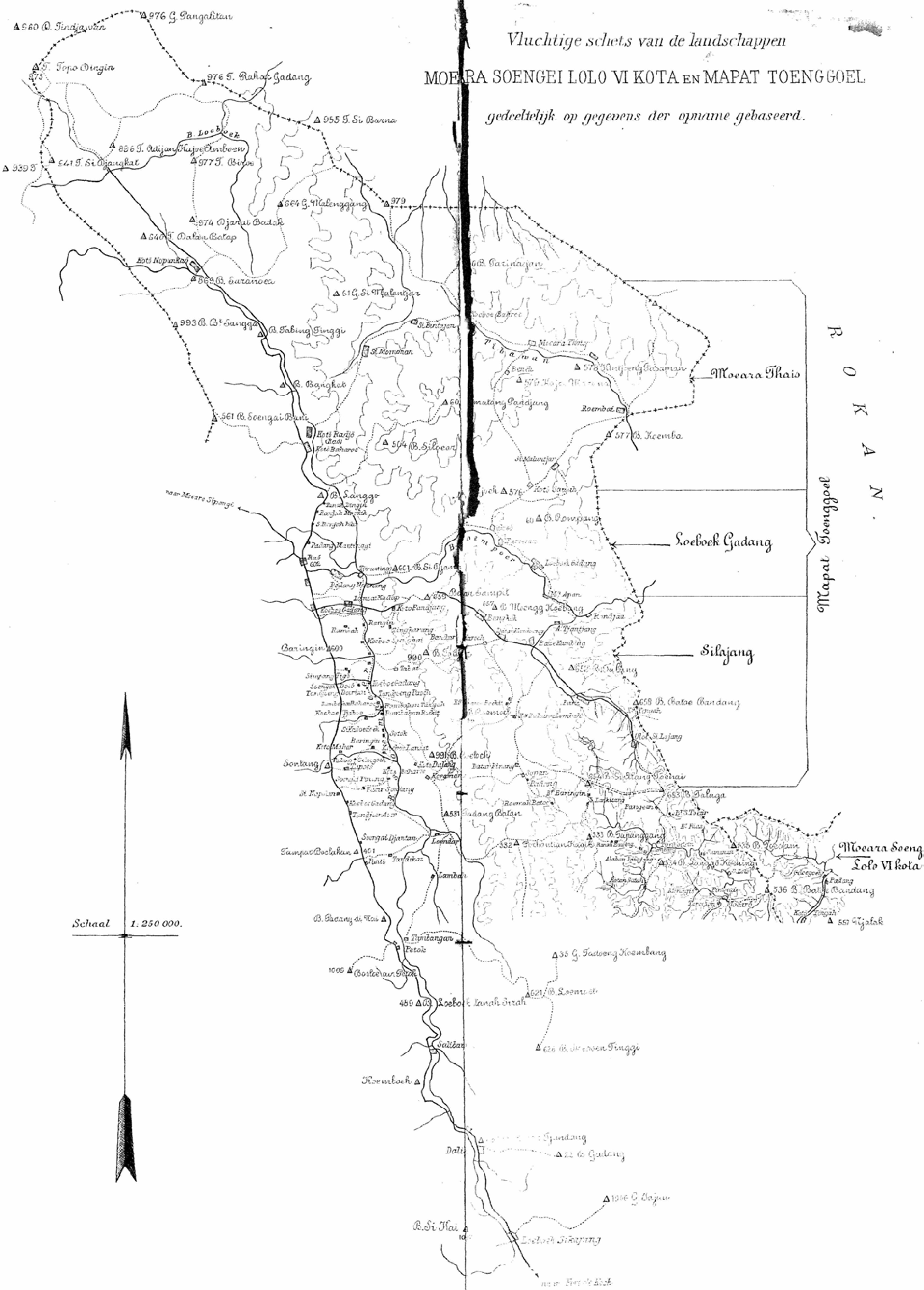

Vluchtige schets van de landschappen
MOEARA SOENGEI LOLO VI KOTA EN MAPAT TOENGGOEL
gedeeltelijk op gegevens der opname gebaseerd.
ROKAN.
Mapat Toenggoel
Moeara Thais
Loeboek Gadang
Silajang
Moeara Soeng
Lolo VI kota
Schaal 1: 250 000.
976 G. Pangalitan
960 Ø. Tindjawan
T. Topo Dingin
976 T. Rahat Gadang
955 T. Si Barna
B. Loeboek
641 T. Si Djangkat
977 T. Biroe
664 G. Malenggang
979
974 Djarat Badak
640 T. Dalan Batap
B. Saranoea
61 G. Si Malantjar
993 B. Bt. Sangga
B. Tabing Tinggi
B. Bangkat
561 B. Soengai Bani
504 B. Silocar
B. Sanggo
naar Moeara Sipongi
Baringin 600
Sontang
Tampat Boelakan 401
Loendar
Lambah
531 Padang Bolan
Roembai
577 B. Koemba
Loeboek Gadang
658 B. Batoe Bandang
653 B. Talaga
536 B. Batoe Bandang
557 Tjalok
35 G. Padoeng Koembang
Petok
1005 Boeloerau Petok
489 Loeboek Tanah Sirah
Salibar
Koemboeh
Dalu
22 G. Gadang
1006 G. Tajau
B. Si Kai
Loeboek Sikaping

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLVII.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1904.

INHOUD.

BLADZ.

TABLE DES MATIÈRES.

VERSLAG

betreffende een dienstreis van den Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping A. Ballot, vergezeld van den chef van den staf van Sumatra's Westkust, naar de landschappen Moeara Soengei Lolo VI Kota Kampar en Mapat Toenggoel (Silajang, Loeboeq Gedang en Moeara Tahis).

(*Met een kaart*)

Na mijne benoeming tot Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping kennis nemende van bescheiden betreffende die afdeeling, bleek mij dat daartoe behooren de bij Stbl. 1882 No. 132 [zie ook Koloniaal Verslag van 1881, blz. 10 en 11, en 1882 blz. 9] ingelijfde landschappen Mapat Toenggoel (Moeara Tahis, Loeboeq Gedang en Silajang) en Moeara Soengei Lolo VI Kota, ook wel genaamd Kampar VI Kota di Moediq (in de bedoelde Koloniale Verslagen verkeerdelijk Gloegoer III Kota di Moediq geheeten), bij Stbl. 1882 No. 234 in het genot van eigen rechtspleging gelaten.

Den 2[en] September 1902 het bestuur over genoemde afdeeling aanvaardende, vernam ik dat men zich over het algemeen weinig en sedert eenige jaren in het geheel niet aan die landschappen had laten gelegen liggen.

Zulk eene verhouding kwam mij al zeer ongewenscht voor en zoodra ik de onderafdeeling Loeboeq Sikaping en Rau, onder mijn rechtstreeksch beheer staande, en de onderafdeeling Ophirdistricten had bereisd en van de toestanden in die streken eenigszins op de hoogte was gekomen, begon ik mijne aanrakingen met de bovenbedoelde landschappen voor te bereiden.

Als tusschenpersoon bezigde ik daarvoor den mantri bij de cultures Si Badawi galar Soetan Alamsah, die, naar mij bleek, aan zijn adatrang van Jang di Pertoean Padang Noenang invloed ontleent in die landschappen, en die vertegenwoordigers er heen zond om de zelfbestuurders met het denkbeeld, dat die streken door een Gouvernements-ambtenaar bezocht zouden worden, vertrouwd te maken. Verder maakte ik gebruik van de omstandigheid dat de negeri's Tambangan en Koeamang van de laras Panti volgens overleveringen evenals Moeara Soengei Lolo VI Kota oorspronkelijk nederzettingen zouden zijn van aan elkaar verwante Palembangsche anak radja's. (1)

---

(1) De Heer NEUMANN, die deze landschappen in 1884 bereisde, schrijft hierover in zijne nota, te vinden in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel No. XXIX, het volgende:

Teruggaande tot voor eeuwen geleden, ongeveer in de 12de eeuw, zoude te gelijk met de verhuizing van Sri Tri Boewana van Palembang naar den Riouw-Lingga Archipel, een afstammeling van het Palembangsche vorstenhuis, dat evenzeer als het Menangkarbosche uit Voor-Indië afkomstig was, zich in het Kamparsche gevestigd en daar een groot rijk gesticht hebben. Van daar uit zouden vele kolonisatiën hebben plaats gevonden. Zoo hadden twee broeders, Singga Mendjadéké en Singga Mendadéké, beiden verwant aan den vorst te Siberoeang, zich naar het westen begeven.

De eerstgenoemde ging meer Noord-Westwaarts en bereikte den Lontarstroom (Soempoer), die hij opvoer, tot hij zich in Tambangan nederzette.

De jongste, Singga Mendadéké, bereikte de uitwatering van de Soengei Lolo in de Kampar Rivier en vestigde zich daar. Deze bekwam drie kinderen: Dato Sati, Dato Singga en Dato Poetih. Dato Sati werd later het hoofd van de nieuwe stichting, en na hem zou zekerlijk zijn zoon het bestuur hebben aanvaard, hadden niet de Maleische zeden en bestuursinstellingen ook hier ingang gevonden, waardoor de adat kamenakan in het leven werd geroepen. De afstammelingen van deze zijn: Dato Bandharo, Dato Madja Lello en Dato Kabesaran, die beurtelings het bestuur in deze landstreek voeren. Belangrijke gebeurtenissen of omwentelingen onder de bewoners van deze streek hebben niet plaats gevonden, en is alzoo geene geschiedenis te verwachten. Hunne naaste buur aan de oost- en zuid-oostzijde was Gloegoer, eene vestiging van het Pagerroejoengsche huis, zooals zijn soekoe Petapang reeds zoude aanwijzen. Het bewijs hiervoor wordt geleverd, dat toen wegens eene grenskwestie beide hoofden de bemiddeling zouden kiezen van hunne stamgenooten, Gloegoer zich tot den Jang di Pertoean van Rokkan wendde, terwijl Moeara, Dato Maradja van Siberoeang koos. Kotta Tengah werd toen tot grens aangewezen, welke plaats door beiden, tot teeken van beëindiging der kwestie en tot teeken van voortdurende vriendschap, langen tijd werd bewoond, en een nauwer band ontstond, toen Soengei Lolo bevolkt werd, waaraan beiden een aandeel hadden gehad. Een der verwanten van Gloegoer's hoofd kreeg het bestuur over de nieuwe

Het larashoofd van Panti, tevens adat-hoofd (Besar van Tambangan), had daardoor invloed in gemeld landschap. Aanvankelijk bleek men met name in de landschappen Moeara Tahis en Loeboeq Gedang niet bijzonder op mijn komst gesteld te zijn. Men had daar geen gerust geweten. Van het gezag in die landschapjes hadden zich personen meester gemaakt, die er, ook volgens de landsinstellingen, niet toe gerechtigd waren. Moeara Tahis diende, naar mij ter oore kwam, als schuilplaats voor een gedrosten Atjehschen dwangarbeider, die vóór de onderwerping van de V Kota Kampar aldaar een het Gouvernement vijandige rol had gespeeld, en later ook in Rambah de hand had gehad in beroeringen. Bovendien hadden zoowel in Loeboeq Gedang als in Moeara Tahis misdrijven plaats gehad, die men liever ook verder voor het Europeesch bestuur had verheimelijkt.

Een en ander maakte mijne komst slechts te noodzakelijker.

Aangezien de bevolking in die landschappen door den ladangbouw in haar onderhoud voorziet, en zij daardoor het grootste gedeelte van het jaar op de bergen verspreid leeft, was het noodzakelijk voor de reis het tijdstip te kiezen na

---

negorij. Langzamerhand breidden zij zich ieder afzonderlijk uit. Had Goegoer, Tandjong Djadjaran, Moeara gaf aan Rotan, Getah en Pintoei of Oeloe Kampar het leven. Silajang had zich ondertusschen ook meer en meer uitgebreid en had eene vestiging aan den voet van den Batoe Boelan, een uitlooper van den Boekit Goemoet. Vreezende dat de direkte gemeenschap met Panti zou worden verbroken, welks hoofd een afstammeling was van Singga Mendjadéké, met wien Singga Mendadéké een duren eed op de Tongkat Pajong (Tambangan Tinggi) had bezworen, om immer elkaar getrouw te zijn, en die plek als de grens hunner respectievelijke landschappen te beschouwen, stichtte Moeara in gemeenschap met Panti de negorij Si Kamboeng en in gemeenschap met Panti en Silajang de negorij Sopan. De 6de negorij Kotta Pandjang, thans Poengian, ontstond van uit Silajang. Op de grens van Moeara en Silajang, tusschen de Pisang nanas en de Soengei Lolo, vestigde zich Dato Bandharo Kaja van Silajang, met vergunning van beide staten om een even groot stuk grond van beiden tot negorij te nemen. Daar het slechts de zeer lange doch smalle kloof gold, waarin Poengian thans ligt, zoo kreeg de negorij den naam van Kotta Pandjang (sapandjang ka Silajang sapandjang ka Moeara).

Zoo wordt het bestaan der VI Koto verklaard, daar aan Silajang wel het recht van aanstelling van het hoofd van deze laatste negorij was voorbehouden, met de voorwaarde dat de negorij aan Moeara zoude toebehooren.

den rijstoogst, als wanneer men de menschen in de kampongs kan aantreffen.

Met het oog daarop werd de reis bepaald op medio Maart.

Dit tijdstip vaststaande, werd op grond der Circulaire van den 1sten Gouvernements Secretaris van 30 September 1902 No. 3287 van het voornemen, om deze niet onbelangrijke reis te maken, mededeeling gedaan, ook aan den Gewestelijken Militairen Commandant, met het gevolg, dat bedoelde autoriteit den chef van den staf, den kapitein van den generalen staf H. L. Bense, opdroeg mij op mijn a. s. dienstreis te vergezellen.

Door bemiddeling van den Resident der Padangsche Bovenlanden verkreeg ik de beschikking over een zestal voorlaadgeweren met munitie, en werd ik daarmede in de gelegenheid gesteld mij op mijn tocht te doen begeleiden door eenige gewapende oppassers.

Zekerheid hebbende verkregen van de verblijfplaats van bovenbedoelden gedrosten dwangarbeider, deed ik eene poging hem in handen te krijgen, eer hij gelegenheid had zich met het oog op mijne komst in veiligheid te stellen.

Naar mij was bericht, zou hij den 10en Maart te Moeara Tahis, bij gelegenheid van den id'oel korban, voorgaan bij de godsdienstoefening. Daarom zond ik den korporaal-oppasser Koeria, op wien ik staat kon maken, en eenige andere oppassers, alsmede Soetan Djenal, samboetan van het hoofd van Silajang, en personen die den gezochten hadji Atjeh als dwangarbeider hadden gekend, uit om hem te overvallen. Hoe vlug zij de reis ook maakten, toch snelde het bericht hunner komst hun vooruit, waarover later.

Twee gewapende oppassers namen wij zelf mede.

De Jang di Pertoean Padang Noenang kon ons wegens ernstige ziekte niet vergezellen, doch deed zich vertegenwoordigen door zijne verwanten Soetan Koemalo en Soetan Maradjo.

Naar Moeara Soengei Lolo VI Kota namen wij het larashoofd van Panti, Si Midoen galar Maharadja Datoeq, mede;

deze liet zich vergezellen door den panghoeloe kapala van Koeamang, den adatrang hebbende van Besar van Koeamang, Si Binoe galar Radja Koeamang. Nog nam ik den Djaksa, Radja Idris galar Radja Bangsawan, van Loeboe Sikaping mede. Deze had de landschappen reeds meer bereisd en goede diensten bewezen aan de topographische opname.

Den 8en kwam de kapitein van den generalen staf H. L. Bense te Loeboeq Sikaping aan, den 9en en 10en besteedde ik om te zamen met mijn a. s. reisgenoot de gegevens van de te doortrekken landschapjes eenigszins te rangschikken en den officier, die eerst kort en voor het eerst op de Westkust is, eenig inzicht in de menangkabousche adat te geven; voorts aan het gereedmaken en vooruitzenden naar Koeamang van onze goederen.

Op onze reis mochten wij niet verwachten met behulp van de bevolking in ons onderhoud te kunnen voorzien, wij moesten alles medevoeren en hadden wil van onze verpakking in één-mans vrachten van circa 15 K.G. Alleen met een paar lasten, die enkele K.G. meer wogen, ondervonden wij nu en dan moeite en daardoor oponthoud, en moesten daarvoor dan ook steeds reserve-dragers worden medegenomen.

Behalve eenvoudig doch stevig voedsel in blik, veldmatrassen, klamboe en imitatieleer, hadden wij goede diensten van onze Perry-reislampen, een acetyleen fietslantaarn, een klaptafeltje en een paar vouwstoeltjes en van een Perry etensblik, bestaande uit 3 onderdeelen zonder soldeersel, waarin zonder eenig gevaar (1) gekookt en gebakken, en tevens het eten opgedragen, ja zelfs vervoerd kan worden.

Op rustdagen hadden wij steeds gelegenheid rijst en goede kippen van de bevolking te koopen. Hierbij zij, wat de rijst betreft, aangeteekend, dat wij kort na den oogst kwamen.

Versch vleesch is alleen van geiten, die overal in grooten

---

(1) Behalve ijzeren wadjan, vonden wij niet anders dan koperen kookgereedschappen in de kampongs.

getale voorkomen, te verkrijgen; in Loeboeq Gedang en Moeara Tahis zijn ook karbouwen.

In verscheidene kampongs zijn vischvijvers.

Vruchten waren in Moeara Soengei Lolo VI Kota niet te krijgen.

11 Maart 1903. Den 11en Maart, des ochtends ten 8 ure, vertrokken wij van Loeboeq Sikaping.

Tot Petok werd de weg per as afgelegd, daar wachtten ons de paarden. Te Petok voegde het larashoofd van Panti zich bij ons. Niet ver van Petok wordt met een bamboevlot langs een rotankabel de Soerpoer, die daar ruim 60 M. breed is, overgetrokken; de paarden moeten overzwemmen. De rivier was nog juist doorwaadbaar, doch snelstroomend en vrij diep. De kampong Tambangan rechts latende liggen — van waar een pad over de bergen loopt, rechtstreeks naar Oeloe Kampar — buigt de weg Noordwaarts af, eerst door sawahs, daarna door kreupelhout, bij hoog water door de Soempoer overstroomd. Onze paarden hadden groote moeite zich door het modderige pad heen te werken en bleven er eindelijk in steken. Zonder ruiter gelukte het echter met eenige moeite ze op het droge te brengen; verderop werd het pad beter. Wij passeerden de kampongs Lambah en Loendar, de laatste een nette flinke kampong, op zandgrond gebouwd. Voorbij Loendar wees men ons de plaats waar indertijd de weg naar Air Bangis aanving, thans door de tropische plantengroei weer overmeesterd, een eind verder wezen een tweetal tamarinde boomen nog de plaats aan waar een 60-tal jaren geleden de Assistent-Residentswoning had gestaan. Ook wees men ons waar vroeger het kampement was geweest; daarvan was thans niets meer te zien.

In deze woestenij kan men zich met moeite indenken in het feit, dat hier vroeger zulk een levendigheid heeft geheerscht. In het archief te Loeboeq Sikaping ligt o. a. een brief, gedagteekend van het jaar 1845, waarin last werd gegeven tot het houden eener parade op Konings verjaardag; toen lag te Loendar een geheel bataljon.

Dicht bij Loendar is een warme bron, waar veel wild — ook neushoorns — komen drinken. Van Loendar loopt een bergpad over Perkentian Kasik naar Si Kamboeng.

Te 2 uur kwamen wij in Koeamang aan, alwaar wij onze bagage en ons verder geleide, den sergeant-oppasser Darat en twee met voorlaadgeweren bewapende oppassers, reeds vonden, en waar voor ons in het huis van Radja Koeamang logies was gereed gemaakt.

Te Koeamang vond de djaksa een brief van Soetan Koemalo en Soetan Maradja, die ons als wakils van den Jang di Pertoean van Padang Noenang zouden vergezellen, gedagteekend Sopan 10 Maart, waarin zij een verslag uitbrachten nopens hun tocht door Silajang en Mocaro, ter voorbereiding onzer komst; zij meldden o. a. dat men werk had gemaakt van de wegen en de niet te groote rivieren had overbrugd, en dat overal logies voor ons en ons reisgezelschap was gereed gemaakt.

12 Maart 1903. Precies te 8 uur braken wij van Koeamang op.

Het pad begon spoedig te stijgen. Na een half uur trokken wij voor de eerste maal de 8 M. breede en ondiepe Batang Koeamang door, waarna de klim steeds steiler werd. Achtereenvolgens passeerden wij nog de Air Pisang Karo dicht bij zijn uitmonding in de Batang Koeamang; later trokken wij deze zelf nog tweemaal door, en beklommen toen de waterscheiding tusschen deze rivier en de Air Pisang Karo. De Batang Koeamang ontspringt op den Boekit Loemoet. Ging de weg eerst door bosch, later maakte dit plaats voor hilalang. De klim werd steiler en steiler en de zon brandde geweldig, zoodat wij ons menige rust moesten gunnen, doch dan belooning vonden in het prachtig uitzicht, dat telkens meer omvatte: eerst de bosschen en enkele sawahs van Padang Gloegoer, daarna ook sawahs van Katimahar en van Koeamang, later bijna geheel Panti, Padang Gloegoer en Tandjoeng Betoeng en Noordelijk over een bergrug heen een tipje van de vallei van Rau. Het viel ons op, hoe de won-

den verre de overhand hebben boven de bebouwde terreinen. Aan de overzijde rees het grensgebergte met de Ophirdistricten voor ons op, alwaar het donkere groen der wouden hier en daar door een lichte plek, een gewezen ladang, verbroken wordt, en op enkele plaatsen het donkerbruin van nieuwe ladangs afwisseling brengt. Men wees ons de Koeboeran doea, links daarachter rees de Ophir, door wolken omhuld, voor ons op, terwijl rechts de Goenoeng Klaboe even zichtbaar werd.

Terecht draagt de berg die wij beklommen dan ook den naam van Boekit Panindjauan = uitzichtsberg. Een heerlijke rustplaats vonden wij om 11 uur op een plek, Perhentian aweh-aweh geheeten, onder hoog geboomte. Een eind verder troffen wij een kramat, kenbaar aan eenige repen wit katoen, opgehangen aan takken boven een hoop kiezelsteenen. Die plek heet Koeboeran poetri. Hoe daar hoog in de lucht op een eenzame plaats eene prinses komt begraven te liggen, kon men ons niet ophelderen. Het larashoofd van Panti achtte het waarschijnlijk dat de naam ten rechte »Koeboeran poetih" moet luiden en dat een vluchtende padri daar gestorven is. Nog een half uur klimmen en, te 12 u. 20, was het hoogste punt van de waterscheiding tusschen het stroomgebied van de Soempoer en van de Kampar bereikt, tevens de grens met het landschap Moeara Soengei Lolo, alwaar de hoofden van Sopan en van Si Kamboeng, te zamen met Soetan Koemalo en Soetan Maradja, ons afwachtten. Een rustieke bank (aweh-aweh) was daar opgericht en klappers werden ons aangeboden, die een zeer gewaardeerde lafenis schonken.

De door ons afgelegde afstand schatten wij op 5 paal, thans volgde een aanhoudende daling van circa 3 palen.

Even over de grens passeerden wij de Air Begali, die wij later nog ettelijke malen overtrokken. Die beek ontleent haar naam aan het feit, dat lange, lange jaren geleden de lieden van Koeamang hebben getracht eene doorgraving door de waterscheiding te maken, om de beek naar het Westen

af te leiden, waarvan de sporen nog te zien zijn. Het doel was nog meer water te verkrijgen, voor den aanleg van sawahs; ziekten braken uit onder de arbeiders, velen lieten in het bosch het leven en de poging werd opgegeven.

Als men ziet welk een overvloed van water thans voorhanden is voor de weinige sawahs, blijkt uit het bovenstaande dat de bevolking van de vallei van Panti vroeger zeer talrijk moet geweest zijn.

Aan den weg was veel zorg besteed, alle beekjes waren overbrugd, o. a. de Air Belipat, die wij zeven maal over moesten. Halverwege tusschen de grens en Sopan leidde ons pad door een hilalang-vlakte. Datoe Mandinding Alam, hoofd van Sopan, deelde ons mede, dat men daar gaarne sawahs zou aanleggen; men had reeds een waterleiding gegraven, edoch men was gestuit op een grooten steen, waar men geen raad mee wist. Wij lieten ons dien toonen; aan een viertal patronen explosif favier zou die geen weerstand kunnen bieden, en werd beloofd, iemand te zenden om die hindernis op te ruimen. (1)

Iets over 2 uur zagen wij Sopan in de diepte onder ons liggen, te midden van sawahs; ook daar werd men ons gewaar en klonken de tonen van arbanas, agoengs, gendangs en talempongs ons vroolijk tegen. Nog een uiterst steile afdaling en met oorverdoovend slaan op de taboeh en de meer welluidende toonen van de genoemde instrumenten werd ons, te half drie, een blijde inkomst bereid; een vlag, bestaande uit een korte baan wit en een lange baan rood, aan een bamboestok op het pleintje geheschen, verhoogde den vroolijken aanblik.

De meeste huizen vertoonden snijwerk, het mooiste en grootste was voor ons in gereedheid gebracht. Uit alles bleek ons de goede wil der bewoners. Een geit en rijst werden aangeboden, de geit werd geslacht en het vleesch en de rijst verdeeld, ook onder de kampong.

---

(1) Dit is sedert geschied.

Door muziek, schermen en dans (mementjak padang en mementjak tangan) werd een vroolijke geest onderhouden, waarbij echter valt op te merken, dat geen vrouwelijk wezen en geen kind zich vertoonde. Eerst den volgenden dag zagen wij er bij onze uittocht aan de vensters.

Des avonds werd op het pleintje eene vergadering belegd, waaraan al de hoofden van Sopan en Si Kamboeng deelnamen. Informeerende naar den stand van de voedingsmiddelen, werd vernomen dat de oogst minder overvloedig was uitgevallen, hetgeen daardoor veroorzaakt werd, dat gedurende de vastenmaand velen hun sawahs en ladangs verwaarloosd hadden.

Men had echter dadelijk na de hari raja de sawahs opnieuw bewerkt, daar men gewoon was zich te richten naar Koeamang, en zou 16 dezer de kweekplantjes overplanten. In afwachting van den volgenden oogst behoefde men met de oebi djalar en de djagoeng, die de ladangs opleveren, niet voor gebrek te vreezen.

Het te kort aan rijst wordt gewoonlijk van uit Koeamang aangevuld. De Sopansche vrouwen dragen op hun hoofd een halve picol rijst over den steilen weg en leggen den afstand van Koeamang in 5 uren af.

Zoowel sawahs als ladangs geven hier bij goede verzorging een 60-voudig beschot. Van de sawahs, welke men zal aanleggen als de bovenbedoelde steen is opgeruimd, verwacht men — van 100 soekats = 4 picols zaadpadi — een jaarlijksche oogst van 240 picols padi.

Te Si Kamboeng is de padi pas gesneden en nog niet in de kapoeks (1), de oogst is daar middelmatig.

De gezondheidstoestand in beide kampongs is goed.

Vervolgens werd medegedeeld, dat door den Assistent-Resident De Lannoy, in 1895 hier Si Noesin als hoofd was aangetroffen, met den galar van Datoe Mandinding Alam, en Si Kimpa als Samboetan, met den galar Maharadja Lelo,

---

(1) Een cylindervormige bewaarplaats voor padi, van gevlochten bamboe of geklopte boomschors.

doch dat wij thans aan de grens verwelkomd waren door Si Kimpa in de kwaliteit van hoofd, met den galar Datoe Mandinding Alam.

Hierop nam iemand het woord, zeggende Si Noesin te zijn en wegens vergevorderden leeftijd zich uit de bestuurszaken te hebben teruggetrokken, waarna Si Kimpa hem is opgevolgd.

Van deze gelegenheid werd gebruik gemaakt om nader op de hoogte te komen van de inrichting van het bestuur in deze kampong.

De mededeeling van den Heer De Lannoy in diens reisverslag, dat de bevolking — oorspronkelijk van Rauschen oorsprong — uit Silajang was gekomen, werd bevestigd, ook dat men nog de Rausche adat volgt, een en ander uitgedrukt door de volgende woorden: kain pandjang berlipat tiga, boeroeng dari Silajang, sangkar dari Moearo, destar sabalit dari Rau.

De waardigheid van hoofd is erfelijk in drie families. indoeqs, waaruit om beurten het hoofd wordt gekozen.

De erfelijke galars der tiga baris nan belegar (drie liniën die elkaar afwisselen) zijn:

1. Datoeq Mandinding Alam, poetjoeq nan tiga baris,
2. Soetan Madjalelo, nan di bawah gading.
3. Panglima Soetan, baris nan katiga.

Komt de waardigheid van Datoeq Mandinding Alam vacant, dan wordt Soetan Madjalelo Datoeq Mandinding Alam, Panglima Soetan wordt Soetan Madjalelo en uit de linie van den laatsten Datoeq Mandinding Alam wordt Panglima Soetan gekozen.

De uitdrukking »Samboetan" bezigt men hier niet. De pangkat van Soetan Madjalelo luidt »nan di bawah gading", hetgeen beteekent: »die onder de olifantstand staat". De bedoeling is, dat als de olifant (het hoofd) valt, zijn samboetan overeind staat en zijn taak overneemt.

Thans werd aan de vergadering gevraagd of de keuze van Si Kimpa als hoofd met den galar Datoeq Mandinding

Alam volgens de adat en volgens aller genoegen was.

Het antwoord luidde algemeen bevestigend. Speciaal werd daarbij naar het oordeel van de stemgerechtigden gevraagd, als hoedanig werden aangewezen, behalve de tiga baris:

Si Goeda galar Soetan Malenggang, hoofd der Soekoe Petapang (van Silajangschen oorsprong).

Si Ratim galar Datoeq Padoeka Kajo, hoofd der Soekoe Petapang (van Mahatschen oorsprong).

Si Adil, Imam adat
Si Saroen, chatib »
Si Godat, bilal »
} alle, evenals de tiga baris, van de Soekoe melajoe.

Thans is dus

Si Kimpa galar Datoeq Mandinding Alam, poetjoek,
Si Linain » Soetan Madjalelo, nan di bawah gading,
Si Selo » Panglima Soetan, baris nan katiga.

Als hoofd van Si Kamboeng is in 1883 door de commissie voor de inlijving te Silajang bevestigd Si Badoe galar Datoeq Djo Radjo, sedert overleden.

Thans was als hoofd van Si Kamboeng aanwezig Si Ralat galar Datoe Djo Radjo.

Ook deze was volgens de vergaderden tot die waardigheid gerechtigd.

De adat te Si Kamboeng komt met die van Sopan overeen.

Si Kajat galar Datoeq Djo Radjo, is poetjoek nan tiga baris,
Tan Djali » Soetan Madjalelo, nan di bawah gading.
Botoel » Panglima Radjo, baris nan katiga.

Alle zijn van de Soekoe Patapang.

Onder hen staat:

Si Kadien galar Datoeq Radja Malintang, van de soekoe melajoe.

Si Koealo, de Imam, was afwezig en werd zijn oproeping gelast naar Rotan getah. (1)

Een chatib en bilal zijn er te Si Kamboeng niet meer (sako terbenam).

(1) Daar verscheen hij later en bevestigde een en ander.

Onder mededeeling van het voornemen om te Moearo een rapat te beleggen, alwaar al deze aangelegenheden nader ten overstaan van Datoeq Bandaro besproken en de nieuwe hoofden wettig geïnstalleerd zouden worden, werden zij, die volgens de adat zulk een rapat behoorden bij te wonen, met name Datoeq Mandinding Alam en Datoeq Djo Radjo, uitgenoodigd ons naar Moearo te vergezellen.

Daar niemand verder iets in het midden had te brengen — men verklaarde algemeen het naar zijn zin te hebben (sanang sadja) — werd weer aan de muziek het woord gegeven.

Nopens de kampong Sopan zij nog aangeteekend, dat de naam wordt afgeleid van Sasapan (drinkplaats) radja. In oude tijden, voor de komst der Companie, was het de plaats waar Tongkoe Besar van Silajang, Datoeq Bandharo van Moearo en Radja Koeamang van Koeamang bijeenkwamen om recht te spreken (mendendo) in zaken, die niet binnen een dier landschappen konden worden uitgemaakt. Zij aten en dronken daar dan.

Anderen zeggen dat er een drinkplaats was van wild gedierte (sasapan badaq).

De kleine heuvel, waarop de kampong ligt, draagt den naam van Boekit Boear.

De kampong telt 23 huizen, waarvan 15 om een pleintje gelegen. De huizen zijn van hout, gedekt met poear of sikei. De kolongs, 1.80 M. hoog, zijn gesloten, voor geiten en kippen; brandhout ligt er onder opgestapeld.

Wij troffen er koffie, klappers, pinang, pisang, doerian, lansep en ananas. Aan vee vonden wij slechts geiten.

Onze muntsoorten zijn alle gangbaar, voorts de verschillende dollars. Onze dubbeltjes alleen worden ongaarne aangenomen.

In den strijd met Silajang, in 1880, is de kampong in de asch gelegd op twee huizen na. Alle mannen rukten toen uit, onder bevel van Datoeq Mandinding Alam.

Nog zij vermeld, dat men ons te Sopan een tamme kambing oetan (capricornis sumatrensis) vertoonde, die men reeds

een jaar had, een mooi, nog niet geheel volwassen exemplaar, zwart met witte manen.

Van Sopan loopt een pad naar Silajang in N. richting en in Z. W. richting naar Loendar.

13 Maart. Te 7 uur 20 zetten wij onze reis voort. Het had 's nachts geregend en de weg was glad; doordien men echter een flink pad had uitgegraven ter breedte van 3 à 4 dM. en op de hellingen trappen had uitgekapt, kwamen wij vlug voorwaarts.

Eerst leidde het pad over de Air Sopan, aldaar 2 M. breed, die was overbrugd, vervolgens langs sawahs. Datoeq Mandinding Alam deelde mede, dat deze veel te lijden hadden van bandjirs, daar het water niet vlug kon afloopen door een grooten steen in de rivier. Dezen lieten wij ons wijzen en het bleek dat die gemakkelijk op te ruimen zou zijn.

De toezegging werd gedaan, ook dezen steen te laten springen, als de bovenbedoelde waterleiding wordt verwijd. (1)

Datoeq Djo Radjo van Si Kamboeng verzocht ook zijn kampong te willen helpen; ook daar zou door een paar steenen op te ruimen de bevloeiing van een complex sawahs tot stand te brengen zijn, middels een waterleiding van slechts 100 vadem lengte. Die hulp werd toegezegd. (2)

Verderop begon de weg sterk te dalen, achtereenvolgens trokken wij de Air Tambang (1 M.), de Air Paoedang ($2^1/_2$ M.), de Air Balieng (1 M.), de Air Anan (1 M.), de Air Boear (1 M.), de Air Bakal Dalam (3 M.), de Air Palemba (1 M.) over, dicht bij hunne uitmondingen in de Sopan, welks loop wij langs den linkeroever volgden; te 9 uur 5 min. staken wij de Sopan rivier over, daar reeds 12 M. breed.

Ook deze was overbrugd, middels een boomstam, waarlangs stevige leuningen waren aangebracht.

Daar ontmoetten wij Datoeq Mahoedoem en de panghoeloes van Rotan Getah.

Na nog de Air Sintoek, een rechter zijtakje van de Sopan,

(1) Mede sedert geschied.
(2) En is sedert verleend.

gepasseerd te zijn, kwamen wij te 9 uur 25 in het op circa 3 paal van Sopan gelegen, tot Rotan Getah behoorende, gehucht Roemah Batoe, bestaande uit 9 huizen. De naam wordt verklaard door het verhaal, als zou vroeger het eerste huis op een hoog rotsblok gebouwd zijn, ter beveiliging tegen de toen zeer talrijke olifanten. Thans zijn deze dieren uitgeroeid.

Slechts pluimvee werd aangetroffen, vele vruchtboomen, vooral klappers, pisang en koffie, die er goed uitzag, verder eenig suikerriet.

De oogst was bevredigend. Zeven gezinnen hadden volop rijst, een had zelfs overvloed en kan er van verkoopen. Twee, die hun ladangs slecht verzorgd hadden, waren er minder goed aan toe.

1	gezin had	170	katidings (1),
2	hadden	130	»
3	»	60	»
1	»	50	»
2	»	30	»

Van af 75 katidings wordt zakat opgebracht. Het centrum van het gehucht werd gevormd door een goed verzorgd kerkhof, waaruit, evenals uit het permanent karakter van eenige woningen, bleek dat het gehucht, hoewel het bandjar (2) werd genaamd, aanspraak had op den naam van teratak.

Aan het hoofd staat echter slechts een toea bandjar. (3)

Wij troffen er een smidse en dat de smid geen slechte zaken maakt, leidden wij af uit het flinke voor hem in aanbouw zijnde huis.

Zijn bedrijf bepaalt zich in hoofdzaak tot het maken van landbouwgereedschappen, als lading = kapmes, tadjak = een soort lading bengkok aan een lange steel, om den grond om te werken, balioeng = een soort bijl. Het ijzer wordt

(1) Een katiding = 1/3 picol.

(2) Bandjar = tijdelijke nederzetting [bij ladangs], taratak = een beginnende kampong.

(3) Deze waardigheid is niet erfelijk.

te Rau ingekocht, alwaar het over Fort de Kock van Padang wordt aangevoerd.

Er was ook een kleine suikermolen in de kampong.

Te 9 uur 45 zetten wij onzen tocht voort, passeerden weldra het beekje Air Sasapan Badak (drinkplaats van een neushoorn), overbrugd, daarna bestegen wij de Si Pembadaq, geheel met hilalang bedekt, een steile klim langs trappen van een half uur. Deze berg vormt de waterscheiding tusschen de Sopan met de Si Kamboeng, waarheen wij, wederom langs trappen, afdaalden gedurende een gelijk tijdvak. Wij taxeerden de daling op 600 voet. Niet ver boven de rivier troffen wij aan onze rechterhand het voetpad, dat van hier over het gehucht Koerambil en kampong Si Kamboeng naar Loendar leidt.

Hier zij aangeteekend, dat Si Kamboeng 7 en Koerambil 5 huizen telt.

De rivier Si Kamboeng was bij den overgang 15 Meter breed en ongeveer een Meter diep, met sterken stroom. Als rechter zijrivier vereenigt zich te dier plaatse de Air Si Kamboeng ketek ($2^1/_2$ M.) met de groote batang.

Te 10 uur 50 doorwaadden wij den stroom en hielden een half uur rust, om krachten te verzamelen voor den klim die ons wachtte, 800 à 1000 voet de hoogte in langs een glibberig pad in den brandenden zonneschijn. Slechts af en toe schonken eenige boomen wat verkwikkende schaduw. Te 12 uur 30 waren wij op den eersten top van den Boekit Moearo Si Kamboeng, gingen geleidelijk nog een weinig hooger in Z. O. richting om den berg heen, langs een voetpad dat groote moeilijkheden opleverde en langs gapende afgronden. Zeer waardeerden wij de moeite die de bevolking zich gegeven had om het pad voor ons begaanbaar te maken.

Het uitzicht was eenig mooi. Ten Noorden reikte de blik over Pangean, de geheele Mapat Toenggoel en Rau tot den Boekit Bolat, ten Oosten stuitte die op het grensgebergte met de Rokanstreken, terwijl Zuid-Oostwaarts de bergen van Gloegoer III kota di Ilir zichtbaar waren. Iets meer naar

het zuiden verrees de trotsche Boekit Linggo Koening, met zijn ontoegankelijken, door loodrechte wanden gesteunden top. Nog verder rechts verhief de woeste Boekit Terpanggang zijn als geblakerde kalkrotsen.

Liefelijk teekenden zich meerdere ladang-huisjes, soms in groepen vereenigd, af tegen de steile hellingen.

In het noorden zagen wij het gehucht Sialang Poelei liggen, bestaande uit een 20 tal-huizen.

Om één uur zagen wij beneden ons als een oase in de woestijn van hilalang een liefelijk dorp onder wuivende palmkronen, de kampong Ranah Batoeng, liggende op een plateautje tegen de helling.

Te kwart voor tweeën kwamen wij, na de kleine Air Si Bene ($1^1/_2$ M. breed) te zijn gepasseerd, in de kampoeng, die zich van andere, die wij reeds waren doorgetrokken, onderscheidde door een 15-tal vischvijvers. De kampoeng is een teratak van Rotan Getah, bestaande uit 19 huizen.

In de vijvers komen voor garing, haloes (goerami), serokan en kalang. Doerian, lansap, manggis worden hier evenals klappers en pisang in groote hoeveelheid aangetroffen; rijpe vruchten vonden wij helaas niet, evenmin als elders in dit landschap; zulks werd ons verklaard door dien, vóór de rijstoogst binnen was, alles, rijp en onrijp, als voedsel had moeten dienen.

Thans verheugde men zich in een goede ladangoogst, was zelfs rijst voor verkoop beschikbaar.

Vermoeid van den zwaren tocht en daar regen dreigde, besloten wij te Ranah Betoeng te overnachten. Gewillig werden een paar huizen voor ons ontruimd.

Regen en onweer deden ons inzien dat wij goed gedaan hadden den tocht niet voort te zetten. Den afgelegden afstand schatten wij op minstens 8 palen, hoewel de Heer De Lannoy, die in zijn reisverslag blijkbaar steeds de hemelbreedte vermeldt — men mete slechts na op de kaart — Rotan Getah 8 palen heeft opgegeven. Tot die plaats schatten wij den afstand op 13 palen.

Het klimaat van Ranah Batoeng was guur. De termometer, die te Sopan des morgens 69° F. wees, daalde hier tot 65° F.

14 Maart. Te 7 uur 15 marcheerden wij reeds af. Het pad leidde eerst naar beneden, tot wij, te 8 uur 20, kampong Tambang bereikten, in een diepe kom gelegen. Behalve de gewone vruchtboomen, troffen wij hier voor het eerst rameh aan. Verder vonden wij er vrij veel suikerriet en pandanbladeren, ook koffie en pinang.

Hadden wij langs de oevers van de beekjes en riviertjes reeds meermalen het olifantsblad — de djilatang-struik — aangetroffen, bij aanraking blaren veroorzakende, hier zagen wij ook de djalatang api, een boompje dat op minder vochtige plaatsen groeit en dat nog pijnlijker huidaandoening veroorzaakt. Enkele inlanders kunnen tegen de aanraking dezer bladeren. Onze sergeant oppasser, Darat, toonde ons dat hij de bladeren ongestraft kon plukken.

De kampong bestaat uit 18 huizen, over een afstand van een paal langs het pad gelegen.

Te 8 uur 50 passeerden wij links een voetpad naar de kampong Timboelan, bestaande uit 6 huizen. Uit de verte zagen wij er tal van klapper- en andere vruchtboomen.

Kort daarop trokken wij over een bruggetje de Air Tambang over, 3 M. breed, aan den oever groeide ook rameh. Deze stroomt in de Air Timboelan, een zijrivier van de Soengei Lolo.

Te 9 uur was in oostelijke richting Alahan Samboeng zichtbaar, een gehucht van 4 huizen.

Langs steile hellingen, met in de diepte beneden ons de bruischende Batang Timboelan, klauterden wij verder. Op enkele plaatsen bestond het pad slechts uit geschoorde takken boven den afgrond. Hoewel dan stijgende dan dalende, bleven wij ongeveer terzelfder hoogte.

Te 9 uur 25 passeerden wij over een bruggetje de Anak Air Randjo Solok, waar die in de Air Timboelan valt, een onaanzienlijk stroompje, dat ons echter rechts een prachtigen

waterval te zien gaf, en beklommen toen de niet hooge waterscheiding tusschen de Timboelan en de Anak Air Rotan Getah. Daarna trokken wij laatst genoemd riviertje, slechts 1 M. breed, over, om te 9 uur 45 de 20 Meter breede, daar 60 cM. diepe snelstroomende Batang Air Rotan Getah te doorwaden. Even te voren werden wij verwelkomd door nog eenige notabelen van Rotan Getah, welke plaats wij te 10 uur bereikten. Evenals te Sopan werden wij met muziek ontvangen. Ook hier woei een witroode vlag.

Een drietal huizen waren voor ons en ons reisgezelschap ontruimd.

Rotan Getah is een mooie kampong, met schilderachtige, meest van snijwerk voorziene houten huizen, enkele met Sirappen gedekt. Het snijwerk is veelal gekleurd-groen, blauw en bruin — met verf van Singapore aangebracht. De stijlen zijn vaak geteerd.

Men treft er slechts geiten en pluimvee, velerlei vruchtboomen, enkele sawahs. De kampong bestaat uit 32 huizen. Vroeger waren er meer, doch begin 1895 heeft een aardstorting van den Linggo Koening — aan welks voet de kampong ligt — een deel vernield, gelukkig zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken. Aan de overzijde van de Air Timboelan zijn na de aardstorting eenige huizen gebouwd, twee loopbruggen (boomstam met leuning) brengen de vorbinding tot stand. De Air Timboelan is zeer snelstroomend en circa 15 Meter breed. Tegenover de kampong neemt hij de Air Rotan Getah in zich op.

Als het niet bandjirt is de rivier voor mannen wel doorwaadbaar.

Ook in deze kampong is een smid.

Het klimaat is er overdag warm — binnenshuis 84 ° — 's nachts frisch — 's morgens vroeg 69 °.

In de kampong Rotan Getah werden wij ook verwelkomd door Hadji Soetan, ninieq van Datoeq Bandharo en Hadji Abdoelgani, diens mamaq.

Ook presenteerde men ons een 7-jarig aardig ventje, kemanakan van Datoeq Bandharo.

's Avonds werd een rapat belegd.

In de eerste plaats werd geïnformeerd naar den stand der voedingsmiddelen. De oogst was niet opgeschuurd, hoewel reeds gesneden en werd middelmatig genoemd. Ook hier zullen oebi en djagoeng als aanvulling moeten dienen om tot den volgenden oogst geen gebrek te hebben. Men is wel geneigd ook hier wat meer sawahs aan te leggen, waartoe een beperkt terrein bovenstrooms zich wel leent, ruimte biedende voor 15 soekat (60 kati) zaadpadi, men heeft reeds een waterleiding daarheen aangelegd, die slechts 20 vadem lang behoeft te zijn, doch deze werd door een bandjir vernield en men ziet geen kans er een te maken, die tegen bandjirs bestand is.

De toezegging werd gedaan hun een Javaan te zenden, die er wel verstand van heeft. (1)

De kampong Rotan Getah bestaat, behalve uit de moederkampong, uit de terataqs:

Roemah Batoe	met	9	huizen,
Ranah Batoeng	»	19	»
Tambang	»	18	»
Timboelan	»	6	»
Soengei Pinang	»	4	»
Liman Kambing	»	4	»
Soengei Talang	»	4	»
Pisang Karo	»	3	»
Koerambil	»	5	»
Batoe Basoerat	»	5	»

Aan het hoofd van de terataqs staan slechts orang toea, geen panghoeloe's.

Het bestuur werd nog hetzelfde bevonden gelijk het door den Assistent-Resident DE LANNOY in diens reisverslag werd opgegeven; nl. Si Naiq galar Datoeq Mahoedoem als hoofd,

(1) Als voren.

poetjoeq, met Si Pasangan, galar Bagindo Djo Elo als samboetan (nan di bawah gading).

Er zijn hier slechts 2 baris; beide waardigheden en de daaraan verbonden galars zijn erfelijk in 2 familien, te zamen bestaande uit 6 huizen, van de soekoe Malajoe.

Behalve Datoeq Mahoedoem en Bagindo Djo Elo, hebben deel aan het bestuur: Si Maäba galar Orang kaja besar, panghoeloe van de soekoe Patapang en, voor zoover de godsdienstzaken betreft, de Imam, Chatib en bilal adat, welke waardigheden thans vervuld worden respectievelijk door Si Len, Si Pandjang en Si Taja, allen zonder galar.

Met uitzondering van Si Pasangan galar Bagindo Djo Elo, die ziek doch door een wakil vertegenwoordigd was, namen al de genoemde personen aan de rapat deel, welke, behalve door de geheele mannelijke bevolking der plaats en de van de terataqs gekomenen, ook werd bijgewoond door Hadji Soeltan en Hadji Abdoelgani. Laatstgenoemde hield zich geheel op den achtergrond, terwijl van de onbescheidenheid, waarvan Hadji Soeltan evenals hij, bij het bezoek van den Assistent-Resident De Lannoy blijken gaven, thans bij geen van beiden iets te bespeuren viel.

Natuurlijk waren ook de wakils van den Jang di Pertoean, de Toewankoe van Ganti en Radja Idris aanwezig.

Wegens het ver gevorderd uur werd besloten de rapat den volgenden morgen voort te zetten.

15 Maart. Alvorens de rapat heropend werd, had, in tegenwoordigheid der evengenoemden, eene voorvergadering plaats van de kamponglieden, ten einde dezen zich vrijer te doen uitspreken nopens de positie, welke toekwam aan zekeren Sangga Maharadja, die zich bij de ontvangst en in de vergadering van den vorigen avond zeer op den voorgrond had gesteld.

Het bleek, dat deze evenzeer als Si Naiq aanspraak had gehad op den rang van poetjoeq, doch dat men Si Naiq eerst als nan di bawah gading, later als poetjoeq gekozen had, om zijn meerdere rechtschapenheid en om des anderen

bemoeizucht. Zeer eigenaardig werd zulks uitgedrukt door de woorden: »Aloen di asa alah tadjam" d. i. zonder geslepen te zijn reeds scherp, waarmede men aanduidt, dat hij zonder dat hem gezag gegeven is, zich er reeds mede inlaat.

Overigens duldt men hem als woordvoerder voor Datoeq Mahoedoem.

Sangga Maharadja maakt geen gunstigen indruk, doch heeft zekere verdiensten, wijl hij, in 1891, toen lieden van Rotan Getah den triangulatie pilaar op den Linggo Koening in het ravijn hadden gegooid (1), de boete voor de kampong betaald heeft.

In de rapat werden de mededeelingen van den vorigen avond omtrent de samenstelling van het bestuur nader bevestigd.

Verder werden op de rapat nog eenige mededeelingen gedaan omtrent landbouwaangelegenheden.

De kampong Rotan Getah beschikt over te weinig rimbo. Daarom plant men veel op gronden van Pangean, Si Kamboeng, ook wel op grond van Oeloe Kampar. Daarvoor moet aan die kampongs een huur betaald worden, gelijk aan de hoeveelheid zaadpadi, die men gebruikt. Levert echter de oogst genoeg op om er zakat van te heffen (meer dan 75 ketidings voor een gezin), dan krijgt men de huur terug. Die zakat moet dan aan de kampong, waaraan de grond behoort, worden gegeven.

Sedert eenige jaren heeft men in Pangean, met afwijking van bovenstaande adat, als huur geëischt een bedrag in geld. In 1901 één dollar per ladang, in het afgeloopen jaar 2 dollars.

Deze huur wordt, ingeval zakat wordt opgebracht, teruggegeven. Men mag voor deze huur zooveel grond in gebruik nemen als men kans ziet te bewerken.

Ook hier had niemand verder iets te berde te brengen,

(1) Uit zich zelf heeft de bevolking uit angst den steen weer naar boven gezeuld, deze was echter natuurlijk beschadigd.

algemeen zeide men tevreden te zijn (sanang sadja), en daar zagen de lieden ook naar uit.

Heeft men in vroegere reisverslagen Moeara geschetst als een armoedige streek, wij kregen dien indruk tot nog toe niet. Opvallend was het aantal kinderen, die er best uitzagen, en geen vrouw, die niet een kind op den arm had of onder het hart droeg.

Hierbij valt op te merken, dat naarmate wij verder het land introkken, de schuwheid van de bevolking week en den tweeden dag dat wij te Rotan Getah waren, ging het kampongleven zijn gewonen gang, hielden vrouwen en kinderen zich niet voor ons schuil.

Na de rapat werd ons een geit geoffreerd, die weder ten algemeenen nutte werd geslacht, waarna de dag verder werd doorgebracht met muziek, schermen en dans (memantjak tangan en tari piring).

De gezondheidstoestand was ook hier goed, alleen leed men vrij algemeen aan kropgezwellen. Wij hadden joodkali medegenomen, doch deze ging den eersten dag reeds op. Op zulk eene behoefte aan die medicijn was niet gerekend.

16 Maart. Te 7 uur 30 braken wij op, de koelies, die onze goederen droegen, maakten haast, daar zij gauw weer terug wilden zijn, mannen, vrouwen en kinderen waren van hunne ladangs gekomen om onze aanwezigheid in Rotan Getah bij te wonen, de rijst was echter nog niet opgeschuurd en werd slechts door kinderen bewaakt, men verlangde dus naar de ladangs terug. Ook wij kwamen vrij vlug vooruit, daar het pad niet erg glad was, aangezien het in twee dagen niet had geregend. Ook door Moearo was aan den weg gewerkt, al had men zich niet zooveel moeite gegeven als de kampongs die wij reeds gepasseerd waren. Op de moeilijkste plekken vonden wij trappen uitgegraven, of boomtakken als steun voor den voet aangebracht. Op enkele plekken evenwel waren de terrein-moeilijkheden niet gering en de breedte van het pad bedroeg soms nog geen decimeter, en dat langs diepe afgronden aan de eene, met steile hellingen aan de andere zijde.

De eerste vijf minuten volgden wij het pad waarlangs wij twee dagen te voren gekomen waren, daarna sloegen wij rechts af en begon de weg te stijgen langs de ruggen van den Linggo Koening; na een zeer steilen klim, en na een paar beekjes, de Air Soengei Toehoer en de Alaban, zijtakjes van de Timboelan, gepasseerd te hebben, bereikten wij te 7 uu 55 den eersten rug, van waar wij in het zuiden een schoon vergezicht hadden op de 2100 Meter hooge Boekit Tedoeng Koembang. Thans beklommen wij een tweeden in noordelijke richting uitloopenden weg van de Boekit Linggo Koening en bereikten die na een zeer zwaren klim langs een bijzonder slecht pad te 8 uur 25. Na een weinig te zijn gedaald, passeerden wij te 8 uur 50 een beekje, Air di bawah boekit geheeten, waarna wij steil naar boven moesten, tot wij te 9 uur 30 het hoogste punt van het pad bereikten.

Wij waren thans op den uitlooper van den Linggo Koening, waarop, daar waar deze steil begint af te dalen, de tertiaire triangulatie paal no. 534 staat, dezelfde waarover indertijd zooveel te doen is geweest, toen hij door de bevolking van Rotan Getah was beschadigd.

Wij konden niet nalaten het pad daarheen te laten openkappen en stonden wij te 9 uur 40 op de pilaar. Na het omringend terrein van struikgewas te hebben doen zuiveren, werden wij beloond door een eenig mooi uitzicht.

Dit punt beheerscht den omtrek, behalve in het zuiden, waar wij de loodrechte naakte rotswanden, die den toegang tot den top van den Linggo Koening beletten van nabij konden bewonderen. Een troep simpei's (1) gaf levendigheid aan het tafereel. Natuurlijk kwam het gesprek op deze apen en ook op den Linggo Koening. Onze reisgenooten vertelden ons, dat de simpei door de apen als radja is gekozen, omdat hij de mooiste aap is, roodbruin van kleur, met een zwarten kuif en een mooien staart, fijne gelaatstrekken en een welluidende stem. Alleen de baroeq (2) was daarover

(1) Semnopithecus melalophus.
(2) Inuus S. Macacus nemestrinus.

niet gesticht, deze was zelf gaarne radja geworden, doch om zijn ongelukkig staartje, zijn leelijke tronie en zijn boozen aard wilden de anderen daar niet van weten. De baroeq had zich quasi in het geval geschikt en den simpei als radja gehuldigd, en had hem daarna gevraagd zijn hand te mogen zien om de lijnen van de handpalm te bestudeeren. Toen hij de hand te pakken had, had hij deze echter bevuild om zijn wrok te koelen; daarom is de simpei nog steeds zoo wantrouwend en durft een gevangen simpei geen eten uit iemands hand aannemen.

Daarna vernamen wij nog legenden van den Linggo Koening. Hoe in oude tijden een prinses van dien naam in Moearo leefde, die de begeerte had gewekt van een Bataksch radja, die lieden uitzond om haar te ontvoeren. Hoe zij toen een toevluchtsoord had gezocht bij de geesten, die den top van dezen berg bewonen. Toen de Bataks, haar niet vindende, waren afgetrokken, zocht men haar te vergeefs. Nooit is een menschelijk wezen, dat den top beklommen heeft, er van teruggekeerd.

Die top wordt bewoond door de geesten (1), die het landschap Moearo Soengei Lolo VI Kota beschermen zoolang men zich trouw houdt aan de adat.

Het hoofd van Rotan Getah vertelde nog dat men den avond toen men ons te Rotan Getah verwachtte, doch wij te Ranah Batoeng overbleven, een geluid had gehoord als van schoten. In de meening dat wij aankwamen was men ons toen tegemoet getrokken. Het geluid scheen echter van den top van den berg te komen, en men geloofde dat het een saluut voor ons geweest was van de bovenaardsche wezens.

Waar Dr. SNOUCK HURGRONJE van meening is dat saluutschoten door ons zijn ingevoerd en zonder bezwaar bij ontmoetingen met Inlandsche grooten kunnen worden afgeschaft, zal hij bij kennisneming van het bovenstaande moeten toegeven, dat die gewoonte toch reeds ver is doorgedrongen,

(1) Orang haloes, orang boenian, begoe, hantoe.

waar zij zelfs bij de beschermgeesten van Moearo adat zijn geworden.

Onze blikken noode van den Linggo Koening afwendende, zagen wij aan onze voeten een zee van bergtoppen en afgronden, op welker flanken de licht groene ladangs kleurig afstaken tegen de donkerder boomgroepen, en kregen wij een denkbeeld van de gehechtheid der bewoners aan hun grond, die met moeite aan deze woeste bergwanden hun voedsel ontwoekeren, terwijl in de vlakten van het oosten en in Malaka de strijd om het bestaan zooveel gemakkelijker is. Dat meerderen daarheen gaan om geld te verdienen, behoeft geen verwondering te baren.

Heuvelrij bouwde zich op achter heuvelrij, tot in het blauwe verschiet de bergen van Rokan, Gloegoer, Pangkalan, zelfs van de V kota zich verloren; in het Noorden verrees bergketen achter bergketen, waarover ons pad ons later zou voeren en stuitte het oog op den Boekit Gameh-Gameh en den Boekit Roempang, in het landschap Loeboeq Gedang.

In de diepte zagen wij Pangean liggen en wees men ons het zadel aan, dat wij naar Silajang zouden overtrekken.

Ons met moeite losrukkende van dit panorama, zochten wij ons pad weer op en kwamen te 10 uur 20 aan de grens tusschen Rotan Getah en Moearo, alwaar men een rustieke bank (aweh-aweh) op een beschaduwde plek voor ons had opgericht, die tot rusten noodde.

Te 10 uur 45 daalden wij af van den Linggo Koening en passeerden te 11 uur 6 een groep rotsblokken, woest dooreen geworpen, waarvan een over den weg hing; de Air Langkoet bevochtigt deze steenen.

Achtereenvolgens passeerden wij de stroompjes Air Kasih Manimboen, Oeloe Air Abam (dus geheeten naar een thans niet meer bestaande kampong van dien naam) en de diep ingesneden Air Batoeng, waarover men een bruggetje had gelegd, alle slechts nietige beekjes.

Nabij de Oeloe Air Abam vertoonde het pad duidelijke sporen van een groot dier, welke de jager Mara Alam, die

ons vergezelde, verklaarde van een tapir (tjipan) afkomstig te zijn.

Vermoeid van het dalen langs een glibberig steil pad, hier niet van trappen voorzien, was het ons welkom dat men op de plaats waar het pad naar Pangean afslaat, ook een aweh-aweh had gemaakt.

Die plek heet perhentian akar begaloeng en is gelegen te midden van een ananas-aanplant, waaraan vroegere reizigers echter geen rijpe vrucht hadden gelaten.

Te 12 uur zetten wij de afdaling voort en zagen weldra de klapper- en pinangboomen van Pintoewei aan onze voeten liggen.

Te 12 uur 30 waren wij beneden en moesten vier malen de van 4 tot 6 Meter breede en ongeveer 4 dM. diepe Batang Pintoewei doorwaden, waarna wij te 12 uur 45 de kampong Pintoewei Moediq bereikten. Deze kampong bestaat uit 12 onaanzienlijke huizen, meest met omwanding van boomschors.

Na de kampong doorloopen en de Batang Pintoewei nogmaals doorwaad te hebben, kwamen wij in een kleine vlakte met enkele sawahs en traden Pintoewei Oelak binnen, een kampong van 9 huizen, alwaar men ons gastvrij ontving en tracteerde op jonge klappers, terwijl voor ons gezelschap ketan en kopi daoen gereed stond.

De beide Pintoeweis zijn anak kampongs van Moearo en van één afkomst met Koeamang.

Te 1 uur 20 vervolgden wij onzen tocht, doorwaadden de zeer snelstroomende Kampar Ketek, daar 5 M. breed en ook 4 dM. diep, waarna onze laatste klimpartij voor dien dag aanving. Langs een steil pad bereikten wij te 1 uur 30 een zadel, van waar wij het doel van onzen tocht, de kamkong Moearo, in de verte in een smalle vallei zagen liggen.

Ons pad daalde geleidelijk daarheen af en wij waren te 1 uur 54 in de vlakte, trokken de aldaar 7 M. breede Kampar Ketek weer over, waarna wij verwelkomd werden door Datoeq Bandharo, hoofd van het landschap Moearo Soengei

Lolo VI Kota en de panghoeloes van Moearo. Na een kwartier lang in een gloeiende hitte door de kampong geloopen te zijn, bereikten wij de voor ons gereed gemaakte woningen bijtijds, om het onweer te ontloopen dat weldra losbarstte.

Het slaan op de taboeh en het bespelen van de talempong toonden ons dat wij welkom waren. Ook hier wapperde een vlag, ditmaal echter niet rood-wit doch rood en zwart.

Jonge klappers werden ons als lafenis aangeboden. Hoe welkom zij waren, kan slechts hij begrijpen die zelf uren lang in drukkende hitte over smalle paden berg-op berg-af heeft geloopen.

17 Maart. Naast de reeds vermelde vlag en hooger dan deze werd de Nederlandsche driekleur geheschen, daartoe van Loeboeq Sikaping meegebracht. Hadji Soeltan en Hadji Abdoelgani surveilleerden persoonlijk het oprichten van den vlaggestok.

Informeerende hoe het kwam dat de vlag hier zwart en rood was, vernamen wij dat Radja Bandharo recht heeft een geel en roode vlag te voeren; de kleur zijner panghoeloes echter is zwart, uit zuinigheid heeft men maar één vlag geheschen, waarin de radja door de roode baan, de panghoeloes door de zwarte vertegenwoordigd zijn. De kampong berataq hadden, gelijk wij zagen, een rood-witte vlag geheschen, waarin de radja door de roode baan, de toea malim door een witte vertegenwoordigd waren.

Datoeq Bandharo kwam in den loop van den dag vragen om, daar zijn land onder de Nederlandsche vlag staat, hem aan zulk een vlag te helpen, ten einde die bij gelegenheden als deze te kunnen hijschen. Dit werd hem toegezegd.

Opvallend is het verschil in type van het meerendeel der mannen van Moearo, met het gewone type dezer streken. Vooral in Datoeq Bandharo komt het Moearosche type sterk uit. Forsch gebouwd, met een breed gelaat met uitstekende jukbeenderen, toeloopende in een spitse kin. De oogen, lichtbruin van kleur, staan vrij dicht bijeen en liggen diep. De huidskleur is donkerder dan gewoonlijk.

Het uiterlijk wijst op lichaamskracht bij een stompen geest en weinig energie.

Hadden wij in Rotan Getah reeds eenige zwarte hoofddoeken gezien, enkele met lovertjes versierd, de panghoeloes van Moeara droegen alle zulke adat hoofddoeken.

Te 9 ure werd de volksvergadering geopend.

Omtrent den stand der voedingsmiddelen werd medegedeeld, dat de oogst slechts middelmatig was geweest, men zou oebi djalar en djagoeng telen om genoeg te eten te hebben tot den volgenden oogst. Boschproducten worden thans haast niet meer gezocht, daar voor de voornaamste, getah en rotan, thans geen loonende prijzen te bedingen zijn.

Handelsverkeer heeft alleen plaats langs de Kamparrivier; van Moearo uit gaan prauwen deze af tot Tratak Boeloe en terug. Meestal echter gaan zij niet verder dan Sibaling, in Gloegoer, waar een pasar is.

De rivier is bovenstrooms nog bevaarbaar tot Oeloe Kampar.

De wenschelijkheid werd besproken om ook hier een pasar op te richten. Men had het vroeger reeds eenmaal geprobeerd, doch zonder succes.

In overweging werd gegeven het nog eens te probeeren. Dat thans ook de V Kota en Rokan onder Nederlandsch bestuur staan, moet het verkeer ten goede komen; daar prauwen tot hier kunnen komen, moet het mogelijk zijn van Moearo een stapelplaats te maken voor de omliggende streken.

Naar aanleiding van het heerschen van pokken in sommige afdeelingen van dit gewest, werd de wenschelijkheid der inenting ter sprake gebracht.

Men vroeg vergunning om nopens beide punten onder elkaar te beraadslagen, hetgeen werd toegestaan. Des avonds kwam Datoeq Bandharo den uitslag van het gepleegd overleg mededeelen; met een pasar zou men het probeeren, van inenting was men echter nog steeds afkeerig.

Vervolgens werd ter vergadering onderzoek gedaan naar de inrichting van het bestuur in negeries Moearo, Soengei

Lolo en Pangean, nadat te voren van Datoeq Kandharo de bevestiging was ontvangen van hetgeen op de rapats te Sopan en Rotan Getah met betrekking tot het bestuur van die kampongs en van Si Kamboeng was vernomen.

Ook de waardigheid van Datoeq Bandharo is erfelijk in drie liniën, uit welke afwisselend het hoofd gekozen wordt; alle van de soekoe melajoe.

Si Merapat galar Datoeq Bandharo (als landschapshoofd benoemd bij besluit van den Gouverneur van Sumatra's Westkust ddo. 19 Maart 1895 No. 106) is poetjoeq gedang, Si Boedjangadjar galar Datoeq Madjaelo is samboetan.

De waardigheid van Ampanglima, baris nan katiga, is vacant.

Si Kitab galar Tan Kabesaran, is anak sako, beheert als zoodaning de harta sako, voert het bestuur ad interim als er geen Datoeq Bandharo is en installeert den nieuwen Datoeq Bandharo.

Het landschapshoofd is tevens hoofd van de kampong Moearo en van de soekoe Melajoe aldaar.

Onder de tiga baris heeft men te Moearo nog de pangkats Radja Manlano, in de soekoe Piliang, Datoeq kajo en Datoeq Radja Goemalo, beide in de soekoe Mandheling en Datoeq Padoeka toean in de soekoe Petapang.

Imam adat is Si Modal galar Imambesar, voorts is er een Chatib en bilal adat.

In de kampong Soengei Lolo is het bestuur als volgt geregeld:

Datoeq Madjalelo is poetjoeq nan tiga baris, Padoeka Dja Elo is samboetan,

Oedjoeng Pahlawan is doebalang (baris nan katiga), alle van de soekoe Patapang,

Onder hen staan:

Datoeq Madjo Betoeah, en Bagindo Djo Elo, de eerste hoofd der soekoe Mandheling, de tweede der soekoe Piliang.

Verder hooren er een Imam, Chatib en Bilal adat te zijn, er is echter alleen een Imam, aangezien de families, waarin

de waardigheden van Chatib en Bilal erfelijk zijn, geen mannelijke leden tellen (sako terbenam).

Het in 1883 door den Assistent-Resident VAN LEEUWEN te Silajang bevestigde hoofd, Si Goeo galar Datoeq Madjalelo, is overleden en vervangen door Si Nagam met denzelfden galar.

Deze is echter een kind van 10 jaren en daarom wordt het ambt tijdelijk waargenomen door Si Tihin galar Pandekar Todoeng (nan melenggangkan = jang memangkoe).

De pangkat Padoeka Djo Elo heeft thans Si Joesoe, die van Oedjoeng Pahlawan heeft thans Si Majoe. Si Koba heeft de pangkat Datoeq Madjo Batoeah en neemt tegelijk de functie waar van Bilal.

Si Maädin die van Bagindo Djo Elo en neemt tevens de functie waar van Chatib.

Ook in Pangean is het vroeger bevestigde hoofd, Si Ganjah galar Datoeq Bandharo Kajo, overleden.

Daar heeft men thans:

Si An galar Datoeq Bandharo kajo, poetjoeq nan tiga baris,

Si Tandjah galar Mangkoeto, samboetan,

Si Lail galar Ampanglima Djo Elo, doebalang, baris nan katiga.

alle van de soekoe Melajoe.

Onder de baris nan katiga staan:

Si Binoe galar Datoeq Padoeka Sati, van de soekoe Piliang,

Si Gimbo galang Datoeq Panghoeloe Besar, van de soekoe Mandheling,

Si Soedin galar Datoeq Bagindo Sati, van de soekoe Patapang,

Si Soeloen galar Datoeq Moeda van de soekoe Melajoe,

Deze laatste is anaq Lako van Datoeq Bandharo Kajo, en in diens soekoe opgenomen, oorspronkelijk behoort hij in de soekoe Patapang.

Voorts:

Mat Oesoel, Imam, van de soekoe Melajoe,

Kasat, Chatib, van de soekoe Piliang,

Tariq, Bilal, van de soekoe Mandheling.

Al de genoemde personen, met uitzondering van het kind Si Nagam, waren ter vergadering aanwezig.

Nadat dus was vastgesteld dat onder het landschapshoofd si Marapat galar Datoeq Bandharo, aan het hoofd der na te noemen kampongs staan:

Si Kimpa galar Datoeq Mandinding Alam, 1ste hoofd der kampong Sopan,

Si Kasat galar Djo Radjo, 1ste hoofd der Kamipong Si Kamboeng,

Si Naiq galar Datoeq Mahoedoem, 1ste hoofd der kampong Rotan Getah,

Si An galar Datoeq Bandharo Kajo, 1ste hoofd der kampong Pangean,

werd besloten hen namens den Resident in hun waardigheid te bevestigen en werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt om hen plechtig ten overstaan van het landschapshoofd en de volksvergadering te beëedigen, waarvan processen-verbaal werden opgemaakt.

De hoofden van Oeloe Kampar waren niet opgekomen en hadden slechts wakils gezonden; met de reis heen en terug is voor een inlander uit deze streken nog minstens drie dagen gemoeid (1), zij konden dus niet meer verschijnen.

Volgens de verkregen inlichtingen staan aan het hoofd der kampong Oeloe Kampar:

Datoeq Bagindo Besar	van	de	soekoe	Patapang,
» Imbang Langit	»	»	»	Piliang,
Soetan Panghoeloe	»	»	»	»
Datoeq Bandharo Soetan	»	»	»	Tjanniago.

Oeloe Kampar is slechts een onderhoorigheid van de kampong Moearo, er zijn twee kampongs, Paoeh (5 huizen) en Pertamoean (17 huizen), en een negental gehuchtjes te zamen 40 huizen tellende.

---

(1) Een sampan doet twee dagen over de tocht van Moearo naar Oeloe Kampar en één dag terug.

De landweg voert over steile bergen en duurt langer. Gewoonlijk maakt men de landreis over Rotan Getah.

Na de beëediging werd gevraagd of iemand nog iets in het midden te brengen had, welke vraag eerst door Datoeq Bandharo, daarna door de panghoeloes en vervolgens door de omzittenden ontkennend werd beantwoord, waarna de rapat werd gesloten.

Na afloop kwam Datoeq Bandharo, vergezeld van hadji Soeltan en hadji Abdoelgani, zijn opwachting maken, om mede te deelen, dat hij, ten blijke zijner goede gezindheid (hati poetih, moeka djernih), een geit wenschte aan te bieden.

Deze werd aanvaard en ten algemeenen nutte geslacht. Des namiddags werd het vleesch verdeeld en tot aan het avondgebed feestgevierd, evenals elders bestaande in het bespelen der reeds genoemde muziekinstrumenten, mentjaq tangan en tari piring.

Omtrent de houding van hadji Soeltan en hadji Abdoelgani valt nog op te merken, dat zij blijkbaar grooten, ja zelfs overheerschenden invloed hebben; daar zij uiterst behoudend zijn, komt die invloed ons bestuur niet ten goede.

Op hunne houding tegenover ons viel echter niets aan te merken.

Hadji Abdoellah, die bij het bezoek van den Heer De Lannoy zeer op den voorgrond trad en bepaald onhebbelijk brutaal moet geweest zijn, is dood.

Wij zagen in Moearo nog verscheidene hadji's. Des avonds werd er gedikird, de eenige kampong waar wij zulks waarnamen.

Het larashoofd van Panti kwam ons mededeelen, dat lieden uit kampong Pangean zijne bemiddeling hadden ingeroepen om te mijner kennisse te brengen, dat daar in de familie van den Imam onaangenaamheden waren gerezen, die tot heftige tooneelen hadden aanleiding gegeven en die door de panghoeloes van Pangean niet tot eene bevredigende oplossing hadden kunnen worden gebracht, terwijl men Datoeq Bandharo Kajo van Pangean van partijdigheid in die zaak beschuldigde.

Men had zich tot Datoeq Bandharo van Moearo gewend om eene beslissing te verkrijgen. Deze had de zaak laten

onderzoeken, doch ze laten slepen, nu reeds zes maanden lang. In overweging werd genomen te Pangean te zamen met Datoeq Bandharo een rapat te beleggen, om die zaak tot een goed einde te brengen. Datoeq Bandharo verzocht echter dringend hem, met het oog op de zeer ernstige ziekte van zijn vader, die ook reden was dat hij mij niet verder was tegemoet gegaan, te verschoonen van een reis naar Pangean op dit oogenblik.

Hij erkende de zaak te hebben laten traineeren, doch beloofde vast en zeker, zoodra zijn vader wat beter was, naar Pangean te gaan en deze kwestie te berechten.

Dat zijn vader ernstig ziek was, werd door het larashoofd van Panti bevestigd en in overleg met dezen werd besloten Datoeq Bandharo gelegenheid te geven zijn verzuim goed te maken. Hij beloofde den uitslag der kwestie te zullen berichten. Hem werd gezegd, dat als de zaak niet binnen drie maanden in orde was, de Assistent-Resident, die alsdan terug zal komen, de zaak zelf in handen zal nemen, hetzij met, hetzij zonder hem.

Deze dag werd ook nog besteed aan eene verkenning van den omtrek.

De uit 51 huizen bestaande langgerekte kampong Moearo ligt op een landtong, aan welker uiteinde de Soengei Lolo en de Kampar Kanan samenvloeien. Op dat punt is de Soengei Lolo doorwaadbaar, hij is daar een 30 M. breed en ± 0.70 M. diep, de ondergrond is goed en de stroom niet snel. De Kampar Kanan daarentegen, die ruim 40 M. breed en circa 1 Meter diep is, heeft een zeer snellen stroom, terwijl de bodem bestaat uit erg gladde rolsteenen, zoodat dan ook door de inlanders van sampans en vlotten gebruik wordt gemaakt om die over te steken.

Een weinig hoogerop, waar de rivier 2 M. diep is, hangt, 7 M. boven de rivier, over de Soengei Lolo een bamboe loopbrug van zeer wrakke constructie, 29 M. lang, voerende naar Soengei Lolo, een kampong bestaande uit armelijke hutten en één houten huis, verspreid in de ladangs in een vlakte, door een rug van Moearo gescheiden. Die vlakte moet te irrigeeren zijn.

Aan den overkant van de Kampar Kanan ligt de trataq Sabrang Kampar, behoorende onder de kampong Moearo en bestaande uit een viertal armelijke huizen, tusschen pisang-, pinang- en rame-aanplantingen, aan den voet van het gebergte gelegen.

Op de landtong boven Moearo troffen wij gambir-struiken aan.

In de kampong vonden wij een viertal groote en een tweetal kleine sampans, in de rivier twee vlotten van boomstammen. Bamboe groeit in Moearo weinig, en bestaat meestal uit dunne soorten.

De sampans zijn zeer licht van constructie en zijn niet uit één boomstam gesneden, doch bestaan uit planken, hebben een hoogen vóór- en achtersteven en zeer weinig diepgang, zij kunnen 8 menschen of 4 menschen en 4 picols goederen laden. Bij een kleine vaart op de schuimende golven van den Kampar Kanan wekte de handigheid der prauwvoerders bewondering.

Ook in Moearo is geen vee, alleen kippen en geiten.

Moearo is vrij warm. Des morgens vroeg wees de thermometer 74° Fahrenheit.

18 Maart. Des morgens te 7 uur 20 vertrokken wij naar Pangean.

Te kwart voor negen eerst bereikten wij langs hetzelfde pad, den 16[en] door ons gevolgd, de kampong Pintoewei Oelaq. Een oponthoud was veroorzaakt doordien Datoeq Bandharo, die ons aanvankelijk uitgeleide deed uit Moearo, aan den voet van den eersten klim bleek te zijn teruggekeerd. De Assistent-Resident liet hem weten, dat hij wenschte behoorlijk door hem uitgeleid te worden en dat, als hij niet spoedig kwam, men terug zou keeren naar Moearo. Deze aanmaning had het gewenschte gevolg.

Te Pintoewei sprak de Assistent-Resident Datoeq Bandharo in tegenwoordigheid van Hadji Soeltan, van de vertegenwoordigers van den Jang di Pertoean van Padang Noenang, den toeankoe van Panti en den Djaksa hartig toe. Hij

zeide hem den indruk te hebben gekregen dat Datoeq Bandharo steeds slechts één doel voor oogen heeft, namelijk het zich zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Dat, zijn land doorreizende aan de grens als zijn wakils werden aangetroffen een paar mindere hoofden, in Rotan Getah als zijn wakils hadji Soeltan en hadji Abdoelgani, dat men, informeerende naar de kwestie die in Pangean gerezen was, had moeten vernemen dat hij wakils gezonden had om die te behandelen, dat hij ter rapat te Moearo gevraagd had of hadji Soeltan het woord voor hem mocht doen, dat het nu eindelijk eens tijd werd dat hij, die nu 27 jaar oud was, zich zelf wat meer met de zaken ging bemoeien, dat slechts op de gelegenheid gewacht was om hem dat eens buiten tegenwoordigheid van zijne onderhoorigen te zeggen.

Hij .antwoordde dat hij inderdaad gaarne steun zocht bij ouderen, daar het hem aan ervaring ontbrak. Hem werd er op gewezen, dat het zeker goed is raad te zoeken bij ouderen van dagen, doch dat zulks behoort plaats te hebben in besloten kring.

Dat er niets tegen is, dat hij, als hij voelt in kennis te kort te schieten, hadji Soeltan (zijn niniëq) of andere personen, aan wier oordeel hij waarde hecht, raadpleegt, doch dat hij dan niet blindelings zich aan hun leiding behoeft over te geven, doch zich zelf ook een oordeel behoort te vormen en dat in elk geval hij de persoon is, die in het openbaar het gezag behoort uit te oefenen.

Deze denkbeelden werden hem vervolgens door den Djaksa in beeldenrijke taal recht duidelijk gemaakt, en het was zichtbaar, dat zij hem tot nadenken stemden. De Assistent-Resident deelde hem mede, voornemens te zijn over een maand of drie terug te komen, om eens nader met hem te bespreken hoe de welvaart in zijn land ware te vermeerderen. Dat hem nu, met het oog op de ziekte van zijn vader, werd toegestaan niet verder mee te gaan, doch dat als men terug kwam men hem aan de grens van zijn landschap wenschte te vinden en bij vertrek door hem tot aan de grens van zijn

landschap wenschte te worden begeleid en dat de Assistent-Resident gedurende zijn verblijf met hem en met niemand anders de zaken wenschte te bespreken.

Intusschen werd hij uitgenoodigd twee aangelegenheden vast in behandeling te nemen, nl. den aanleg van sawahs op de vlakte van Soengei Lolo en de oprichting van een markt te Moearo.

Zooals in de maleische maatschappij te verwachten is, had het niet lang geduurd, of verscheidene panghoeloes hadden zich naderbij begeven, om te hooren wat besproken werd, en aangezien het Datoeq Bandharo blijkbaar niet schelen kon, werd geen aanleiding gevonden hen op een afstand te doen houden.

Blijkbaar vonden ook de raadgevingen, die nog met enkele andere werden aangevuld, bij hen instemming, ook hadji Soeltan gaf geene blijken het oneens er mede te zijn.

Een der panghoeloes van Moearo mengde zich zelfs in het gesprek en vroeg of ook niet de bewoners van kampong Moearo sawahs op de vlakte van Soengei Lolo zouden mogen aanleggen, daar er plaats genoeg was voor allemaal. Hij werd terechtgewezen voor zijne vrijpostigheid, doch niettemin Datoeq Bandharo uitgenoodigd te overwegen hoe eene regeling met de lieden van Soengei Lolo ware te treffen, waardoor ook de lieden van Moearo van die vlakte zouden kunnen profiteeren.

Hierop nam men van hem afscheid en zetten wij onzen tocht voort, bereikten te 10 uur 20 weder de perhentian akar bagaloeng (zie verslag van den 16en), waar wij op de aweh-aweh uitrustten van den vermoeienden klim en genoten van het uitzicht en van de op die hoogte onder de boomen heerschende koelte. Daar namen wij afscheid van de hoofden van Rotan Getah, van Si Kamboeng en van Sopan, die Westwaarts naar huis togen, terwijl wij Noordwaarts afsloegen naar Pangean. Zulk een slechten weg hadden wij nog niet gehad. Het pad daalde sterk, langs diepe afgronden, en bood op vele plaatsen ter nauwernood een steunpunt voor den

voet; het was daarbij glad van de des avonds te voren gevallen lichte regen en helde naar den afgrond toe. De omtrek weerklonk van de jodelende tonen der siamangs (gibbons) (1), het was alsof zij hunne verbazing uitten dat menschen zich bewogen langs een pad dat voor een der hunnen nauwelijks goed genoeg zou zijn.

Tegen 11 uur bereikten wij de Soengei Abam, dankbaar dat wij heelhuids, niet vlugger dan gewenscht, beneden waren gekomen.

Thans volgden wij een vrij goed pad, dat ons afwisselend door kreupelhout en hilalang en ook tal van malen door de 3 of 4 Meter breede en niet diepe Air Abam voerde naar de Soengei Lolo, aan welks oever wij ons te 11 uur 45 bevonden, na even te voren een ladanghuisje, in een pisangtuintje gelegen, te hebben gepasseerd, ter plaatse waar de Abam zich in die rivier stort.

De Soengei Lolo bevonden wij 20 M. breed, het water reikte ons tot aan de oksels. De stroom was snel, doch de bodem, bestaande uit klein grint, gaf bij het doorwaden goeden steun aan de voeten.

Verder trokken wij over een weinig geaccidenteerd terrein langs den linkeroever van de Soengei Lolo tot de Pangean rivier, 4 tot 8 M. breed, niet diep, snelstroomend, zich er in stort, die wij verder volgden, en passeerden te 12 uur 20 een pad dat in westelijke richting naar de kampong Tambang (van Rotan Getah) voert: ons pad voerde dan langs den linker-, dan langs den rechteroever, soms geruimen tijd door de Pangean rivier. Wij passeerden te 12 uur 35 de uit twee huisjes bestaande Bandjar Ngoengoeng, van waar een pad naar Timboelan uitgaat, en laafden ons hier aan suikerriet. Van hier tot een volgend gehucht, Trataq sawah, dat wij te 1 uur 15 bereikten, diende de rivier ons tot pad.

Te 1 uur ontmoeten wij het hoofd van Pangean, dat den vorigen dag dadelijk na de rapat naar huis was gegaan om onze komst voor te bereiden, met zijne panghoeloes.

(1) Hylobates syndactilus.

In Trataq sawah, opmerkelijk door een paar groote vischvijvers en eenige sawahs, en bestaande uit 4 huizen, werden ons klappers aangeboden. Te 1 uur 30 trokken wij over een bruggetje van dunne boomstammen, dien dag voor ons iets nieuws, over de Batang Air Soengei Toehoer, passeerders dadelijk daarop een voetpad dat in Z. O. richting over de kampong Soegoe Toehoer, bestaande uit 10 huizen, Soengei Rias, bestaande uit 5 huizen, naar de kampong Soengei Lolo bij Moearo voert.

Volgens bekomen inlichtingen moet dit pad veel minder geaccidenteerd doch veel langer zijn, dan het van Moearo door ons gevolgde, en zou daar langs wel een paardenpad te maken zijn (1).

Nog enkele malen trokken wij, thans over bruggetjes van boomstammen, de Pangean rivier over, passeerden verschei-dene modderplekken, door de bevolking van Pangean zorgvuldig met boomstammen belegd, en deden te 1 uur 45 onder te tonen der muziek onzen intocht in het dorp Pangean, bestaande uit 40 meest armelijke huizen vormende 2 lange straten, op een smallen rug langs de rivier. Huizen waren voor ons gereed gemaakt, een ditmaal wit zwarte vlag wapperde, klappers werden ons nogmaals aangeboden en weldra ook de traditioneele geit, waaraan weder de geheele kampong zich mede te goed deed, terwijl muziek en dans ook hier ons verblijf tot een feestdag stempelden.

Nader werd onderzoek gedaan naar de bovenvermelde kwestie, die niet veel om het lijf bleek te hebben en bij eenig beleid van Datoeq Bandharo wel met een verzoeningsmaaltijd zal kunnen worden beeindigd.

19 Maart. Te 7 uur 10 verlieten wij Pangean, de temperatuur was 75°. Spoedig na elkaar passeerden wij twee malen de Pangean rivier, aldaar 8 M. breed, en ½ M. diep, over loopbruggen van boomstammen, daarna begon het pad te stijgen, het was vrij glad door den den vorigen avond gevallen

(1) Zie het naschrift.

regen, doch verkeerde overigens in goeden staat. Het liep door hilalang. Te 7 uur 20 trokken wij door een gehucht van Pangean, Bandjar Padang Boenga Raja geheeten, bestaande uit 4 onaanzienlijke huizen, bij vischvijvers gelegen; één vijver was erg groot en $3^1/_2$ M. diep, met helder water, een klein meertje.

Het pad, dat eerst nogal steil geweest was, werd nu meer glooiend, voerde ons achtereenvolgens over het beekje Air Maoeng (breedte 2 M.), over de bovenloop van de Pangean rivier (ter plaatse ook Air Paring genoemd), daar nog slechts 2 M. breed, de Air Tarantang van dezelfde breedte, vervolgens nog twee malen over de Oeloe Pangean, telkens kleiner wordende en over een zijtakje er van, de Air Lipat Pageh ($^1/_2$ M.), waarna een steile klim die een kwartier duurde ons op de perhentian nanas bracht. Volgens Moearo is dat de grens met Silajang, volgens Silajang loopt die door de kampong Pangean.

Na een oogenblik rusten in de schaduw, zetten wij onzen tocht voort, lieten te 8 uur 5 een voetpad naar Oeloe Air Menjoeroeh aan onze rechterzijde liggen en te 8 uur 10 aan onze linkerhand een pad naar het Pangeansche gehucht Sialang Poelei. Eerstbedoeld pad, voerende over de Boekit Ganting Batoe, diende vroeger als weg naar Silajang, doch wordt niet meer gebruikt en is reeds bijna dicht gegroeid. Het reeds eenige jaren bestaande nieuwe pad, dat wij volgden, loopt in westelijke richting om een kopje heen en dan Noordwaarts naar beneden.

Na een zadel, dat deel uitmaakt van de waterscheiding tusschen de Pangean en de Silajang, te zijn overgetrokken, passeerden wij te 9 uur de Air Toengoel Boeta, 1 M. breed, een zijtakje van de Air Tanah Hitam, die wij aan onze linkerhand in de diepte in het ravijn zagen stroomen en die verderop in de Silajang valt. Hier zagen wij op de ladangs ook wat tabak. Het uitzicht was op dit deel van onzen weg prachtig. Rechts ontwikkelde zich voor ons oog de derde reeks van het Barisan-gebergte, die de vallei van Silajang van de

Rokanstreken scheidt. Links zagen wij den Boekit Berdanggoeng met zijn uitloopers, deels met ladangs bedekt, in het Zuiden konden wij nog een groet brengen aan den Linggo Koening, in Noordelijke richting strekte zich de rug uit waarop wij ons bevonden, waarvan de Ganting Batoe het einde vormt. Daarachter lag in N. N. W. richting de smalle vallei van de Silajangrivier en daarachter weer de Boekit Roempang.

Rechts beneden ons lag onder doerianboomen het Silajangsch gehuchtje Air Menjoeroeh, merkwaardig doordien het riviertje van dien naam daar in een natuurlijken tunnel verdwijnt, waaruit het aan de andere zijde van den berg weder te voorschijn komt.

Van beide zijden heeft men door het water wadende die tunnel een eindweegs gevolgd, doch door een vernauwing moet het onmogelijk zijn er doorheen te komen.

Ons pad voerde ons verder door bosch langs de westelijke hellingen van den uitlooper, het pad werd allengs zeer merkwaardig, voerende langs een loodrechten rotswand, waaraan druipsteenformatie. Aan de rotsen kleefden tal van planten, zelfs boomstammen, de top was daardoor niet te zien. Te 9 uur 23 werd de Perhentian Ganting Batoe bereikt, een een klein kopje, waarop een aweh-aweh was aangebracht. Een prachtige slang, de oelar tampoeng hari, op den rug parelgrijs, op den buik helrood, die volgens onze reisgenooten buitengewoon vergiftig moet zijn, veroorzaakte een oogenblik ontsteltenis onder hen die barrevoets waren, doch moest spoedig het leven laten. Te voren reeds hadden wij van uit de verte de tonen van gendangs en tjanangs door het bosch hooren klinken.

Op de Perhentian troffen wij Tongkoe Besar van Silajang met zijne hoofden en werden wij met vlaggen en muziek verwelkomd.

Te 9 uur 35 ontmoetten wij het boven reeds beschreven oude voetpad. Daarna voerde onze weg opnieuw langs rotsen; te 9 uur 50 kwamen wij aan het punt waar de bovenvermelde tunnel eindigt.

Het speet ons dat wij geen fotografietoestel bij ons hadden, het is een uiterst romantische plek 1).

Bij het verlaten van den grot heeft de Air Menjoeroeh reeds een breedte van 5 Meter, weldra neemt hij de van de rotsen neerhuppelende Air Melantjar in zich op, en stort zich dan in de Air Silajang, die daar een breedte verkrijgt van 9 M. Even voor de samenvloeiing passeerden wij de Silajang over een loopbrug van 5 M. lengte en even daarna de vereenigde riviertjes over een langen brug, bestaande uit één grooten boom.

Te 10 uur 25 voerde onze weg andermaal langs rotspartijen, die over het pad hingen. Vooral de tweede was merkwaardig, het onderste gedeelte bestond uit een samenstel van grotten, die in 1880 den Moearoers als versterking gediend hebben. Van den heuvel aan den overkant hebben echter de Silajangers hun toen verliezen toegebracht, drie man, de eenige die in dien oorlog gevallen zijn.

Te 10 uur 40 bereikten wij de kampong Oeloe Silajang kiri, bestaande uit 2 huizen, staken over een brug van boomstammen de 4 M. breede Silajang over naar de kampong Oeloe Silajang kanan, bestaande uit 9 huizen, waar op de talempongs werd geslagen en ons klappers werden aangeboden.

Van hier tot Silajang (Parit), een afstand van 4 paal, voert een goed paardenpad ter breedte van 2 M.

Te 11 uur 20 gingen wij andermaal de Silajang over, 6 M. breed. Te 11 uur 50 passeerden wij een plek Batoe Hampar, van waar een voetpad naar Rokan leidt.

Om 12 uur voerde een bamboe-loopbrug ons over de aldaar 15 M. breede Silajang naar kampong Tengah, bestaande uit 12 huizen, alwaar wij weder met muziek en klappers welkom werden geheeten. Onder de muzikanten troffen wij hier ook twee vrouwen, die ijverig op harmonica's speelden.

---

1) Later is door mij ook de ingang bezocht, een majestueuze grot, waarheen men afdaalt over groote rotsblokken onder een gewelf behangen met stalactieten.
BALLOT.

Achtereenvolgens trokken wij te 12 uur 50 door kampong Barangan, bestaande uit 8 huizen, te 12 uur 55 door kampong Padang, bestaande uit 15 huizen, en precies om 1 uur waren wij in Parit.

Nog valt te melden, dat van af Batoe Hampar tot dicht bij kampong Tengah, dus over een lengte van meer dan 3 palen, een koningstijger ons des nachts was vooraf gegaan, de indrukken van wiens machtige klauwen op het weeke pad duidelijk te bespeuren vielen.

Het pad van Pangean naar Oeloe Silajang zou met enkele omleggingen zonder veel moeite in een paardenpad te herscheppen zijn.

De lieden die ons onderweg te gemoet kwamen, droegen voor een deel vlaggetjes, sommigen rood, wit, blauw, anderen rood, wit, zwart. In de kampong Parit woei de Nederlandsche vlag, verder een roode en een witte vlag.

De huizen in de kampong Parit zijn over het algemeen niet zoo mooi versierd als in het Moearo'sche, zij zijn echter wel ruim. Enkele huizen troffen wij met zinken dakbedekking, andere met sirappen, de meeste echter met poear. Als eigenaardigheid trof het ons, dat de huizen van de hoofden voorzien zijn van een trap met houten wanden.

In al de kampongs, die wij in het Silajangsche passeerden, ook te Parit, zijn vischvijvers. Sawahs troffen wij niet, de gelegenheid om die aan te leggen echter ontbreekt geenszins.

De vlakte, in het midden waarvan Parit ligt, is met eenigen goeden wil over een lengte van meer dan 3 paal en een breedte op sommige plaatsen van bijna 1 paal, in sawahs te herscheppen.

20 Maart. Den dag begonnen wij met eene verkenning van den omtrek. De kampong Parit zelt telt 16 huizen, aan de overzijde van de Silajang rivier, hier 8 M. breed, waarover een loopbrug ligt, is de kampong Bringin met een pasar, waaromheen een kring van huizen: hoewel het pakan (markt) dag was, troffen wij er slechts een paar menschen en was er in den loop van den dag ook niet meer dan wat

pisang, wat lamang (in bamboe, met pisangbladeren er in gebakken rijst), wat ketimoens, en wat damar om voor verlichting te branden te krijgen. De kampong Bringin telt in het geheel 25 huizen. Daaraan grenst de kampong Air Ketjil, met 2 huizen, en een weinig verder de kampong Korei Tadji, met 3 huizen.

De weg is hier overal zeer goed.

Aan de overzijde van de Silajang is het dal smaller en stuit de blik spoedig op een heuvelrij met rotsen gekroond. Tongkoe Besar zeide dat ook hier en elders in het Silajangsche rotspartijen met holen er in zijn en dat volgens de overlevering de naam Silajang aan de zwaluwen, lajang[2], die er hun nesten bouwen, ontleend is. In het Noorden wees men ons een berg, waar men zeide dat steenkool gevonden wordt, een Europeaan had er reeds monsters van genomen.

Aan de andere zijde van Parit ligt de kampong Doelang[2], bestaande uit 8 huizen, en een paal verder Zuidwaarts de kampong Mantoendag, met 9 huizen. Die richting uit stuit de blik op de Boekit Gedang Silajang, een spitse berg, op welks midden een paar licht groene plekken, waarop reeds uit de verte steenen te zien zijn. Daaronder zijn er twee, waaraan een legende verbonden is: één moet de gedaante hebben van een liggend mensch, daarbij staat een steen overeind in de houding van iemand die sembahjangt, de vorm moet duidelijk die van een man zijn met een baard. Het heet natuurlijk dat dit menschen zijn geweest, die in steen veranderd zijn.

Het geheel wordt omringd door de met oerwoud bekleede grensgebergten.

De bevolking is hoffelijk en behulpzaam.

Behalve een tweetal babanpaarden, werd ook hier geen ander vee dan geiten aangetroffen. Kippen ziet men in grooten getale. Rond de huizen groeit koffie, zoowel Liberia- als Javakoffie, een weinig tabak, pisang en andere vruchtboomen en evenals in Moearo veel klapperboomen. Ook is hier nogal kadjei aangeplant.

Na onze thuiskomst werd met de verzamelde hoofden rapat gehouden in de roemah gedang, d. i. een huis dat de negerei voor den Datoeq (Toeankoe) besar bouwt.

Het is een oud doch ruim huis. Tegenwoordig waren:

Si Soedin galar Datoeq (toeankoe) besar, landschapshoofd Si Dawi »Soetan Bangka oeloe, imam besar", Soetan Djenal samboetan, die mee naar Mara Tahis was om Hadji Atjeh op te sporen, werd door een wakil vertegenwoordigd; te zamen vormen zij de baris nan tiga.

Voorts Bandharo besar, soekoe melajoe 1ste hoofd der kampong Air ketjil, die hier evenals Tan Kabesaran in Moearo de pangkat heeft van anaq sako, welke daarin bestaat, dat hij het beheer heeft over de harta haq sako (waaruit echter nooit iets genomen mag worden, zonder vergunning van de tiga baris) en die, als het landschapshoofd sterft of aftreed, het bestuur ad interim voert en diens opvolger installeert.

Vervolgens:

Si Kadir galar Datoeq Madjo Besar, soekoe Petapang, 1e hoofd der kampong Doelang[2],

Si Baha galar Datoeq Panghoeloe Besar, soekoe Mandheling, 1e hoofd der kampong Padang,

Si Naiq galar Datoeq Bandharo Radjo, soekoe Melajoe, 1e hoofd der kampong Korei Tadji,

Si Panda galar Datoeq Bagindo, soekoe Kandang Kapoek, 1e hoofd der kampong Darat.

Deze 4 vormen het college der panghoeloe nan berampat, die alle rechtszaken, die de bevoegdheid van de hoofden der kampong nan beratak (onderhoorige kampongs) te bovengaan, onderzoeken, alvorens die (door Datoeq Bandharo Radjo) bij het landschapshoofd worden voorgebracht.

Nog waren aanwezigde hoofden der kampong nan beratak:

Si Tadjap galar Datoeq Rangkajo Maharadja, 1e hoofd der kampong Mentoendaq,

Si Oesoe galar Datoeq Bagindo Besar, 1e hoofd der kampong Barangan,

Si Kasat galar Datoeq Radja Betoeah, 1e hoofd der kampong Oeloe Silajang kanan,

Si Nala galar Datoeq Saripado, 1e hoofd der kampong Oeloe Silajang Kidah (kiri),

Si Poenan galar Datoeq Sati, 1e hoofd der kampong Bahroe boekit,

Si Danlat galar Datoeq Maradjo, 1e hoofd der kampong Bangkoq,

Si Djoelat galar Datoeq Bandharo, 1e hoofd der kampong Batoe kambing,

Si Mohamad galar Datoeq Kajo, 1e hoofd der kampong Air Tjatjang,

Si Masoep galar Datoeq Radja Malenggang, 1e hoofd der kampong Datar kandoeng,

Door wakils waren nog vertegenwoordigd:

Si Bangkit galar Datoeq Djolelo, 1e hoofd der kampong Randjau,

Si Tambè galar Datoeq Bandharo Sati, 1e hoofd der kampong Bringin,

Si Deman galar Datoeq Sanggo Maharadja, 1e hoofd der kampong Tengah,

Si Oekoen galar Datoeq Sri Maharadja, 1e hoofd der kampong Bahroe lambah.

Ten slotte Si Kadaran galar Panghoeloe Laras.

Deze betrekking bestaat alleen in Silajang en brengt tot taak mede het uitvoeren van de bevelen der tiga baris.

Verder de samboetans dier hoofden en grootheden van nog lageren rang.

Nadat de Assistent-Resident zich op de rapat had overtuigd dat door de bovenstaande personen het bestuur van het landschap Silajang XII Kota volledig vertegenwoordigd was, opende hij de vergadering met een onderzoek naar den stand der voedingsmiddelen en bleek dat de afgeloopen oogst slechts middelmatig was geweest en dat ook hier de hoeveelheid padi niet toereikend zou zijn tot den volgenden oogst, doch men zich voorstelde met oebi en djagoeng het tekort aan

te vullen dan wel in de Rao'sche landschappen of ter oostkust van Sumatra geld te gaan verdienen om voedsel te koopen. Als reden van den schralen oogst werd opgegeven het welig opschieten van onkruid, daar men algemeen beloekar moeda (terrein waar vroeger reeds geplant is en waar jong bosch is opgeschoten) heeft gebezigd, daar oerwoud schaarsch wordt. Natuurlijk gaf dit antwoord een welkome aanleiding om aan te dringen op den aanleg van sawahs. Veel ingang vonden die woorden niet. Algemeen erkende men de mogelijkheid om voldoende sawahs aan te leggen, met uitzondering alleen van Bangkoq, waar het terrein zeer geaccidenteerd en nog voldoende rimboe beschikbaar is; doch men lijdt hier liever honger dan het vrije ladangleven voor dat in de kampong tusschen sawahs vaarwel te zeggen en beriep zich natuurlijk op de niniëq mojang, die ladangbouwers waren.

Natuurlijk werd er op gewezen, dat die over veel meer rimboe beschikten en dat, als zij nu leefden, zij ook de bakens zouden moeten verzetten. Dat het overal zoo gegaan is en dat, als men maar eerst gewend is aan sawahs, de ervaring elders leert, dat men niet meer tot den ladangbouw terug wil.

Eenige hoofden zeiden, dat men het reeds geprobeerd had onder den drang van vroegere controleurs van Rao en van de mantri's, die hier vroeger geplaatst waren. Dat de tiga baris en de panghoeloe nan berampat waren voorgegaan door zelf sawahs aan te leggen, dat waterleidingen waren gegraven, doch dat het volk het voorbeeld niet gevolgd had en niet in de kampongs te houden was geweest. Men erkende, dat zulks oorzaak is van de heerschende armoede, want niet alleen dat de oogst vaak schraal uitvalt, doch op de ladangs, die steeds verplaatst worden, plant men natuurlijk geen overjarige gewassen en de aanplantingen daarvan rond de huizen in de kampongs worden verwaarloosd, omdat de lieden het grootste deel van het jaar op de ladangs zitten.

Er werd op aangedrongen, dat de panghoeloes de zaak nog niet zouden opgeven. Het is duidelijk, dat de huidige roof-

bouw niet lang meer zal kunnen worden voortgezet en dat men door den honger eindelijk tot den aanleg van sawahs zal genoopt worden. Beter is het dat de panghoeloes de bevolking er toe overhalen, eer het zoover komt. Hun werd in overweging gegeven om ampel met hunne anaq boea's te rade te gaan; over drie maanden komt de Assistent-Resident weer in Silajang terug en zal dan de zaak verder behandelen.

Nadat nog eenige kwesties van geen aanbelang waren besproken, werd de vergadering gesloten.

Als teeken van goede gezindheid der bevolking moest ook hier een geit het leven laten.

's Avonds regende het en konden daardoor geen feestelijkheden plaats hebben.

Des morgens vroeg wees de termometer hier 74 °, over dag werd het erg warm.

21 Maart. Te 7 uur 15 v. m. ving de tocht naar Loeboeq Gedang aan. Wij volgden het zeer goede paardenpad langs den pasar (kampong Bringin), langs kampong Air Ketjil, kampong Korei Tadji, kampong Tjoebadaq (2 huizen), lieten te 7 uur 40 aan onze linkerhand een voetpad liggen, dat over de kampongs Bahroe lambah (16 huizen), Bahroe boekit (13 huizen), naar Koeamang voert, trokken over bruggetjes van boomstammen over de beekjes Air Tamiang (1 M.) en Air Melantjar (2 M.) en waren ongemerkt weer in geaccidenteerd terrein gekomen, onder jong bosch, de bergen die de vlakte van Silajang aan weerszijden begrenzen naderden elkaar hier, slechts een nauwe spleet voor de Silajangrivier latende. Na te 8 uur 20 een rugje overgetrokken te zijn, passeerden wij de Air Simaoeng, alwaar een voetpad rechts afslaat naar kampong Bandjan (5 huizen), benedenstrooms aan de Soempoer gelegen. Te 8 uur 40 trokken wij over een flinke loopbrug van boomstammen over de 20 M. breede en 0.6 M. diepe Batang Silajang en werden in de kampong Batoe Kambing, een nette flinke kampong met 14 huizen, aan weerszijden van een plein, met muziek ontvangen. Aan den overkant stond nog een huis aan de rivier.

Hier verlieten wij het paardenpad naar Rao en namen afscheid van het larashoofd van Panti, dat ons tot hier toe steeds vergezeld had en nu naar Petok terug ging.

Langs het paardenpad naar Rao liggen nog de Silajangsche kampongs Datar Kandoeng met 11 en Bangkoq met 18 huizen.

Onze tocht werd tot dusverre verlevendigd door het weemoedig gezang van de oengko, een grijze gibbon-soort (1). Volgens de sage was de oengko vroeger eene prinses en verloofde van de zon. Elken morgen als de zon verrijst begroet zij thans als aap den verloren geliefde met hare klaagtonen. Als de zon hooger klimt, vallen de siamangs in met hunne jodelende juichtonen; nadat wij Batoe Kambing verlaten hadden, weergalmde het bosch van hun gejubel (2).

Op den weg naar Batoe Kambing en ook verder troffen wij weer herhaaldelijk versche sporen van den koningstijger, zoowel voetafdrukken als uitwerpselen, thans in de richting tegengesteld aan de onze. Blijkbaar geven deze dieren elkaar in de nabijheid van Parit rendez-vous.

Hoewel het pad zeer goed was, waren de hellingen lastig door de gladheid en den modder, ten gevolge van den den vorigen dag gevallen regen. Nabij de Air Melantjar wees men ons een punt, waar indertijd het paard van den opziener der wegen van Ginkel in het ravijn is gevallen.

Te 9 uur 5 Batoe Kambing verlaten hebbende, bereikten wij te 9 uur 45 de kampong Air Tjatjang, ook een aardige kampong, bestaande uit 13 nette huizen, waar men ons zeer vriendelijk ontving. Hier groeide nogal koffie, die goed stond, in de nabijheid troffen wij zelfs een goed onderhouden kweekbed daarvan aan.

Wij beklommen nu de Boekit Nanas, het pad was steil en glad en voerde ons door de Air Tjatjang ($2^1/_2$ M.) en de Air Salak (1 M.). Te 10 uur 35 waren wij op den top,

---

(1) Hylobates agilis.

(2) Een meer prozaïsch verhaal luidt, dat de oengko de slaaf is van den Siamang en eerder opstaat, omdat hij koffie moet zetten voor zijn heer.

de grens tusschen de landschappen Silajang en Loeboeq Gedang, en werden daar ontvangen door de hoofden van laatstgemeld landschap.

De Boekit Nanas in Noordelijke richting afdalende, trof het ons dat verder geen regen gevallen was. Het $^1/_2$ M. breede voetpad, dat ons door ladangs steil naar beneden voerde, was zeer droog en daardoor gemakkelijk. Het terrein voor ons was open en gaf uitzicht op grillig dooreengeworpen bergtoppen, steenachtig, met hilalang begroeid.

Wij passeerden enkele liefelijke ladangs, die zeer vruchtbaar waren, de padi was pas geoogst, de oogst was zeer goed uitgevallen (op één ladang hadden één man en vrouw 135 ketidings padi geoogst). Wij vonden ook veel werk gemaakt van andere gewassen. ketela, kladi, lada, wat tabak, koffie, pisangs, andere vruchtboomen, zelfs enkele bloemen. Ook in de kampong Moeara Apan, nabij de monding van de Apan in de Soempoer gelegen, bestaande uit 21 meest nette huizen, ter weerszijden van een ruim plein, alwaar wij te 11 uur 5 aankwamen, zagen wij nogal werk van een en ander gemaakt. In lang hadden wij geen zoo gunstigen indruk van een streek gekregen. De ontvangst was ook hier aardig. Verderop evenwel ontmoetten wij een armelijke, vieze boel, evenals doorgaans in Silajang.

Te 11 uur 20 zetten wij onzen tocht voort, daalden verder af naar de Air Apan, ter plaatse 12 M. breed en $^1/_2$ M. diep, trokken deze over, in een sampan, waarvan meerdere aanwezig waren, zijnde de Soempoer hier bevaarbaar. Nu beklommen wij den steilen rug die beide rivieren verder scheidt; te 12 uur 30 waren wij boven op een zadel tusschen de Boekit Boehoer ten Westen en de Boekit Sarang Anggang ten Oosten. Een dichtbij gelegen kopje van de Boekit Sarang Anggang bestijgende, hadden wij een prachtig overzicht over de bergmassa's van Loeboeq Gedang en Moeara Tahis, ook over Silajang; heel ver in het Zuiden zagen wij even den top van den Linggo Koening donkerblauw boven de omgeving uitsteken. In oostelijke richting werd ons uit-

zicht begrensd door de met oerwoud bedekte Boekit Gameh² en meer noordelijk de Boekit Roempang.

In de diepte ten Westen van ons stroomde de Air Apan.

Wij daalden steil af naar de Soempoer, het pad was hier zeer smal, door de vette aarde erg glad en niet onderhouden. Jong bosch gaf ons eenige schaduw. Andermaal veroorzaakte een slang van dezelfde soort als wij den 19den ontmoette eenige ontsteltenis; de inlanders zijn voor dat dier erg bang, zij moet wel zeer giftig zijn. Een welgerichte slag op haar kop van Mara alam maakte een einde aan haar bestaan.

Beneden gekomen, volgden wij geruimen tijd den rechteroever van de Soempoer, reeds een mooie stroom, zich windende door nauwe bergspleten.

Te 1 uur 20 werden wij in sampans overgezet naar de kampong Loeboeq Gedang. De rivier is hier diep ingesneden, 50 M. breed, 3 à 4 M. diep en snelstroomend (± 2 M. in de seconde). De overtocht per sampan duurt 5 minuten.

Aan de oevers groeit nogal bamboe, ook van dikkere soorten.

Te 1 uur 30 waren wij in het voor ons bestemde vieze huis, echter nog het beste van de armelijke kampong. Wij werden er met het gebruikelijke ceremonieel ontvangen. Er hing een roode wimpel. De kampong telt 28 huizen, er staan eenige klapperboomen, wat kapokboomen en anonpalmen, een granaatboom, eenige pinangpalmen en wat andere vruchtboomen, er zijn verscheiden vischvijvers, waarin o. a. kaloes (goerami) en garing, er lagen 9 sampans van zeer lichte constructie.

De huizen staan hier slechts $1^1/_2$ M. boven den grond.

De veestapel bestaat uit eenige tientallen karbouwen, verder uit geiten en kippen.

De thermometer wees in den namiddag binnenshuis 89 °.

Des avonds werden met de aanwezige hoofden voorloopige besprekingen gehouden, met betrekking tot de inrichting van het bestuur in de vergadering van morgen.

22 Maart. Ochtend-temperatuur 77 ° F.

Te half 8 ure waren alle hoofden en notabelen (orang patoeb) alsmede de adat geestelijkheid van het landschap verzameld en werd de vergadering geopend met de mededeeling, dat bij de inlijving te Silajang (1) door den Assistent-Resident VAN LEEUWEN op 30 Maart 1883 in het landschap Loeboeq Gedang drie hoofden zijn geïnstalleerd en beëedigd en wel Si Soerail galar Datoeq Gampo Alam als landschapshoofd, Si Rapat galar Imbang Langit als panghoeloe van Loeboeq Gedang, en Si Roentak galar Datoeq Radja Goenoeng als panghoeloe van Pasar Pinang. Dit wordt door de vergadering bevestigd, welke mededeelt, dat de eerste en de laatste overleden zijn; Si Rapat galar Imbang Langit is ter vergadering aanwezig. Hierop werd een onderzoek ingesteld, wie gerechtigd waren de overleden hoofden te vervangen. Men deelde mede, dat ook de waardigheid van Radja Goenong erfelijk is in drie linieën (tiga baris), alle van de soekoe Melajoe moeda; dat toen Si Roentak nog leefde, zijn samboetan was Si Saoe galar Soetan Malenggang en de baris nan katiga Idin galar Imam. Si Roentak is dan ook vervangen door Si Saoe en Si Idin is thans samboetan en voert den galar Soetan Malenggang, terwijl de baris van Si Roentak, Si Oebi geheeten, thans Iman is.

De Assistent-Resident deelde mede, dat die vervanging onwettig was zoolang het Gouvernement daaraan zijn sanctie niet geschonken had en verzocht de aanwezigen aan te wijzen wie volgens de adat gerechtigd was tot den pangkat Radja Goenong, waarop het antwoord eenstemmig luidde, dat Si Saoe daartoe gerechtigd was. Op de vraag of er bedenkingen waren tegen zijne bevestiging in dien pangkat, antwoordde men eenstemming, dat men verzocht Si Saoe als zoodanig te erkennen.

Ten einde voor de behandeling van de verdere aangelegenheden in het landschap eenige wettige hoofden te hebben,

(1) Nadat de controleur NEUMANN in 1881 de landschappen Loeboeq Gedang en Moeara Tahis had bereisd, is in 1883 de controleur NETSCHER en in 1886 de controleur TH. KROESEN er eens geweest. Nadien heeft men er zich niet aan laten gelegen liggen.

werd besloten, onder nadere goedkeuring van den Resident der Padangsche Bovenlanden, Si Saoe reeds dadelijk in deze volksvergadering te installeeren en werd hem de eed afgenomen. Vervolgens werd overgegaan tot de verkiezing van een landschapshoofd. Van die waardigheid had zich meester gemaakt Si Badat galar Soetan Mohamad. Reeds was bekend dat zulks niet met de instemming van het volk geschied was en dat men ernstige grieven tegen hem had. De mededeeling dat de benoeming van hoofden de sanctie van het gouvernement vereischt, werd herhaald en verzocht aan te wijzen wie recht had op die waardigheid en of er geene bedenkingen tegen de verheffing van den rechthebbende bestonden. Eenstemmig verklaarde men, dat ook de waardigheid van landschapshoofd erfelijk is in drie linieën (3 baris), dat, toen Soerail nog hoofd was, de waardigheid van Samboetan met den galar Soetan Djenal bekleed werd door Si Kadim en dat baris nan katiga met den galar Soetan Mohamad was Si Pona. Dat dus Si Kadim thans hoofd behoort te zijn en Si Pona zijn Samboetan en dat men ook geen anderen wenscht.

Si Badat hoorde dit alles met gebogen hoofd aan en had er niets tegen in te brengen. De vergadering werd hierop gesloten en braken wij om negen uur op. Verschillende redenen maakten het namelijk wenschelijk, om alvorens een ter oore gekomen moordzaak in Loeboeq Gedang in behandeling te nemen, eerst onderzoekingen te doen in Moeara Tahis. Den vergaderden werd medegedeeld dat, na Moeara Tahis bezocht te hebben, de thuisreis over Loeboeq Gedang zou worden genomen en alsdan weder alle hoofden aldaar moesten tegenwoordig zijn.

Het pad naar Moeara Tahis voert langs den linkeroever van de Soempoer door kreupelhout en bevond zich in goeden toestand, zoodanig dat het best te paard zou zijn te begaan. Enkele malen trokken wij over goede bruggetjes van boomstammen over kleine zijstroompjes tot wij ten 9 u. 8 de 4 M. breede en ondiepe Air Soengei Doerian, over groote in

de rivier liggende steenen overstaken. Het terrein werd nu een weinig geaccidenteerd en steeds door vriendelijk kreupelhout gaande, bereikten wij ten 9.12 kampong Troesan, een nette kleine kampong van 12 huizen, waar wij vele bamboestoelen aantroffen van een dikker soort dan tot nu toe het geval was geweest en voor het eerst gedurende onze reis weer karbouwkralen aantroffen. Klapper- en andere vruchtboomen alsook rozenstruiken gaven aan deze kampong een vriendelijk aanzien.

Na vervolgens over de 1 M. breede Air Soengei Bamban en de 6 M. breede en ondiepe Air Djamboe te zijn getrokken, bereikten wij ten 9 u. 55 v. m. aan den rechteroever van laatstbedoeld riviertje de kampong Goea, bestaande uit een drietal in vischvijvers gelegen onaanzienlijke huizen.

Dadelijk na het verlaten van deze kampong trokken wij weer over de Air Djamboe en keerden tevens den rug naar de Soempoer, om door een gloeiende hitte over een smal doch goed pad door de hilalang den Boekit Pampan te bestijgen. De eerste top van dezen uit zeven toppen bestaanden bergrug, ook wel Boekit Toedjoeh geheeten, bereikten wij na veel inspanning en een steilen klim ten 10 u. 35. Het duurde echter tot 12 uur alvorens wij over de kam van de zeven toppen en de deze verbindende ruggen, steeds in een gloeiende hitte door de hilalang loopende, aan de Noordzijde begonnen af te dalen en in het zich daar bevindende bosch ons een weinig van de doorgestane hitte en vermoeienissen konden herstellen. De temperatuur op den Boekit Pampan bedroeg tijdens onzen marsch ruim 100 ° F.

Het pad voerde ons nu door een kloof, welks wanden door de bevolking met behulp van boomtakken tot een soort trap waren ingericht, over welks bodem de Air Tahis stroomt, ter plaatse 2 M. breed en ondiep, hier de grens tusschen Loeboeq Gedang en het gebied der tot Kota Radja (Rao) behoorende kampong Kota Sawah vormende. Verder steeds door het bosch langs een goed ± $^1/_2$ M. breed voetpad geleidelijk dalende, passeerden wij ten 12 u. 30 n. m. een ladanghuisje,

alwaar de panghoeloe van Kota Sawah ons zijne opwachting maakte en klappers werden aangeboden.

Ten 1 ure n. m. gingen wij voorbij een punt van waar een voetpad rechts afslaat naar Melantjar.

Ten 1 u. 25 daalden wij langs een korte doch steile helling in het ravijn van de Air Limbako af, trokken die 6 M. breede ondiepe rivier over daarin liggende groote rotsblokken over en bereikten de aan dezen stroom gelegen kampong Kota Sawah.

In deze zindelijk en flink uitziende kampong had men er op gerekend dat wij den nacht zouden overblijven en daartoe een pas gebouwd huis voor ons in orde gebracht. Met het oog hierop en ook omdat een onzer bedienden sedert den vorigen avond flink de koorts had, besloten wij hier tot den volgenden morgen te blijven.

De kampong bestaat uit 20 huizen, waarvan enkele geheel nieuw met aardig snijwerk.

Vele klapper- en andere vruchtboomen, kadjei- en kapokboomen, ja zelfs rozenstruiken gaven aan het geheel een prettigen aanblik.

Hier voegden zich bij ons Soetan Djenal, samboetan van Datoeq Besar van Silajang, de korporaal oppasser Koeria en een tweetal andere oppassers, die sedert 5 Maart het land doorkruist hadden tot in het landschap Rambah, ter opsporing van den reeds vermelden jaren geleden van Bondjol gedrosten Atjehschen dwangarbeider, hadji Ismail, ook nog onder tal van andere namen bekend, die sedert zijn ontvluchting eerst in het landschap V Kota (Kampar) en na de inlijving van dat landschap in Rokan en Ramhah, en sedert in Rokan een controleur gevestigd is, in Moeara Tahis een rol gespeeld heeft. Hij geniet groot aanzien als malim en staat onder bescherming van Koemaladjati, die zich het gezag aanmatigt in Moeara Tahis, en van enkele Rokansche hoofden. Het was niet gelukt hem te vinden, doch hadden Soetan Djenal en Koeria stellige berichten o. a. van de vrouw van den gezochte, dat Koemaladjatie hem, even voor hun komst, had

gewaarschuwd zich te verbergen. Die vrouw was thans in de kampong Benai.

Koemaladjati had hen vrij onheusch ontvangen en gezegd niet onder Nederlandsch gezag te staan.

Te Kota Sawah werd nog een kleine vergadering belegd met de notabelen van de plaats, om te informeeren naar den stand der voedingsmiddelen. Er zijn alleen ladangs, men was bezig de padi te snijden, de oogst was middelmatig. Men was van plan onmiddellijk weer ladangs met rijst te gaan beplanten en, mocht men geen padi genoeg hebben tot den volgenden oogst, het te kort aan te vullen met oebi en djagoeng en door den verkoop van vruchten op den passer te Rao en door het verrichten van koeliediensten tusschen de passers te Rao en te Roembei geld te verdienen om rijst te koopen. Voor bepaald gebrek behoefde men niet te vreezen.

Gelast werd meer klapperboomen en meer koffie rond de kampong te planten.

23 Maart. Ochtendtemperatuur te Kota Sawah 70 °.

Met het oog op de aanwezigheid van de boven bedoelde vrouw, marcheerden wij te 6 uur 35 langs een oud boschpad, dat sedert 1899 niet meer gebruikt werd en dat door lieden die iets vroeger vertrokken van de ergste hindernissen ontdaan werd, naar de kampong Si Benai. Nergens hadden wij nog zooveel sporen van wild gedierte aangetroffen als op dit pad, tijgersporen (ook uitwerpselen), oude en nieuwe, groote en kleine en vele sporen van tapirs, die hier zeer talrijk zijn. Op een plaats de blijken dat tapirs er geweid hadden, alles plat trappende, op een andere de duidelijke sporen dat een tapir en een tijger er in woeste vaart langs waren gegaan, blijkbaar dus de laatste de eerste had nagezet. Bijna het geheele pad langs waren de tijgersporen te vinden.

Hoewel het pad bruikbaar was, maakte de begroeiing den marsch vaak zeer lastig. Het voerde steeds door bosch, meest jong bosch, over niet te hooge ruggen van den Pematang Pandjang.

Te 7 uur passeerden wij de 3 M. breede en ondiepe Tangga Batoe, te 7 uur 20 hadden wij in Z. O. richting een vergezicht op den Goenoeng Soeligi in Tapoeng Kanan (Siak). Te 7 uur 30 trokken wij de 2 M. breede ondiepe Soengei Lolo over, een zijriviertje van de Air Tibawan, dat bij Pasir Poetih (Rokan) er in valt.

Te 7 uur 45 waren wij op den Pematang Pandjang en passeeerden daar bij een Tariak-boom de grens tusschen Kota Sawah en Moeara Tahis. Te 8 uur 35 kwamen wij uit het bosch en daalden af in ladangs, trokken 4 malen door de Si Benai rivier, eerst 3, later 7 M. breed, en bereikten te 9 uur 30 de kampong Benai, bestaande uit 20 huizen. Dat de inwoners karbouwen bezitten bleek ons uit de stevige ompaggering van erven en aanplantingen en uit de sporen dier dieren.

Dicht bij de kampong kwam het hoofd Soetan Malenggang ons tegemoet. De vrouw vonden wij niet, hoe vlug wij geloopen hadden, men was toch gewaarschuwd. Onze goederen hadden wij van Kota Sawah over Melantjar naar Roembei gezonden. Ook dit bleek reeds bekend. Wij hadden reeds meer bespeurd dat een telegraaf in deze streken overbodig zou zijn, waar de bevolking zeer snel groole afstanden aflegt en de hoofden zich door uitgezette boden op de hoogte lieten houden van onze gangen.

Men verwachtte dus dat wij van Benai naar Roembei zouden gaan. Toen wij echter na een korte rust, waarbij ons klappers werden aangeboden, een pad insloegen over kampong Tengah naar Moeara Tahis, bemerkten wij aan de aarzelende houding der hoofden van Benai dat er iets niet in den haak was.

Ons pad, een zeer goed voetpad, loopende door jong bosch, voerde ons, nadat wij te 10 uur 40 na het overschrijden van een rug de Air Tahis, daar 9 M. breed en ondiep, waren doorgetrokken, in kampong Tengah, bestaande uit 20 huizen: daar zagen wij de hoofden van Benai snel eenige woorden wisselen. In verband hiermede hielden wij niet

halt en trokken vlug verder, passeerden te 10 uur 50 nogmaals de Air Tahis, daar 12 M. breed, trokken te 11 uur over de Air Boengei, een beekje ter breedte van 1 M., en na te 11 uur 5 ten derden male de Air Tahis te hebben doorwaad, viel ons 5 minuten later in het bosch de vrouw van Hadji Ismail in handen.

Het pad werd in beide richtingen door de oppassers afgezet en begon de ondervraging der vrouw. Zij hield zich ten eenenmale onwetend omtrent het verblijf van haar man en deed niets als weenen; juist was zij wat op dreef gekomen en begon zij te spreken over den rol die Koemaladjati bij het verbergen van haar man gespeeld had, toen eerstgenoemde hard kwam aanloopen. Toen was niets meer uit haar te krijgen. Blijkbaar was van uit kampong Tengah door het bosch of langs andere paden een ijlbode naar Koemaladjati afgezonden.

Zijn komst was ons echter zeer welkom. Wij hadden ons voorbereid op een moeilijke arrestatie.

Wij gingen nu verder, lieten de vrouw zich bij den stoet aansluiten en Koemaladjati ons voorgaan naar Moeara Tahis. Het was intusschen 10 minuten voor 12 geworden; dank zij het goede voetpad, het slechts weinig geaccidenteerde terrein en de schaduw, konden wij ook verder vlug vorderen. Te 12 uur 8 kwamen wij aan de 25 M. breede, ± 0.60 M. diepe Tibawan, die wij doorwaadden, om te 12 uur 15 de groote kampong Moeara Tahis binnen te trekken.

Deze bestaat uit 25 huizen, gelegen op een plateautje, waarop vele klapperboomen en voor het eerst gedurende onze reis ook grasvelden aangetroffen werden; ook hier waren de huizen en aanplantingen door sterke paggers beveiligd tegen karbouwen. De kampong zag er zindelijk en welvarend uit, voor het behoud der breede paden had men zelfs flinke greppels gegraven. In den omtrek voeren meerdere paden naar ladanghuisjes.

Na een rusttijd, om enkele hoofden gelegenheid te geven tot het doen van het middaggebed, gingen wij te 12 uur

15, weer voorafgegaan door Koemaladjatie, op weg naar Roembei.

Het pad daarheen mag geroemd worden, bijna doorloopend is het 1 M. breed, heeft grootendeels een zandigen bodem en leverde alleen eenige niet groote moeilijkheden op bij het overtrekken van eenige zijtakjes van de Tibawan, welke diep waren ingesneden. Karbouwen hadden de steile hellingen daar minder begaanbaar gemaakt. Na veel regen — het was vier dagen droog geweest — zou het daar als paardenpad minder geschikt zijn.

Behalve twee beekjes, vlak voorbij de kampong, trokken wij over de 2 M. breede Soengei Oelang Aling, alwaar Koemaladjati zich kweet van zijn verplichtingen jegens Allah door het middaggebed te verrichten, — over de 4 M. breede Toelang gading (1 uur 30), de 1 M. breede Air Tikolak (zeer diep ingesneden, 1 uur 40) en de Anak Air Loerah dalam (2 uur), de Si gombong (2 uur 15), beiden 1 M. breed; boomstammetjes of klipsteenen maakten het overtrekken gemakkelijk. Te 2 uur 30 kwamen wij in de kampong Soengei Biloet, uit 7 huizen bestaande, een zindelijke kampong, door welker hoofd klappers werden aangeboden. Na een korte rust trokken wij verder, passeerden de 2 M. breede Soengei Biloet, lieten te 3 uur links het voetpad liggen naar het landschap Rambah. De hoofdplaats wordt door de inlanders uit deze streken in 1$^1/_2$ dag bereikt). Te 3 uur 10 trokken wij de 3 M. breede Air Partalagaän over en doorwaadden te 3 uur 20 de 36 M. breede en 0.70 M. diepe, niet snelstroomende Batang Air Tibawan. Aan de overzijde werden wij met muziek en vlaggen ontvangen.

Wij trokken de uitgestrekte kampong Roembei door, langs een mooi pad ter breedte van een meter, voerende over de ruime pasar, door regelmatige aanplantingen van suikerriet, ketela, ananas en vruchtboomen, langs weiden waar karbouwen graasden, naar het voor ons ontruimde huis van het pasarhoofd.

24 Maart. Morgentemperatuur binnenhuis 78 °, middagtemperatuur 90 °, 's avonds een weinig regen.

In den morgen hielden wij ons bezig met eene verkenning van de kampong en de omgeving. De kampong bestaat uit drie onderdeelen, Roembei Boekit, Roembei Bahroe of Lambah en de pasar Roembei Lambah ligt, zooals de naam reeds aanduidt, op het laagste gedeelte en begint waar het riviertje Air Gagah in de Tibawan valt. Vroeger lag daar een kampong Moeara Gagah. Tusschen Roembei Lambah en de pasar ligt Roembei Boekit. Het geheel strekt zich in Z. O. richting uit, de huizen zijn over een vrij groote oppervlakte verspreid, Het terrein is vlak. Roembei maakt met zijn 68 huizen, waarvan 28 om den pasar, de overige gelegen te midden van vele klapperboomen, grasvelden, suikerriettuinen en pandan aanplantingen, evenals de erven stevig ompaggerd, met het oog op de karbouwen, een welvarenden indruk. De pasar mag voor deze streken belangrijk genoemd worden en bestaat uit een groote vierkante ruimte, omgeven van winkeltjes, en op die ruimte drie rijen overdekte verkoopplaatsen, alles in zindelijken toestand; er zijn twee panghoeloes, een uit de inheemsche bevolking, een uit de orang dagang (lieden van elders) gekozen. Over de panghoeloes van Roembei zal onder 25 Maart in het verslag der vergadering gehandeld worden. Onder dien datum wordt ook vermeld wat op de pasar te krijgen is.

In de kampong en op de grasweiden zagen wij eenige tientallen karbouwen. Voorts vele geiten en kippen.

De kampong ligt in haar geheele lengte langs de Tibawan rivier, tusschen de 30 en 40 M. breed en bij normale waterstand op vele plaatsen doorwaadbaar. De rivier is diep ingesneden en bezit weinig stroomsnelheid. Hier en daar staan bamboestoelen langs den oever. Enkele sampans zagen wij liggen, van lichte contructie. Van Loeboeq Bandaharo komen tegen pasardag vaak prauwen, die tot 15 menschen of 7 menschen en 8 picoels goederen laden. Van hier uit kan Koeboengen boeaja in twee uren, Rokan in een dag

per sampan bereikt worden; de terugreis duurt langer, over land, langs een voetpad langs den rechteroever der Tibawanrivier respectievelijk drie uren en twee dagen. Stroomopwaarts wordt de rivier niet bevaren.

Onder de pasarbevolking treft men personen aan uit allerlei streken, zoo van Oost- als Westkust, velen zijn afkomstig van Silajang.

Aan de overzijde der rivier verheft zich een heuvelrug, die in Zuid-Noordelijke richting loopt. In het zuid-oosten is laagland, eerst aan den verren horizon ziet men bergen. In het Zuiden en Westen stuit de blik spoedig op heuvels en in het Noorden op het hooge grensgebergte met Rambah.

In tegenstelling met Loeboeq Gedang, waar vele bergen kaal zijn, vonden wij hier de toppen met bosch bedekt.

Deze dag werd verder besteed aan het voorbereiden van den rapat voor den 25sten, in afwachting dat alle hoofden zouden zijn opgekomen. Nog ontbraken namelijk Radja Lelo van de kampong Sibentajan (met het gehucht Koeboe Si Tapoeng 23 huizen tellende, op een dagreis afstands in het Noordwesten gelegen) en Radja Brajoen van Koeboe Bahroe, een kampong van 27 huizen aan den weg naar Sibentajan gelegen, evenals de kampoeng Batoeng Boesoeq, welke 16 huizen moet tellen.

Hoewel men zeer bevreesd was zich uit te laten over Koemaladjatie, werd toch voldoende duidelijk dat hij, te samen met wijlen Soetan Malenggang van Benai, den bij het besluit van den Gouverneur dezer kust van 18 October 1886 No. 659*c* tot landschapshoofd benoemden Hasan galar Datoeq Soetan heeft afgezet en uit zijn adatwaardigheid ontzet, omdat deze zich eene benoeming van het Gouvernement had laten welgevallen. In 1894 is door beider toedoen een lid der andere linie, waarin de waardigheid van Datoeq Soetan erfelijk is, met die pangkat bekleed. Bij die gelegenheid verklaarde Koemaladjati dat als deze zich aan bevelen van het Gouvernement zou storen, hij ook zou worden afgezet. De gekozene vond het, dus tusschen twee vuren geplaatst, vei-

liger naar de Straits Settlements uit te wijken, waarna Koemaladjati verder het gezag in handen genomen heeft, hoewel ook volgens de adat daartoe geenszins gerechtigd, hij is slechts een orang patoeb.

Hij, wijlen Soetan Malenggang en de gedroste dwangarbeider Hadji Atjeh waren de eenige mannen in een omgeving van zwakkelingen en konden zich dus veel veroorloven.

Datoeq Soetan is zijn nood gaan klagen te Loeboeq Sikaping, doch zonder gevolg. Na 1886 heeft geen Europeesch ambtenaar zich in dit landschap vertoond. De te Parit vroeger geplaatste mantri zond een enkel maal een jongeren broeder hierheen, die zich gemakshalve aansloot bij de bovendrijvende partij.

Ook als voorbereiding werd deze dag Koemaladjati opvallend ter zijde geschoven en werden adathoofden door ons op den voorgrond gesteld.

Uit de vrouw van Hadji Ismail alias Hadji Atjeh was nog niets te krijgen.

De stemming van adathoofden en bevolking was vriendelijk. 's Avonds werd muziek gemaakt, geschermd en gedanst (mentjaq en menari).

25 Maart. Reeds vroeg in den morgen zagen wij pasargangers, zoo mannen als vrouwen, de laatsten in hunne beste kleederen, donkergekleurde sarong, de voornamere in lang donker baadje, de anderen in gewoon katoenen baadjes, zooals men ze te Batavia ziet, eenige snoeren roode kralen om den hals, armbanden om de polsen en veelal de tot hoofddoek ineengedraaide slendang op het hoofd.

Hier zij aangeteekend dat, terwijl in Moeara Soengei Lolo VI Kota, vooral in den aanvang vrouwen en kinderen vrij schuw waren, in de Mapat Toenggoel zij zich nergens voor ons schuil hielden en het kampongleven overal zijn gang ging.

Wij bezochten de pasar, alwaar in de winkeltjes voornamelijk lijnwaden en sarongs van Malaka, op de pasar zelf meest eetwaren lagen uitgestald, vooral veel gedroogde visch.

Voorhanden waren: kopjes en borden, potten en pannen,

zeep, tabak, damar, snuisterijen, troeboek, katimoen, groenten, zout, rijst, pisang, salak, klapperolie, getah perta, petroleum, messen, enz. enz.

Duiten worden op de pasar niet aangenomen, alleen ons geld — ook centen — en dollars en dollarcenten.

Bericht krijgende dat de hoofden vergaderd waren, begaven wij ons in optocht naar de rapat, voorafgegaan door vlaggedragers, gevolgd door onze reisgenooten en de voornaamste hoofden van Silajang en Loeboeq en begeleid door de muziek.

Zoodra wij gezeten waren werd aan een vooraf geplaatsten bamboestok de Nederlandsche vlag geheschen.

De panghoeloes waren allen volgens rang en stand in eerbiedige houding gezeten, nonchalant tegen een klapperboom zat Koemaladjati, ondanks zijne aanmatiging de meest sympathieke figuur. Hij is een krachtige grijsraad, met een flink en prettig voorkomen. Ongeveer 200 mannen uit het volk zaten in een wijden kring om de hoofden.

De vergadering werd geopend met de vraag of alle panghoeloes van het landschap Moeara Tahis aanwezig waren, waarop bevestigend werd geantwoord en de verschillende panghoeloes en ook Koemaladjati werden aangewezen.

De Assistent-Resident merkte toen op: »Is Koemaladjati een panghoeloe, ik dacht dat hij slechts een orang patoeb was."

Niemand bracht daar iets tegen in. Koemaladjati stond op en wilde zich verwijderen. Hem werd gezegd dat hij gerust mocht blijven zitten en luisteren wat met de panghoeloes besproken werd, zooals zoovelen uit het volk, die zich om de vergaderde hoofden hadden neergezet.

Daarop nam hij zijn vorige houding weer aan. Vervolgens richtte de Assistent-Resident het woord tot de aanwezigen, zeggende te hebben vernomen, dat het volgens de landsinstellingen wettig geroepen en door het gouvernement aangestelde hoofd Hasan galar Datoeq Soetan door zekeren Koemaladjati was op zijde gezet en dat deze hier sedert gedaan had alsof hij radja was, terwijl hij dat toch niet was en ook niet kon zijn, hoe of dat had kunnen gebeuren; of

genoemde Datoeq Soetan iets misdaan had; of hij gezondigd had tegen de adat; of hij onrechtvaardig bestuurd had; of hij zijne onderdanen benadeeld had; dat, als iemand iets tegen Datoeq Soetan had in te brengen of tegen de juistheid van het vernomene, men bereid was hem aan te hooren.

Een diep stilzwijgen heerschte, Koemaladjati zat onverschillig te kijken.

Het woord weder nemende, zeide de Assistent-Resident dat die stilzwijgende bevestiging zijner woorden hem niet genoeg was en daar niemand zich als woordvoerder opwierp, richtte hij zich daarop één voor één tot de grooten des lands.

Allereerst tot Soetan Malenggang, de waardigheid voerende van Gedang di dalam, als zoodanig beheerder van de oelajat, die op de categorische vraag ten antwoord gaf, dat Datoeq Soetan niets ten laste kon worden gelegd en dat deze het wettige hoofd was.

Hetzelfde antwoord gaf Radja Berajoen, anaq Sakò, beheerder der harta haq Sakò en het bestuur ad interim voerende, wanneer de waardigheid van landschapshoofd vacant is.

Onderwijl begon Koemaladjati een vrij luidruchtig praatje met zijn buurman en toen daarop dezelfde vraag werd gesteld aan Bandharo Besar en deze wilde antwoorden, viel Koemaladjati hem in de rede, hem iets toeroepende. De Assistent-Resident gelastte Koemaladjati daarop zijn mond te houden, zoolang hem niets gevraagd werd, waarop hij opstond en zijne schonders ophalende, den rug toekeerde, waarop 2 oppassers werd gelast hem tusschen zich te nemen en te zorgen, dat hij zich rustig hield. Deze voerden hem een klein eind mede en lieten hem neerzitten binnen het gehoor van het gesprokene. Zijn rijk was daarmede uit. Niemand der vergaderden, niemand onder het volk vervoerde een vin en één voor één antwoordden al de voorname personen des lands, wier namen hieronder zullen volgen, gelijk Soetan Malenggang had geantwoord. (1)

---

(1) Het spreekt van zelf dat wij, voor het geval van verzet, gezorgd had-

Hierop werd Datoeq Soetan plechtig hersteld in zijn adatrang van Gedan di loear en als wakil van het Gouvernement in Moeara Tahis, zijn benoemingsbesluit werd hem opnieuw overhandigd, nadat het in het maleisch vertaald, met luider stemme was voorgelezen.

Den panghoeloes werd gelast hem te gehoorzamen, zullende zij in het omgekeerde geval de vroegere lankmoedigheid bij het Nederlandsch gezag niet langer hebben te verwachten.

Daarop werd onderzocht of van de in 1883 door den Assistent-Resident VAN LEEUWEN bevestigde mindere hoofden nog in leven waren, hetgeen bleek niet het geval te zijn. De Assistent-Resident deelde daarop den aanwezigen mede, door den Resident der Padangsche Bovenlanden gemachtigd te zijn om aan het landschapshoofd ondergeschikte panghoeloes namens hem te erkennen en te installeeren en het wenschelijk te achten, nu het landschapshoofd weer namens het Gouvernement het bestuur zou voeren, ook de verhouding der andere hoofden tot het Gouvernement terstond te regelen.

Allereerst werd daarop onderzoek gedaan wie, nu Datoeq Soetan weer in zijne waardigheid was hersteld (soedah bediri lagi), als zijn Samboetan behoorde op te treden.

Door de geheele vergadering werd daarop Si Oesoel als zoodanig aangewezen.

Deze werd daarop afgevraagd of hij genegen was den door het Gouvernement geëischten eed af te leggen. Op zijn bevestigend antwoord werd hem daarop die eed afgenomen en hij met den galar Soetan Madjalelo als samboetan van Datoeq Soetan geïnstalleerd.

Vervolgens werd hoofd voor hoofd onderzoek gedaan, eerst bij Datoeq Soetan, daarna bij de in rang boven hen staande, vervolgens bij de in rang onder hen staande hoofden, ten slotte bij de andere stemgerechtigden en ten aanhoore van het verdere volk, wie de rechthebbenden waren op de

---

den in onzen rug door eenige vertrouwde personen beschermd te zijn. Ook tusschen de menigte waren zulke personen verdeeld.

verschillende waardigheden, welke volgens de landsinstellingen van Moeara Tahis bestaan.

Zoodra vaststond wie tot de pangkat geroepen was, werd hem afgevraagd of hij genegen was zich met den eed aan het Gouvernement te verbinden, waarbij er telkens op gewezen werd, dat zulks geheel uit vrijen wil moest geschieden. Allen bleken daartoe genegen. Aldus werden achtereenvolgens gekozen, beëedigd en geïnstalleerd: Si Rapat galar Soetan Malenggang, gedang di dalam en hoofd der kampong Benai,

Si Samadin galar Radja Berajoen anak Sakò, hoofd der kampong Koeboe Bahroe,

Si Kadir galar Radja Malenggang, hoofd der Soekoe Petapang te Moeara Tahis.

Als Datoeq Soetan uit den tak van Moeara Tahis gekozen is, bestaat te Sibentajan nog de pangkat ampat soedoet met den galar Radja Lelo 1), te zamen heeten de genoemden de »nan IV". Voorts:

Si Soehoer galar Soetan Bano, hoofd der soekoe Melajoe, Moeara Tahis,

Si Badiri galar Soetan Bangoen, hoofd der soekoe Mandheling, Moeara Tahis,

met Bandharo Besar, die op reis en Datoep Bongsoe, die wegens ziekte niet aanwezig was, vormen deze de: »nan berampat", met de »nan IV" uitmakende de: »nan VIII".

Verder:

Si Gani galar Datoeq Kajo, hoofd der kampong Batoengboesoek,

Si Boelin galar Datoeq Betoeah, hoofd der kampong Moeara Gagah,

met Bagindo Satie, hoofd der kampong Kota Sawah (laras Kota Radja) doch tevens adathoofd in Moeara Tahis, in zijn eerste waardigheid reeds beëedigd, vormen deze de: »nan

---

1) Nu Datoeq Soetan uit Sibentajan is genomen daarentegen in Moeara Tahis met den galar Radja Malenggang. Hun positie is ongeveer gelijk aan die van baris nan katiga elders.

III," te zamen met de »nan VIII" uitmakende de »nan XI di Moeara Tahis".

In het bestuur des lands, berustende bij Datoeq Soetan, zijn Samboetan Soetan Madjalelo en de nan XI, hebben, voor zoover hunne kampongs betreft, nog stem de hoofden van de na te noemen onderhoorigheden (kampong nan beratak), als hoedanig mede gekozen, beëedigd en bevestigd werden:

Si Boewò galar Datoeq Kabesaran, hoofd der kampong Soengei Biloet,

Si Sampan galar Datoeq Madja Indo, hoofd der kampong Roembei boekit,

Si Rasat galar Datoeq Bandharo Sati, hoofd der kampong Roembei bahroe.

Vervolgens werd medegedeeld, dat een der oorzaken, waardoor het Koemaladjati gemakkelijk was gevallen Datoeq Soetan op zijde te zetten, naar men zeide was, dat hij indertijd niet het door de adat na het verkrijgen van de pangkat Datoeq Soetan vereischte adatfeest had gegeven (berdjamoe, beralat), hetwelk, gelijk een besluit van het Gouvernement het bewijs levert, van het bezit eener Gouvernements betrekking, den volke ten teeken is van den door de volksinstellingen toegekenden rang, weshalve er gewicht aan werd gehecht, dat door hem, nu hij namens het Gouvernement in zijn rang was hersteld, ten deze ook aan de adat werd voldaan, en dat binnen drie maanden te Loeboek Sikaping het bericht werd verwacht, dat alles er voor in gereedheid was, als wanneer de Assistent-Resident andermaal hierheen zou komen en die plechtigheid bijwonen, dat ook van de andere hoofden verwacht werd dat zij de adat-verplichtingen, die hun rang met zich brengt, niet zouden uit het oog verliezen.

De vele knikjes die de aanwezigen wisselden, waren ten blijk, dat deze woorden hun welkom waren.

Wegens het vergevorderd uur werd de vergadering geschorst tot den volgenden dag.

26 Maart. Des morgens vroeg bleek de vrouw van Hadji

Ismail bereid inlichtingen te geven. Zij bekende nu met den gezochten Hadji getrouwd te zijn.

Toen de vorige Assistent-Resident (gewaarschuwd door den Controleur der Rokan-streken) verleden jaar Koemaladjati schreef om dien Hadji op te sporen, hield Koemaladjati hem verborgen, en week hij op diens verzoek ook een wijle uit naar Padang Lawas. Toen men ook daar zocht en hier verder geen werk van de zaak werd gemaakt, kwam hij weer terug. Toen een maand geleden bekend werd dat last was gegeven den Hadji op te sporen, verzocht Koemaladjati hem zich te verbergen. Zijne vrouw maakte toen levensmiddelen gereed voor een lange reis en toen bericht werd ontvangen dat oppassers hierheen onderweg waren, vertrok hij naar het oosten. Koemaladjati weende bij het afscheid en bad voor hem (mendoa).

Ten 8½ ure v. m. werd de rapat heropend. Allereerst werden door de gisteren beëedigden de daarvan opgemaakte processen-verbaal onderteekend. Hierop werd in deze volle vergadering der Mapat Toenggoelsche hoofden namens den Gouverneur het te Loeboeq Gedang gekozen hoofd van dat landschap geïnstalleerd en beëedigd, en vervolgens namens den Resident den Samboetan van Loeboeq Gedang Si Pona met de galar Soetan Djenal. Daarna werd der vergadering medegedeeld, dat verleden jaar in de poeasa zekeren Pandekar ketjil te Loeboeq Gedang was vermoord en dat de rapat in het landschap Mapat Toenggoel, te weten: Toeankoe besar van Silajang, Datoeq Gampo Alam van Loeboeq Gedang, Datoeq Soetan van Moeara Tahis en hunne samboetans, hier vergaderd, van de zaak kennis wenschten te nemen. Men zag verscheidene personen zeer onrustig, anderen zelfs bepaald bleek worden. Men had blijkbaar gedacht, dat die zaak zou blijven rusten.

Voorgeroepen werd de maleier Si Amat galar Radja Bagindo van Loeboeq Gedang en hem medegedeeld dat hij beschuldigd wordt den eersten slag te hebben toegebracht. Hij bekende en zeide last te hebben gekregen van Si Badat,

die toen het gezag in Loeboeq Gedang in handen had, om Pandekar ketjil te vangen, op te vatten of te dooden. Deze nl. was getrouwd met eene vrouw van Loeboeq Gedang doch van haar gescheiden, en had haar ontvoerd.

Men was met zijn vijftienen er op uit gegaan, had Pandekar ketjil gevonden. Si Amat bekende hem toen een slag te hebben toegebracht, zoodanig dat hij neerviel.

Anderen hadden hem daarop afgemaakt.

Werd voorgeroepen Si Djalanan en hem medegedeeld, dat hij beschuldigd werd Pandekar ketjil, toen Amat hem had neergeslagen, van den oever naar beneden te hebben getrapt. Hij erkende bij het geval tegenwoordig te zijn geweest, doch ontkende den trap te hebben gegeven.

Nog werd voorgeroepen Si Sabah en hem medegedeeld dat hij beschuldigd wordt den gevallene te hebben geslacht. Deze erkende bij het geval tegenwoordig te zijn geweest, doch ontkende den dader te zijn van den moord. Er waren vele menschen bij, doch wie het gedaan had wist hij niet, wel zag hij in eens dat Pandekar ketjil dood was.

Aangezien de meeste getuigen in deze moordzaak te Loeboeq verbleven, besloot de rapat daar de zaak verder te behandelen. De 3 beschuldigden werden in hechtenis genomen en overgegaan tot de behandeling van een zaak, die er het gevolg van is geweest, nl. den inval van orang dagang van Moeara Tahis in Loeboeq Gedang, om genoegdoening te krijgen voor den moord.

Gehoord werden Si Kalat galar Padoeka Toewan, Si Lipa galar Pakih en Si Djail galar Kari. Uit de verklaringen dezer personen, die zelf tot de aanvoerders hadden behoord, en van Soetan Djenal van Loeboeq Gedang werd het bewijs geleverd, dat de inval had plaats gehad op last van Koemaladjati, dat men den lieden van Loeboeq Gedang had gedwongen als genoegdoening af te geven: 12 karbouwen, een naaimachine, 4 vischnetten, 1 koperen bord, 1 koperen aanrechtschaal, 1 geweer en eene som geld, waarvan het juiste bedrag niet viel vast te stellen, doch door Soetan

Djenal als 174 dollars werd opgegeven. Koemaladjati had 1 karbouw genomen voor zich als huldegeschenk en er vijf nog bovendien gehouden, de rest van de goederen had hij onder de deelhebbers laten verdeelen.

Vonnis wijzende in deze zaak, was de Kerapatan van oordeel, dat de hoofdschuldige in dezen was Koemaladjati en werden overeenkomstig den adatregel: »Salah makan di moentahkan, salah tarik di koembalikan", de deelhebbers aan den tocht veroordeeld het geroofde of de waarde daarvan terug te geven. Datoeq Soetan werd door de Kerapatan met de ten uitvoerlegging hiervan belast en hem werd opgedragen te zorgen, dat de zaak binnen drie maanden uit de wereld was.

Hierop nam de Kerapatan in behandeling de zaak van Koemaladjati. Na zijne verdediging te hebben aangehoord, die van geene beteekenis was, werd hij door de Kerapatan wegens het op zijde zetten van het landschapshoofd en het zich meester maken van het gezag in Moeara Tahis, het gelasten van een inval in het landschap Loeboeq Gedang en het zich toeëigenen van een deel van het daar geroofde, veroordeeld tot 10 jaren verbanning.

Nadat dit vonnis was uitgesproken, werd Koemaladjati weggeleid. Hij vroeg en verkreeg vergunning dien dag onder bewaking zijne zaken te regelen en zich voor te bereiden tot de reis.

Nadat de vraag of iemand iets in het midden had te brengen ontkennend was beantwoord, werd nog geïnformeerd naar den stand der voedingsmiddelen en ook hier de mededeeling ontvangen, dat de oogst slechts middelmatig was geweest, doch voor gebrek niet viel te vreezen.

Hierna werd de vergadering gesloten.

Reeds den dag na onze aankomst was ons door de hoofden van Roembei een 2-tal geiten aangeboden. Deze werden geslacht en werd op de gebruikelijke manier met mentjaq en menari een feestelijk tintje aan den verderen dag gegeven.

Nu de macht van Koemaladjati was geëindigd, achtte men

den tijd gekomen om verder werk te maken van de opsporing van Hadji Atjeh, o. a. werd zulks uitdrukkelijk opgedragen aan het nieuwe landschapshoofd Datoeq Soetan, aan Soetan Malenggang en aan Soetan Djenal van Silajang.

27 Maart. Des morgens te 7 uur vertrokken wij, onze gevangenen gebonden en onder bewaking voor ons uit voerende. Bij ons vertrek gaf de bevolking geen enkel teeken van onrust, vlaggetjes werden voor ons uit gedragen, muziek liet zich hooren en men deed ons een eind uitgeleide.

Dadelijk na het verlaten der kampong trokken wij over de Air Gagah, een 4 M. breed, ondiep en weinig stroom hebbend zijriviertje van de Batang Tibawan, bij zijn monding de grens vormende met Rokan (Oostkust van Sumatra). Te 7 uur 40 gingen wij over de $2^1/_2$ M. breede en ondiepe Pagambir, te 8 uur 15 bereikten wij een perhentian, alwaar de panghoeloe van Kota Sawah ons begroette en waar volgens zijn zeggen de grens is tusschen Moeara Tahis en Kota Sawah (Kota Radja).

Hadden wij tot kort te voren door zeer laag kreupelhout en hilalang geloopen en wij het door het voortdurend klimmen en dalen over kleine hoogten zeer warm gekregen, nu voerde ons pad door jong bosch en hielden wij verder schaduw tot wij de Boekit Toedjoeh bij Goea bereikten.

Te 8 uur 30 doorwaadden wij de Air Limbako. Te 8 uur 45 bereikten wij opnieuw een perhentian, met een grat van Datoeq Madjo Indo, volgens de lieden van Moeara Tahis is daar hun grens.

Omtrent dit punt kon geen zekerheid worden verkregen en zal deze kwestie bij de terugkomst over drie maanden worden opgelost.

Van hier voert een pad in oostelijke richting naar Pasir Poetih en verder naar Rokan.

De hoofden van Moeara Tahis, met uitzondering van Datoeq Soetan en zijn Samboetan, gingen hier terug, nadat eerst een kwartiertje rust was gehouden. Gedurende die rust werd de mogelijkheid besproken van den aanleg van een

paardenpad, het bleek dat men in Roembei zeer er naar verlangde. De aanleg zal geen bijzondere moeilijkheden leveren. Ook Rao heeft er belang bij dat vervoer per babanpaard tusschen de pasars te Rao en te Roembei mogelijk wordt, als daar de sawahs beplant en te Moeara Tahis de padi geheel geoogst is, kan er aan begonnen worden; de lieden van Roembei zijn bereid een flink stuk voor hun rekening te nemen (1). Afgesproken werd over drie maanden te paard in Roembei terug te komen en die belofte was den lieden blijkbaar aangenaam (2).

Te 9 uur 20 bereikten wij de kampong Melantjar, ressorteerende onder Kota Sawah. Zij bestaat uit tien huizen, ligt vriendelijk tegen de hellingen van het gebergte, te midden van vele klapperboomen en vrij aanzienlijke gambir-aanplantingen. Ook suikerriet en koffie groeit er.

Hier nuttigden wij wat rijst en trokken te 10 uur 20 verder, doorwaadden de 5 M. breede en ondiepe Soengei Melantjar en sloegen te 10 uur 25 in oostelijke richting af; aan het kruispunt gaat de weg recht door naar Kota Sawah.

Langs ons pad groeide een groote hoeveelheid ananas. Te 10 uur 45 trokken wij door de 1 M. breede Air Asahan, een zijriviertje van de Air Melantjar, en bereikten te 11 uur 15 het kruispunt met het pad van Kota Sawah, dat wij den 22sten waren ingeslagen.

Verder volgden wij denzelfden weg naar Loeboeq Gedang, welken wij dien dag gekomen waren. Te 12 uur waren wij door de Pintoe Padang, en bevonden ons weldra op de Boekit Pampan (Toedjoeh), waar wij den vorigen Zondag zulk een hitte hadden te doorstaan. Nu moesten wij de steile hellingen af, de lucht was betrokken, er woei een bries en viel de tocht over die bergen heel wat minder zwaar. Om

(1) De controleur van Rokan is naar wij vernamen reeds tot boven Rokan met zijn wegenaanleg gevorderd. Van Rokan kan men reeds te paard naar Banghinang; van Rokan naar Roembei zal de verbinding dus wel spoedig volgen.

(2) Zie naschrift. De adatfeesten van Datoe Soetan en Datoe Gampo Alam vielen samen met de feestelijke opening van den paardenweg.

1 uur waren wij in Goea en na een kort doch vriendelijk onthaal in het huis van Radja Goenoeng, gelegen in een vischvijver, kwamen wij over Troessan te 2 uur 45 te Loeboeq Gedang. Voor het eerst hadden wij onderweg regen. Het pad tusschen Troessan en Loeboeq Gedang, dat Zondag zoo makkelijk scheen, was nu uiterst glibberig en wij kwamen met moeite vooruit.

Te Troessan ontvingen de hoofden van Loeboeq Gedang ons met muziek en Nederlandsche vlaggetjes, blijkbaar op voorbeeld van Roembei en Silajang tijdens onze afwezigheid gemaakt.

Nauwelijks waren wij weer in hetzelfde vieze huis, of een onweersbui ontlastte zich.

In den vooravond maakten wij eene verkenning in den omtrek van de kampong en bevonden wij dat de kampong, zooals trouwens haar naam reeds aanduidt, gelegen is aan een groote bocht van de rivier, de Soempoer, die zich ten zuiden van de kampong, na den weinig beteekenende ongeveer 4 M. breede, ondiepe, doch diep ingesneden Air Benar te hebben opgenomen, met een scherpe bocht naar het Z. W. wendt.

Bij de monding van dat riviertje, waarheen het pad van de kampong steil afdaalt, wees men ons op het terrein aan hoe de moord op Pandekar ketjil zich had toegedragen.

Ten oosten van de kampong strekt zich een ongeveer 2 à 300 M. breed, weinig geaccidenteerd met dichte rimboe bedekt terrein uit, daarachter beginnen de zeer steile met oerwoud begroeide hellingen van den Boekit Roempang.

Aan den rechteroever van de Soempoer loopt het terrein steil op en vormt het aldaar een kale heuvelrug, die zich zoover wij konden zien langs den oever uitstrekt en van welks rug de kampong geheel kan worden beheerscht.

In N. richting is het terrein tot aan kampong Troesan weinig geaccidenteerd, om daarna over te gaan in een heuvelreeks die ten slotte, steeds hooger wordende, zich verliest in het gebergte tusschen Goea en Kota Sawah (boekit Pampan of boekit Toedjoeh).

28 Maart. Reeds vroeg in den morgen kwam de rapat bijeen.

Zitting namen evenals te Roembei de hoofden der drie Mapat Toenggoelsche landschappen en hunne samboetans; veel volk, waaronder zelfs meerdere vrouwen, woonden de zitting als belangstellende toeschouwers bij.

De zitting werd geopend met de mededeeling, dat te Roembei bereids door de Kerapatan eene beslissing genomen was met betrekking tot de door de orang dagang van Moeara Tahis onder den naam van dendang, doch in strijd met de adat geroofde goederen, dat deze zouden worden teruggegeven, dat de uitvoering van die besslissing aan Datoeq Soetan van Moeara Tahis en Datoeq Gampo Alam van Loeboeq Gedang was opgedragen en werd bekend gemaakt dat die zou plaats hebben onder leiding en toezicht van den Jang di Pertoean van Padang Noenang en dat gewenscht werd dat deze zaak geheel uit de wereld zou zijn, als de Assistent-Resident over drie maanden terugkomt.

Hierna ging de kerapatan over tot de behandeling van de moordzaak.

Ter terechtzitting bleek het volgende:

Zekere Pandekar ketjil, iemand uit het Kamparsche, was getrouwd geweest met eene vrouw uit Loeboeq Gedang, doch van haar gescheiden.

In het laatste van 1901 kwam hij echter nu en dan weer in Loeboeq Gedang en troonde haar dan met zich mede naar het bosch, waar zij soms verscheidene dagen samen verbleven. Door de broers van de vrouw onderhouden, die wenschten dat hij met haar zou hertrouwen, brutaliseerde hij hen, waarop zij zich beklaagden bij Si Badat galar Soetan Mohamad, toenmaals onder den galar Datoeq Gampo Alam, wederrechtelijk het gezag in Loeboeq Gedang voerende. In stede van, gelijk een hoofd betaamt, te trachten om de zaak tot een oplossing te brengen of die volgens de adat te berechten, gelastte hij den man dood te slaan. Men lokte hem toen naar de badplaats, waar de Air Benar in de Soem-

poer valt, alwaar zich te voren in het kreupelhout een aantal mannen van Loeboeq Gedang verscholen hadden.

Toen Pandekar ketjil het hellende pad afdaalde naar de rivier, sprong Si Amat galar Radja Bagindo van achter de struiken te voorschijn en gaf hem met een stuk hout een geweldigen slag op het achterhoofd; men trok hem toen naar den oever, alwaar Si Sabah den bewustelooze slachtte, hem daarna het hoofd afsneed, hetwelk men begroef, waarna men den buik openmaakte en met steenen vulde en het lijk in de rivier liet zinken.

Door den fellen stroom werd het echter medegevoerd en rolden de steenen er uit en kwam het lijk later beneden strooms aandrijven, waardoor de moord bekend werd, met het gevolg dat de te Roembei gevestigde vreemdelingen op last van Koemaladjati van Moeara Tahis, die overigens niets hoegenaamd met de zaak te maken had, als vergelding een inval deden in Loeboeq Gedang en roofden wat zij konden.

Wegens dezen moord veroordeelde de kerapatan thans: Si Badat galar Soetan Mohamad, Si Amat galar Radja Bagindo en Si Sabah ieder tot 10 jaren dwangarbeid in den ketting.

Nadat dit vonnis was uitgesproken en niemand iets meer in het midden wenschende te brengen, werd de kerapatan gesloten.

Den veroordeelden werd tijd gegeven hunne zaken te regelen en van hunne familieleden afscheid te nemen en werden zij daarna tegelijk met Koemaladjati naar Rao opgezonden.

Niets meer te regelen vallende, begaven ook wij ons ten 11 ure v. m. over Troessan en Goea op weg daarheen.

Te Goea moesten wij eenigen tijd schuilen voor een onweersbui en zetten wij ten 1 ure onzen tocht voort. De onweersbui had het pad glad gemaakt, doch door de oefening, die wij langzamerhand in het loopen op slechte paden verkregen hadden en dank zij de koelte ten gevolge van den regen, vorderden wij snel.

Het pad voerde ons van Goea in W. richting langs den linkeroever van de Soempoer, en liep over de uitloopers

van het gebergte, dat zich langs dien oever uitstrekt. Ook aan den tegenovergestelden oever bevindt zich een bergrug, zoodat de Soempoer zich hier een weg had te banen door een nauwe kloof, die in W. richting oploopende steeds smaller wordt.

Telkenmale moesten wij kleine zijstroompjes van de Soempoer doorwaden; alleen daar waar zich die waterloopjes bevonden, troffen wij een weinig schaduwgevend hout aan, overigens zijn de hellingen van het gebergte hier geheel bedekt met hilalang en varens, groeiende tusschen rotsgesteenten.

Vorenbedoelde stroompjes zijn:

de Air Goea (2 maal) breed 4 M.,
» » Lobang , » 4 M.,
» » Soeliq lada , » 1 M.,

Hierop volgde de Soengei Abam, die zich reeds van verre aankondigde door een donderend geweld, dat het gebruisch van de Soempoer overstemde. Voor het eerst gedurende onzen reis stuitten wij op een bandjirende rivier, een gevolg van de zooevenvermelde onweersbui.

De gevangenen en hunne geleiders en een deel de lastdragers hadden de rivier nog kunnen passeeren. Een klein aantal koelies echter hadden daartoe geen kans meer gezien en troffen wij aan den oever.

Het schouwspel was trotsch en schoon, onze thuisreis hier gestuit te zien echter verre van aangenaam.

Wij besloten, hoe dan ook, met het oog op den nog verren tocht en het late uur (1 u. 50 n.m.) de golven te trotseeren, en elkander vasthoudende gelukte het de rivier, die 15 M. breed en ruim 1 M. diep was, over te komen. Ook de koelies kwamen eindelijk met hunne vrachten, door door anderen geholpen, zonder ongelukken aan de overzijde. Slechts 20 minuten oponthoud veroorzaakte ons deze overtocht.

Deze rivier vormt de grens met de Raosche laras Loeboeq Lajang. Hier namen wij afscheid van de hoofden van Loeboeq Gedang; Radja Melintang van Loeboeq Lajang vergezelde ons verder.

Achtereenvolgens trokken wij nog

te 2 uur 40	door	de	Air	Manis,	$1^1/_2$ M.	breed,	
» 2 » 45	»	»	Anak Air	Ampaloe	1	»	»
» 2 » 50	»	»	»	» Blimbing	1	»	»
» 2 » 55	»	»	Soengei Sari	Keteq	1	»	»

en te 3 uur 20 » » » Daras, 6 M. breed, die over groote rotsblokken naar beneden spoedt.

Van hier begint de klim over de Boekit Soengei Daras. Te 3 uur 30 begonnen wij te stijgen langs een steile helling. Het pad voerde recht naar den top, reeds van verre zichtbaar aan een eenzame bamboestoel, Auer Si Njamoek geheeten. Te 4 uur 15 waren wij boven, een koude wind maakte den klim weinig vermoeiend. Boven gekomen wierpen wij den blik achter ons.

In de diepte rolden de wateren van de Soempoer door een nauwe bedding, waar wij ook het oog wendden verhieven zich heuvelen achter heuvelen, lichtgroen van kleur, met hilalang begroeid, in spleten en ravijnen donkere tinten van opgaand hout als afwisseling voor het oog.

In de verte zagen wij neer op den Boekit Pampan (Boekit Toedjoeh) en herdachten wij nog eens de helsche hitte, toen wij dien beklommen. Op den achtergrond, in het Oosten, stuitte de blik voor het laatst op den Boekit Roempang met den Boekit Gameh-Gameh, die zich donkerblauw afteekenden, thans, evenals vroeger van uit den Linggo Koening gezien, den horizon voor ons afsluitende.

Een klein eind verder zagen wij plotseling de vallei van Rao aan onze voeten liggen. Op dit punt begroette ons de panghoeloe kapala en nog eenige hoofden van Loeboeq Lajang.

Geleidelijk daalden wij af naar het liefelijk dal, waar wij de Batang Sibinail zich zagen slingeren door bosschen en sawahs. De hilalang langs ons pad maakte plaats voor kreupelhout, hetwelk wij eerst verlieten, toen wij, te 5 uur in den namiddag, in de vlakte aan den oever stonden van de Batang Asik, aldaar 20 M. breed en 1 M. diep, echter

met een zeer breede bedding, die als het bandjirt een zee gelijk wordt. Na vervolgens nog door de Sibinail getrokken te zijn, even breed en even diep, doch wat meer ingesneden, bereikten wij de kampong Tjiranting, waar vele hoofden ons wachtten en paarden voor ons gereed stonden. Spoedig bereikten wij nu Padang Noenang, langs een goed rijpad, waar de Jang di Pertoean ons verwelkomde en muziek en vlaggen iets feestelijks aan onze terugkomst bijzetten.

Na eenige besprekingen met den Jang di Pertoean, naar aanleiding van onze reis en speciaal met betrekking tot Moeara Tahis en Loeboeq Gedang, en na hem een compliment gemaakt te hebben over zijn wakils, die ons van zoo veel dienst waren geweest, haastten wij ons verder langs het goede 3 M. breede rijpad, dat op een paal afstand van Rao uitkomt op den grooten weg. Te half zeven waren wij in de pasanggrahan te Rao.

29 Maart. In afwachting van de paarden, die ons naar Loeboeq Sikaping zouden voeren, besteedden wij dezen dag met het bezichtigen van den omtrek, het ordenen en verzenden onzer bagage, het verzamelen van enkele gegevens, die ons nog ontbraken en die de ons nog vergezellenden verstrekken konden.

Ook gaven wij een sedekah aan ons Inlandsch gevolg, oppassers en bedienden, die zulks door hun goede houding gedurende den geheelen tocht ten volle verdiend hadden.

Na afloop daarvan begaven de oppassers zich met de gevangenen op weg naar Loeboeq Sikaping.

De djaksa was dezen dag onzen gast in de pasanggrahan, hebbende hij onze achting verworven door de opgewektheid en den ijver, waarmede hij zich ondanks den voor zijn leeftijd zwaren tocht, steeds had nuttig gemaakt.

Nog te Rao zijnde, ontvingen wij reeds bericht van terugstortingen bij den Jang di Pertoean van te Loeboeq Gedang geroofde gelden.

Laat in den avond kregen wij bericht dat onze paarden gestationneerd waren.

30 Maart. Per as van Rao terug naar Loeboeq Sikaping, alwaar wij te half een aankwamen, een uur later door de gevangenen gevolgd.

Onze reis was ten einde en wij konden met voldoening er op terugzien.

Het Nederlandsch gezag in Moeara Soengei Lolo VI Kota en de Mapat Toenggoel, tot dusverre meer in naam dan metterdaad uitgeoefend, ja, in de landschappen Loeboeq Gedang en Moeara Tahis in de laatste jaren zelfs openlijk miskend, mag als gevolg er van thans op een hechten grondslag bevestigd heeten.

De bestraffing van hen, die gemeend hadden het te kunnen trotseeren, alsmede de berechting der gepleegde misdrijven, zullen een blijvenden indruk nalaten, mits men die landschappen niet andermaal uit het oog verliest.

Loeboeq Sikaping, 2 April 1903.

De Assistent-Resident van Loeboeq Sikaping,
J. Ballot.

De chef van den Staf ter Sumatra's Westkust,
De kapitein van den generalen staf,
H. L. Bense.

NASCHRIFT.

Binnen drie maanden is een paardenweg naar Roembei inderdaad tot stand gekomen en bestaat thans een druk verkeer met lastpaarden tusschen Rau en die plaats.

Ook naar Moeara Soengei Lolo is een paardenpad in aanleg en het eerste paard daar reeds geweest. In verband daarmede worden de beschreven voetpaden naar beide plaatsen niet meer gebruikt en zijn zij deels dichtgegroeid.

Het paardenpad naar Roembei loopt tot Goeo langs den linkeroever van de Soempoer, klimt dan geleidelijk langs de hellingen van de Boekit Toedjoe en Boekit Pampang en leidt terzelfder plaatse als het oude voetpad door de Air Tahis. Van daar daalt het geleidelijk langs Si Malantjar tot de Air Limbako, die ook op de oude plaats doorwaad wordt. Verder blijft het ten Westen van het oude pad. De grootste helling is 1 op 10, de breedte 2 tot 3 Meters.

Het nieuwe pad van Oeloe Silajang naar Moeara Soengei Lolo heeft dezelfde maximum helling en krijgt dezelfde breedte. Eerst leidt het ongeveer een paal langs de Pangeanrivier tegen de helling van de kloof, door deze gevormd, en treedt dan in een vlakte, waar de Soengei Toehoer, een klein stroompje, dat in den drogen tijd geen water bevat, zich in de Pangean stort. Dan laat het pad die rivier rechts liggen en loopt door de kampong Soengei Toehoer, met 18 verspreid staande huizen. Daarna klimt het gedurende een paal geleidelijk, het laatste gedeelte zigzagsgewijs naar de waterscheiding, de Boekit Mandjoet, om daarna weder een paal geleidelijk te dalen naar Soengei Rias, een kampong met een 4-tal huizen in een kleine vallei gelegen.

Voorbij Soegei Rias daalt het pad ruim $1^1/_2$ paal en leidt dan, andermaal $1^1/_2$ paal, door eene smalle kloot. Aan het einde der kloof ligt de kleine Bandjar Simanau en vlak er

bij de kampong Air Angat, te zamen 10 huizen tellende; daar begint de Ranah Soengei Lolo. Het pad voert dan 2 palen door deze vlakte, welke door de Soengei Lolo bewaterd wordt en door tal van kleine stroompjes, die van het gebergte naar die rivier toe loopen; die vlakte eigent zich bij uitstek voor sawah-aanleg, zeer enkele sawahs zijn er reeds en tot den aanleg van meerdere is besloten.

De laatste paal loopt het pad langs de linker helling van een door de Soengei Lolo gevormden kloof en komt dan uit vlak tegenover Moeara Soengei Lolo.

LOEBOEQ SIKAPING, 25 September 1903.

J. BALLOT.

DE VERZAMELING GOUDEN GODENBEELDEN GEVONDEN IN HET GEHUCHT GĔMOEROEH, BIJ WANASABA,

EN NAAR AANLEIDING DAARVAN

IETS OVER HARIHARA

EN DE

GESCHIEDENIS VAN HET UITERLIJK VAN GARÛḌA OP JAVA,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(Met elf platen).

De kostbare, fraaie en leerzame verzameling van het gehucht Gĕmoeroeh, desa Banjoe Kĕmbar, distr. Leksana, afd. Wanasaba (Kĕdoe-Bagĕlen), vermeld in de Notulen van de November-vergadering, zie Not. B. G. 1903, bl. 118, en hierachter in den trant der gebruikelijke catalogiseering beschreven, vereischt daarnevens ook een zekere samenvattende bespreking, omdat zij daardoor eerst goed tot haar recht gebracht kan worden. Het is bijv. al dadelijk duidelijk dat de stukken, op twee na, groepsgewijze bij elkander behooren, hoewel de derde groep misschien als een oneigenlijke moet worden beschouwd, nl. 4565, 4566-4567-4568, 4569-4570, 4571-4572 en 4573. Slechts het eerste en het laatste stuk staan op zich zelf.

Van deze beiden, waarvan het eerste zeker, het laatste vermoedelijk Çiwa voorstelt, is het eerste een zeer mooi stuk werk, maar het laatste zeer minderwaardig, zoodat men haast van prutswerk zou gaan spreken, en dat dan eigenlijk alleen ook maar daardoor leerzaam is, omdat het ons laat zien, dat er ook oudtijds slecht werk geleverd kon worden, zoowel naar de techniek als naar den opzet. Slecht uitge-

voerd, vertoont dit beeldje, een vrijstaand popje, ook een onduidelijke figuur, welker waarde, bij het ontbreken der emblemen en bij de eigenlijk gezegde armelijke kleedij, zelfs niet gegist zou kunnen worden, ware het niet dat het gevonden was in gezelschap van de overige hier te bespreken stukken, die het hoogst waarschijnlijk maken, dat ook dit beeldje een Çiwa als Mahadewa moet voorstellen. Men zie slechts de korte beschrijving gegeven onder No. 4573, en vergelijke het platte brahmanensnoer (of band) en de wijze waarop het afhangende benedenkleed hier wordt opgehouden, met de geheel overeenkomstige vormen van den Çiwa, vertegenwoordigd door No. 4572.

Het *eerste stuk*, No. 4565, Plaat 1, fig. 1, een zware gedreven gouden plaat, is daarentegen van zeer fraai maaksel. Door dat het bijzonder hoog opgewerkt is, denkt men in den aanvang eerder aan giet- dan aan drijfwerk. Maar, zoo het oorspronkelijk al gegoten mocht zijn, het is ontegenzeggelijk toch ook gedreven en geslagen, zooals goed zichtbare hamerputten duidelijk uitwijzen. Het is gemerkt, vermoedelijk met den naam van den maker, *si mpu gĕri* (?), »de meestersmid Gĕri". De eigennaam is onzeker, omdat het karakter, dat den eersten lettergreep uitdrukt, onduidelijk is. In vorm wijken de letters, evenmin als die van nog een ander opschriftje op nog een ander stuk van deze verzameling (No. 4571), niet af van die van het gewone schrift der opschriften van oude dagteekening uit dezelfde streek. Daar die stukken alle uit een tijd zijn, dat men in de Çaka-telling een 7 schreef met een hoog tiental, of een 8 met een laag, mag de vervaardigingstijd gesteld worden op ongeveer 800 van de Çaka-jaartelling of het einde van de 9e eeuw A. D. Het stuk is gemaakt van een zware, breede en vrij hooge gouden plaat, zooals er een soortgelijke, maar van veel minder solide makelij, al in de verzameling van het Genootschap is, No. 517 [1]).

---

1) Dit laatste stuk is erg afgeknipt, en daardoor zijn de emblemen en de wâhana, die achter de voeten van het beeld lag, geheel onduidelijk geworden. Zie GROENEVELDT, Catalogus, onder het aangegeven nommer.

Het beste kan men er zich een voorstelling van maken, als men denkt aan een, op kleiner schaal uit hout gesneden, steenen beeld met achterplaat, uit één stuk, en dit houten product dan geheel verguld. Het zijn inderdaad verkleinde reproducties van zulk soort steenen beelden, al is eigen schepping daarbij niet uitgesloten. Zij hebben eens tegen een achterwand of in een raam bevestigd gezeten, als in een altaarkastje of iets dergelijks. Op zich zelf kunnen zij niet staan, slechts leunen, en dan ziet men duidelijk dat er wat aan ontbreekt, ook bij het nieuwe stuk, want de omranding is niet compleet en ook niet afgewerkt, zooals dit wèl het geval zou zijn, indien het stuk bedoeld was geweest, als een op zichzelf en vrij staand. Opmerkelijk is aan dit beeld, dat het hooge kapsel aan de bovenste helft reeds den overgang tot de hooge kroon laat zien. Dit vereischt eenige toelichting. Daarvoor is geen betere inleiding te vinden dan hetgeen de Heer GROENEVELDT op bl. 2 van zijn Catalogus schreef: »Om het voorhoofd loopt een diadeem en daarboven verrijst een hooge haartooi, die dikwijls zoozeer met versierselen bedekt is, dat men eer aan eene soort hoed te denken heeft, en dat het verschil tusschen haartooi en hoed vaak niet uit te maken is; enkele lokken van het haar hangen op de schouders af; de aan Çiwa eigene hooge haartooi (djaṭâ) zonder versierselen komt niet bij de steenen, maar slechts bij enkele metalen beelden voor". De verzameling van het Bataviaasch Genootschap, waarop genoemde geleerde zijn zoo deugdelijke, korte, samenvattende, algemeene beschrijvingen moest opbouwen, is zeer heterogeen. Eensdeels levert zij verschillende figuren, die, hoe overeenkomstig ook, toch op verschillende wijze zijn getooid, en anderdeels bevat zij van dezelfde figuur afbeeldingen, die elkander in tijdsorde ontloopen. Op het oogenblik, dat de genoemde catalogus ineen kon worden gezet, zou het slechts zeer schadelijke gevolgen hebben gehad, als de Heer GROENEVELDT, die desniettemin onder ieder voorwerp de individueele verschillen niet verzuimde op te geven, zich, waar

voorop moest staan de geheele verzameling meester te worden, in detailstudiën had geworpen, en ieder onderdeel nader en nauwkeuriger had uitgeplozen. Dit geldt ook ten opzichte van de kroonen. Bij de verschillende goden enz. kan men een verschillend kapsel ontwaren. Voorts kan ook vastgesteld worden, dat zich uit die kapsels verschillende kroonen ontwikkelden, en dat de vorm van dezen, waaronder blijkbaar één type telkens vooropstaat, zich in den loop der tijden, ook onder den invloed van zichtbaar ingrijpende variatie-zucht en van invloeden van buiten, duidelijk omzetten. Daar het hier niet te doen kan zijn om een monographie over de kroonen in het algemeen te geven, zij hier ten deze slechts het navolgende opgemerkt. Men vindt bij Çiwa bijv. een zeer hoog opgezet kapsel. Het lange hoofdhaar wordt van voren en van ter zijde glad weggekamd tot achter op het midden van het hoofd. Daar wordt het met een vlecht omwonden, nadat er een hooge cylindervormige crêpée is in geplaatst. Tegen dit kussentje op wordt het gedeelte van het haar, dat in den door die vlecht gevormden ring was ingebracht, in krullen, of tressen, of vlechten opgestoken, zoo dat dit alles zich vereenigde boven op die crêpée, waar het met een haarspeld werd vastgestoken. Het overige haar liet men, almede in krullen of vlechten, verder vrij neerhangen achter langs de ooren en het hoofd, op de schouders en op den rug. Tot grooter sier en beter bevestiging van dit kapsel wordt dan daarna of later een diadeem of voorhoofdband om het hoofd geslagen, die rust op de ooren, en daar ook afhangende oorgrijpers of vleugels hebben kan. Boven op het hoofd, of om den voet van het opgaande kapsel, waarin het kussentje, werd een fraaie haarband of haarring geplaatst, en boven op het kapsel een steeds grooter afmetingen aannemende haarnaald of een soort van kalotje. De overgang tot de latere soort van kroonen, die zich als dubbel-kroonen of als tiara's voordoen, was dat dat kalotje grooter afmetingen kreeg, zoodat het heele bovenkapsel, of het gedeelte waarin de crêpée zat, er in opgenomen kon worden, en

bedekt was door een »soort van hoed", waarvan de basis de haarband en de top de haarspeld was. Eerst daarna kon de eigenlijk gezegde kroon opkomen, die het geheele kapsel, behalve de afhangende krullen, bedekte, en waarin èn diadeem èn haarband èn haarspeld waren opgegaan. Zulke kroonen worden ook nog gegeven als à jour bewerkt. Men kan zich er een voorstelling van maken, dat de Heer GROENEVELDT terecht schreef, dat het verschil tusschen haartooi en hoed vaak niet uit te maken is. Het beeld waarvan hier gesproken wordt, vertoont het kapsel en de kroon in het stadium van overgang. Om het voorhoofd loopt de diadeem, het haar is opgekamd, behalve voorzoover als het afhangt; het bovengedeelte van het kapsel, het opgaande, is opgenomen in een kleine kalotvormige kroon, waarvan de haarband de onderrand is.

De overige stukken vormen drie groepen.

De *eerste groep*, No. 4566, 4567 en 4568, Plaat 2, fig. 2; Plaat 3, fig, 3; en Plaat 4, fig. 4, is voor ons in hooge mate interessant. Het zijn drie beelden op eenzelfde wijze als het zooeven besprokene gemaakt, maar van veel minder zwaar goudblik, voorstellende eensdeels Çiwa (of Çambhu of Hara) als Maheçwara of Mahâdewa, anderdeels Wiṣṇu of Hari, en in de derde plaats eene combinatie van deze beiden, Çambhu-Wiṣṇu of Hari-Hara. Deze combinatie was tot nog toe op Java niet aangetroffen. Om dit laatste beeld No. 4567, Plaat 3, fig. 3, goed te begrijpen, beschouwe men eerst de beide anderen No. 4566 (Çiwa) en No. 4568 (Wiṣṇu). Deze zijn door hun emblemen en de wâhana's duidelijk gekenmerkt: Çiwa door den drietand, den vliegenwaaier, de rozenkrans, de wijwaterkruik en het rund; Wiṣṇu door het rad, de schelp, het doosje (?), de knods en den Garûḍa; Çiwa daarenboven nog door den tijgerhuid, dien hij, over het benedenkleed, om het lichaam omgeslagen, heeft afhangen, en door zijn kapsel zonder kroon, die Wiṣṇu in tegenstelling wel draagt. Nauwkeuriger toegezien bespeurt men ook dat Wisnu's kleed en sieraden veel rijker zijn dan die van Çiwa,

ja, dat onderanderen de kroon, die hij draagt, bijzonder fraai is en zelfs oorvleugels vertoont, terwijl verder nog, voor zoo ver het mogelijk was, de achterplaat gevuld is met losse bloemen en twijgen, die een bloemenregen zouden kunnen voorstellen, maar ook bepaaldelijk de bloemen van Wiṣṇu zouden kunnen vertegenwoordigen. De tegenstelling tusschen deze twee beelden maakt het begrijpen van het derde, No. 4567, het grootste van de groep, dat dus in het midden opgesteld moet zijn geweest, zeer gemakkelijk. Oogenblikkelijk valt het op, dat dit twee wâhana's vertoont, een nandi en een garûḍa, en dat men het beeld om zoo te zeggen zou kunnen doorsnijden van boven naar beneden, om dan te houden een rechterhelft van het Çiwa-beeld, No. 4566, en een linkerhelft van dat andere, van Wiṣṇu, No. 4568. Aan de rechter helft, waarbij de Nandi, vindt men het kapsel, het bidsnoer, de kruik, de kop van de tijgerhuid; aan de linker, met den Garûḍa, de kroon, de schelp en het doosje (?) en de rijke sarong. Het beeld is ikonographisch volslagen duidelijk, en het zou dat zelfs zijn, als er niet op enkele tegenhangers buiten den Archipel gewezen kon worden, als in Cave III te Badami, in Vol. I, van de Imperial Series of the Archaeological Survey of India (Plate XIX, fig. 4), en in het Musée Guimet, van Asram Maharosei in Kambodja, in Lajonquière, Inventaire descriptif des monuments du Cambodge, bl. 14, 54. Minder gemakkelijk is de plaats van Harihara in den eeredienst aan te geven 1).

Een monographie hierover bestaat niet, evenzeer als over het algemeen er nog te weinig hulpmiddelen toegankelijk zijn om

---

1) In de Badami-grotten zijn opschriften gevonden uit de 6e eeuw en ouder. Uit den zelfden tijd dateeren verschillende opschriften van Kambodja, die den naam Harihara (of synonieme aanduidingen) leveren, zie Barth en Bergaigne, Inscriptions Sanscrites de Campâ et du Cambodge. Paris 1885 en 1893, de in het register sub Harihara opgegeven plaatsen, van welke de twee laatste echter op een opschrift uit 723 Çaka slaan, wat zooveel dichter bij den tijd is, waaruit het in den tekst hier besproken beeld moet dagteekenen. Verder vergelijke men wat Von Schröder opmerkt in zijn Indiens Literatur und Cultur in historischer Entwicklung. Leipzig 1887, bl. 350 en 352.

zich in de bijzonderheden van het Hinduïsme in deze richting te verdiepen, wat zeker opmerkelijk is, omdat er voor het Budhisme (het mahâyânisme) ten deze reeds zeer veel gedaan is. Er moet hier volstaan worden met het volgende citaat, dat tevens de beschrijving levert van het beeld te Badami. »The last large sculpture to be noticed in this cave is a figure on the back wall of the verandah, adjoining that of Narasinha, and locally known as Harihara. This name [1]) is applied to the Ayinar of Southern India, the alleged son of Siva by Môhini, and who is the only male Grâmadevatâ worshipped by the Tamils. There is, however, another legend of Harihara as a form of Siva assumed to contend with the Asura, called Guha. Here the left side of the figure represents Hari or Vishṇu with the Saṅkha in his uplifted hand, the other resting against his haunch, while the earring and cap are of a different pattern from that of Hara or Siva, on which is the crescent and a withering skull, while a cobra hangs from his ear, another from his belt, a third is on the front of his mukuṭa and a fourth twines round the parasu or axe he holds in one hand. In the other hand he has some oval object." Dit citaat werd ontleend aan Fergusson and Burgess, Caves temples, London 1880, bl. 411, waar op bl. 414 nog op een derde Harihara-beeld gewezen wordt, dat ook genoemd is in het reeds aangegeven deel van de Engelsch-Indische Survey.

Een beschouwing van de wâhana's bij deze beelden van Gémoeroeh is zeer aanbevelenswaardig. Heeft de Heer Knebel in zijne studie over de Doerga-voorstelling, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVI, 213, voor het Hollandsche publiek daarover reeds beter begrippen en een juister inzicht gegrondvest, vooral ten opzichte van den Garûḍa, zoocals men deze op

---

1) Wat hier verder in *deze* zin gezegd wordt moet een abuis bevatten en bedoeld zal wezen Hariharaputra, de zoon van Harihara, zie Ziegenbalg, Genealogy of the South Indian Gods, Madras 1869, bl. 133, waarnaar ibidem bl. 6 verbeterd dient te worden. Eene afbeelding van Hariharaputra, die er dan ook anders uit ziet, vindt men in l'Inde Française van Burnouf en Jacquet. De volgende zin is in orde.

Java aantreft, zou deze nieuwe vondst, als zij eerder beschreven had kunnen worden, het voet vatten van veel verkeerde beschouwingen voorkomen kunnen hebben.

Bij No. 4566 is het niet zoo zeer de vorm van den wâhana, die de aandacht verdient, als wel de plaatsing. Het dier, het rund, de Nandi, ligt achter de voeten van den Maheçwara. Hetzelfde ziet men bij den machtig mooien torso van Çiwa, dien de Heer VAN ERP, in de nabijheid van de Baraboedoer, ontdekte, zie Not. B. G. 1901, bl. 24, waar er opgewezen is, dat het daarbij behoorende Brahma-beeld reeds in RAFFLES' tijd in het Museum kwam of bekend was. Belangrijker zijn de andere wâhana-afbeeldingen, waarnaast de tegenhangers evenmin ontbreken. Die van den Çiwa in den Harihara is een opgerichte menschefiguur met runderkop, welke de beide handen voor de borst in aanbiddende houding opgeheven heeft. Zulk een voorstelling van den Nandi (eene menschelijke figuur met stierenkop) vindt men bijv. ook aan No. 23 van het Bataviaasch Genootschap, dat ook al uit de nabijheid van de Baraboedoer is, terwijl op foto No. 159 van VAN KINSBERGEN een tegenhanger van dit beeld is afgebeeld, en het dubbelbeeld, Bat. Gen. No. 22 (Pl. 8, fig. 10), nog een ander exemplaar levert.

Dit laatste stuk vertoont, behalve Çiwa, ook Wiṣṇu op zijn wâhana, den Garûḍa, op een soortgelijke wijze gegeven (een menschefiguur met een dierlijken kop, een menschegezicht waarvan neus, mond en kin vervangen zijn door een vogelsneb). Dit is de andere wâhana, die hier ter sprake moet komen. En bij het Harihara-beeld No. 4567, èn bij het Wiṣṇu-beeld No. 4568, heeft hij een zoo goed als geheel menschelijken vorm, met vleugels en met een eenigszins snebvormig gelaat, die in het eerste geval iets minder duidelijk is, omdat hij daar wat en face is. De vormen, waarin Garûḍa in den loop der tijden is afgebeeld, loopen nogal uiteen, maar gewoonlijk vertoonen de figuren toch altijd het een of het andere eigenaardigs, waardoor de bedoeling van den teekenaar of beeldhouwer toch duidelijk aan den dag treedt. In het zoo rijke en leerzame boekje van GRÜNWEDEL, Buddhistische Kunst in Indien (1e ed. 1893, 2e

ed. 1900), vindt men, op bl. 47, in beide edities, reeds een reeks van sprekende typen verzameld [1]), en die kan men ook op het beperkte terrein van Java bijeenvergaren, zelfs waar daar de geschiedenis van het Hinduïsme zich maar tot eenige eeuwen bepaald heeft. Wat in de Hindoekunst van Java een Garûḍa is, leeren verschillende duidelijke tableaux aan de Baraboedoer, Plaat 9, fig. 14, en de fraaie afbeelding voor aan het soubasement van de Mĕndoet, Plaat 9, fig. 15. De figuren, fraaier en nog menschelijker van lijnen dan aan de hier besproken voorstellingen uit Gĕmoeroeh, laten geen twijfel over, allerminst in die tableaux aan de Baraboedoer, waarin men ze aantreft naast nâga's (menschefiguren met slangekoppen in het kapsel) [2]). Steeds is de Garûḍa, of de Garûḍakop daar, iets dergelijks als boven werd aangegeven, terwijl zijn vogelnatuur haast altijd nog nader is aangeduid door hem vleugels te geven, als bij ons de engelen hebben, hem een veeren lendenkleed om te hangen, en soms ook een veeren-collier. In de verzameling van het Bataviaasch Genootschap vindt men, behalve het reeds genoemde dubbelbeeld, No. 22, Plaat 8, fig. 10, nog een Wiṣṇu door den Garûḍa gedragen, No. 17, Plaat 8, fig. 11. Ook hier is het gelaat beschadigd, de sneb afgebroken, zoodat de voorstelling onduidelijk is, maar, evenals bij No. 22, maken de vleugels achter aan den rug van de figuur de identificatie zeker. Ook No. 209, Plaat 8, fig. 12, dat een zeer mooi stuk is geweest, heeft evenals de Garûḍa aan het voetstuk te Jogja, Plaat 9, fig. 13, menschelijke handen en voeten. De plaats van afkomst er van is niet bekend, doch men mag aannemen dat het, als de twee reeds genoemde figuren, ook van Midden-Java is. De geheele kleedij is uit vederen saamgesteld, zoowel de halssier (het collier) als het lendenkleedje, alles tot een

1) Bij deze reeks vergelijke men voor den onderen vorm van Garûḍa nog in Archaeological Survey, Vol. XX (Smith, The Jaina Stûpa and other antiquities of Mathurâ), Plate XXV, fig. 1, den Garûḍa met een norschen papegaaiekop, vechtende met een slang (nâga).

2) Bijv. No 11 in de 2e gaanderij achterwand, en No. 35 in de 4e gaanderij aldaar. Dit laatste tafreel geeft ook kinnara's, râkṣasa's of yakṣa's, ṛṣi's, en nâga's.

smaakvol geheel. Opmerkenswaardig is, dat reeds bij dit beeld, dat met ondergeslagen beenen tegen een achterplaat aanzit, vgl. ook No. 17 en No. 22, het kapsel zweemt naar dat der rakṣasa's, al is de haardos minder sterk ontwikkeld. In deze bijzonderheid vertoont het toch een dier vele kleine, veelvuldig haast den beschouwer ontglippende aanwijzingen, dat de kunst van Oost-Java, die toch zoo ver van die van Midden-Java afstaat, desniettemin wel degelijk op deze gebaseerd is. Dit blijkt nog duidelijker uit de Garûḍa's van Sadjiwan, Plaat 9, fig. 16, en Prambanan, Plaat 9, fig. 17. Is bij den eerste ongelukkig de kop weer beschadigd, men ziet toch zeer gemakkelijk dat de sneb zooveel langer is geworden, en de voeten zich omgezet hebben tot vogelpooten met drie klauwen van voren, een van achteren, en een spoor. Bij dien van Prambanan is het kapsel en de haartooi ongeschonden en goed zichtbaar. Goed gezien valt er, bij de nog bestaande overeenkomst in vormen, reeds een belangrijk verschil waar te nemen, de latere, *de Oost-Javaansche vorm is hier reeds geboren.* Dáár is die haartooi bij den Garûḍa juist in die richting ontwikkeld, en ontbreken de beide andere bijzonderheden, een lange sneb en vogelpooten, nooit. In tegenstelling daarmede wordt het ornaat steeds menschelijker. In No. 199*a*, Plaat 10, fig. 18 (dat verkeerd als een Gaṇeça is opgevat), bezit het Bat. Gen. een allermerkwaardigst beeld in Oost-Javaanschen stijl, dat, afkomstig uit het Kedirische (zie Not. B. G. 1887, bl. 31), dien overgang van den lateren Midden-Javaanschen Garûḍa-vorm tot den Oost-Javaansche toelicht. De Garûḍa's van Midden-Java, de vrijstaande of als zoodanig op te vatten steenen beelden, zijn alle en face, d. w. z. niet afgewend gegeven. Dat is ook het geval met dit beeld, dat intusschen op één knie geknield ligt, iets wat het gemeen heeft met twee andere beelden in 't museum No. 299*f*, Plaat 10, fig. 19, en No. 309*a*, Plaat 10, fig. 20, van welken het eerste, dat al mede uit het Kedirische is (ibidem), ook in dien naar den toeschouwer toe gerichten stand is opgezet. Wat bij No. 199*a* zoo opmerkelijk is, is

dat de sneb een bijzonder lange proportie heeft aangenomen, maar in stede van vooruitgestoken, neerhangend is gegeven, als de slurp van Gaṇeça, den olifantsgod, wat de vergissing boven vermeld verklaart. De zucht de sneb te verlengen en te verscherpen heeft het op Oost-Java op den duur geheel gewonnen. Een beeld als 299*f*, Pl. 10, fig. 19 leert ons wat er verder met den Garûḍa gebeurd is. Hij verrijst uit zijn zittende houding. Dat doet ook No. 199*a* reeds. Maar door de sneb afhangend te geven, zooals gedaan werd, werd daaraan voorkomen dat zij afbrak. Niet alleen de reeds oudtijds daardoor mogelijke verwarring met Gaṇeça behoeft de aanleiding geweest te zijn tot het verder wijzigen van den vorm. Ook heeft de sedert opgekomen wajang-vorm (hoofd en trois quarts, romp en face, beenen en profil) bij den garûḍa zonder twijfel ingewerkt. Men zie hieromtrent wat er reeds werd opgemerkt in Not. B. G. 1901, bl. 137, over de teekenmethode. Terwijl No. 309*a* een Garûḍa-afbeelding geeft, geknield als 199*a* en 299*f*, is daarbij de sneb reeds ter zijde omgeslagen, zooals men haar dan verder, bij weer andere en talrijke voorstellingen op Oost-Java, kan aantreffen. Ter zijde gewend was zij bijv. bij No. 209*a* (Kediri, Not. 1887, bl. 31), Plaat 10, fig. 21; een staande Garûḍa vindt men aan Tjandi K^eḍaton (niet afgebeeld), waar een Garûḍa-legende in verschillende reliefs is aangebracht; aan het soubasement van Tjandi Kidal, Plaat 11, fig. 23; aan verschillende Wiṣṇu-voetstukken, zooals bijv. te W^endit (niet afgebeeld) en No. 359 in het Museum, Plaat 11, fig 22, enz., terwijl ten slotte er een vorm ontstaat als die van Soekoeh, Plaat 11, fig. 24, die weer de geboorte geeft aan de moderne vogelfiguur van den Garûḍa [1]).

1) Met het hier opgemerkte is geenszins alles gezegd wat er over de Garûḍa's op Oost-Java gereleveerd zou moeten worden. Voor de uiteenzetting in den tekst kan en moet volstaan worden bij het onder de aandacht gebrachte. Het zou maar tot verwarring aanleiding hebben gegeven als er bijv. tevens op gewezen was hoe op Oost-Java de Garûḍakop ook op den leeuwe- of kâla-kop heeft ingewerkt. Deze (het ornamentstuk) heeft daar geheel menschelijke vormen aangenomen, met dien verstande, dat het monstertype daarbij sterk op den voorgrond trad, en dat zich steeds meer

En blijkt hier nu uit, dat wat er gezegd werd, niet onjuist was, dat de beide Garûḍa's, die men op No. 4567 en No. 4568 aantreft, eenigszins onduidelijk zijn, dit schuilt dan ook meer in een minder accuraat teekenen, dan in het ontbreken van de eigenaardigheden, welke die beide figuurtjes als Garûḍa's moeten typiseeren. De coiffure van het en face figuurtje op No. 4567 is het râkṣasa-haar, en de schijnbare kleedingsstukken van dat en profil op No. 4568 zijn een veeren lendenkleedje en de op een verkeerde plaats ingeschetste vleugels.

De belangrijkheid van deze groep (Çiwa, Harihara, en Wiṣṇu) is zoo in het oogloopend, dat er wel niets meer aan toegevoegd behoeft te worden. Zij levert belangrijke nieuwe gegevens voor de wâhana's, het ornaat van verschillende goden en de tegenstelling die daaruit spreekt. Zij vestigt de aandacht thans ook der onzen, op de dualiteit Çambhu-Wiṣṇu of Hari-Hara, en kan almede, zooals te wenschen is, daardoor ook aanleiding worden, dat aan deze figuur eens opzettelijk en in het bijzonder de aandacht wordt geschonken [1].

---

en meer de idee ontwikkelde, dat het een kâla-kop was, niet een Mahâkâla-kop, maar een bhûta-, een râkṣasa-, een yakṣa-, een dânawa-, een reuzekop, een banaspati, een geest. Terwijl op Oost-Java het op Midden-Java zoo op den voorgrond tredende makara-ornament meer en meer terrein verliest, neemt dat van den leeuwkop daar steeds toe, ten gevolge waarvan ten opzichte van dit ornament ook de variatie steeds grooter worden moest. Toen de kop eenmaal als booze-geesten-kop was opgevat, werd daarin af en toe natuurlijk ook Râhu, Kâla Râhu, de representant van de maansverduistering, vertoond of ingebracht. Bij de duidelijker voorstellingen van Kâla Râhu ziet men den kop gewoonlijk knauwen op een maansikkel. Om dit nog sprekender te laten uitkomen, werd de bek verlengd, en kreeg deze de gedaante van een sneb, van de sneb van den Garûḍa. Zoo heeft het râkṣasa-achtige Garûḍa-type, zooals zich dat op Oost-Java nog verder ontwikkeld had, ook ingewerkt op den kâla- of leeuwekop, maar nooit als deze aangebracht was op de hoofdplaatsen, dus slechts dan en daar, waar een vermenigvuldiging van leeuwekop-ornamenten of hoe men ze ook noemen wil, variatie in het motief noodzakelijk maakte. Een heele reeks van voorbeelden kan men vinden aan de Tjandi Djaboeng, en in de wolken-tooneelen van de onderste relief-reeks aan den hoofdtempel van Panataran. Ook op het dak van Tj. Kiḍal dient gewezen te worden, hoewel daar vermoedelijk, evenals aan het soubasement, bepaaldelijk Garûḍa's bedoeld zijn.

1) Zulke godenparen zijn in den oudsten tijd, den Vedischen, vrij frequent, maar vermoedelijk van een anderen aard, ook al zou deze jongere combinatie nog een voortzetting zijn van de oude gewoonte twee goden bijeen te groepeeren. Voor deze Vedische goden zie men MACDONELL, Vedic mythology (Grundriss der Indo-Arischen Philologie III. 1 A), § 44, bl. 126.

De *tweede groep,* No. 4569 en No. 4570, Plaat 6, fig. 6 en 7, een Çiwa of Maheçwara en een Umâ of Pârwatî, is een vorstelijke. Het zijn vrijstaande beelden, zonder de voetstukken, waarvan er één verloren ging, 24 en 25 cM. hoog. Beide hebben wat boven aangeduid werd met halven kroonen. Slechts het boven-gedeelte van het kapsel is in »een soort van hoed" of kalotje opgenomen, het onderste gedeelte er van is duidelijk als opgekamd haar aangegeven. Het vrouwelijke kapsel onderscheidt zich hier van het mannelijke door de lamfertjes, die van de diadeem afhangen. Later wordt deze rijkere sier vrij algemeen, of wel geeft men de haargrens steeds voor onder de diadeem aan. Hier blijkt hoe zulk een diadeem bevestigd werd, met een band achter om het hoofd omloopend, iets wat bij de meeste beelden, zelfs de vrijstaanden, gewoonlijk niet duidelijk aangegeven of te onderkennen is. In de beschrijving hierachter is de nadruk gelegd op het fraaie patroon van de sarong, zie Plaat 11, fig. 25, en den grooten sier van de byouterien van de godin, en werd ook uitvoerig stil gestaan bij den zucht naar anatomische juistheid, die zich bij het mannelijke godebeeld van dit paar uitte.

De *derde groep* is een zelfde godenpaar, No. 4571 (Plaat 7, fig. 9) en No. 4572 (niet afgebeeld), resp. een Umâ en een Maheçwara. Zij zijn heel veel minder groot dan de beide vorigen, slechts ± 10 cM. en 8 cM. (zonder voetstuk), maar vooral het vrouwebeeldje is mooi werk. Zij onderscheiden zich ook op andere wijze van dat vorige paar, bijv. doordat het kleed, dat zij dragen, laag, tot op de voeten, afhangt, en niet slechts tot even over de knieën. Het zoogenaamde brahmanensnoer is bij hen beiden, ook bij de godin, een plat breed lint. Hun kapsel is geheel te zien, en slechts opgehouden of opgemaakt met een diadeem om het geheele hoofd, duidelijk waarneembaar. Die bij het vrouwebeeld onderscheidt zich van de diadeem door den god gedragen, als bij No. 4570, door de afhangende lamfertjes, maar hier is zij nog verder verrijkt door de er aan aangebrachte, achter de ooren afhangende vleugels, terwijl, als ware dit nog niet genoeg, boven ieder der ooren een geopende bloem-

kelk met den steel ingestoken is (sumping). Deze vleugels behooren tot de interessantste onderdeelen van de kroon, zooals later wel blijken zal. Mij is het niet voldoende, ik mag wel zeggen niet bekend, of oudtijds deze bijsier der diademen en kroonen in Engelsch-Indië ook al, en in eenzelfden trant, gevonden werd. Door de bank, meen ik mij te herinneren, doch ik zou mij kunnen vergissen, omdat er tot nog toe geen opzettelijk onderzoek in die richting is ingesteld, vindt men die vleugels aan de beelden van Midden-Java niet, of slechts van zeer kleine afmetingen. De ouderdom van dit beeldje, dat, als de tegenhanger (No. 4570), ook lang afhangend haar, ook over den rug, vertoont, is aangegeven door de vormen van de letters van het opschrift *rake hambulu, dyah saga*, dat den naam van den maker of den gever vermeldt. Ik vermoed hier dat de laatste, die van den man, die het beeldje als wijgeschenk liet maken en aan het heiligdom schonk, bedoeld is. Boven werd er reeds opgewezen, dat deze groep wellicht een oneigenlijke is. Waarin de beide beeldjes overeenkomen en waarin zij verschillen, is op te maken uit hetgeen hier zooeven op den voorgrond werd gebracht, en uit de beschrijvingen hierachter. Zij werden als groep bijeengenomen om de punten van overeenkomst, maar let men meer op het verschil, dan moet hier nog opgemerkt worden, dat sinds 1878 het Bat. Genootschap reeds in het bezit is van een Çiwa-beeldje, goud op zilveren voetstuk, hetwelk, afkomstig uit Pasindon, Kalialang, Lĕdok, Bagĕlen, even fraai en zoo één van maaksel is met het Pârwatî-beeld No. 4571, Plaat 7, fig. 9, *dat men dat beeld als het tweede van het paar heeft te beschouwen*, daar althans de oorspronkelijke vormen van denzelfden kunstenaar afkomstig moeten zijn. Hierachter vindt men daarom dan ook van dat beeldje, No. 499 van de verzameling B. G., mede een afbeelding, Plaat 7, fig. 8, en een nieuwe beschrijving. De keurige opzet, de nette afwerking, de rijkdom er van kan reeds daaruit blijken. De afbeeldingen stellen de hier gereleveerde homogeniteit beter in het licht dan woorden dit kunnen doen.

Voor het *laatste* beeld, dat, zooals boven reeds gezegd is, weer op zich zelf staat, en wellicht een Çiwa moet voorstellen, verwijs ik naar beneden, onder No. 4573 (niet afgebeeld).

Na het voorafgaande zal het wel niet noodig zijn de belangrijkheid van deze vondst nog verder in het licht te stellen.

(Invent. 4565; Plaat 1, fig. 1,) Çiwa. Drijfwerk van zwaar blad*goud*, zoodat 't zich deels als gietwerk voordoet, wat het intusschen niet is. Staand, staat op een lotuskussen. Vier armen. Rechter benedenarm drietand, waarvan de steel door de hand heen gebogen is; rechter bovenhand de rozenkrans, die bovenop puntig uitloopt als ware het een groote ring met steen of een collier. Linker benedenhand de kruik, linker bovenhand de vliegenkwast. Eenvoudige pols- en enkelringen, versierde bovenarmbanden, collier, buikband, die over de slippen van de sjerp heenloopt, welke het onderkleed ophoudt. Op dat onderkleed is de tijgerhuid aangegeven, de kop rechts, de staart links, als gewoonlijk. Een slang als brahmanensnoer, de slangekop op den linkerschouder. In de lange oorlellen oorbellen, die er uitzien als de bekende groote oude vingerringen. De beide oogen zijn neergeslagen gegeven, evenals ook het derde oog, dat toch op zijn kant staat. Een diadeem om 't voorhoofd, opgekamd haar, dat boven het hoofd met een haarband is saamgebonden, en van boven is afgedekt. Rechts voor het bovengedeelte van het kapsel een doodskop, die niet op 't midden kon staan, omdat daar boven de haarband een driehoekig sieraad was geplaatst. Achter 't hoofd een glorie, die van boven eenigszins puntig is, en vermoedelijk met 2 openingen is bedoeld, een achter 't hoofd zelf en een achter 't hooge kapsel. Rechts naast de glorie een zon, die de Hindoe's afbeelden als een ronde vlakke bol zonder straalpunten, links een maansikkel. Naast den drietand leest men: *si mpoe gëri* (?).

Hoog 20, breed 11.

(Invent. 4566; Plaat 2, fig. 2.) Çiwa, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, waarachter de wâhana, de Nandi, gelegen is. Vierarmig. In de rechter onderhand 't bidsnoer, en in de opgeheven rechter bovenhand de drietand, waarvan de middentand zich tweemaal verbreedt, vóór hij uitspitst. De linker onderhand omvat de gĕndi, de linker bovenhand houdt een tjĕmara (vliegenwaaier) omhoog. Armbanden om den bovenarm en om alle vier de polsen. Halssnoer, brahmanenkoord en buikband, die behalve het korte of opgeschorte benedenkleed, ook de tijgerhuid vasthoudt, welke over de lendenen om het benedenlichaam geslagen zoo afhangt, dat op 't rechter been de kop en een voorpoot en op 't linker de staart en een achterpoot zichtbaar zijn. Lange oorlellen, waarin onderaan oorsieraden hangen, voor 't sleutelbeen heen. De lippen zijn vrij dik. Op 't voorhoofd vindt men het derde oog. 't Kapsel is zwaar, hoog opgegooid en verbreedt zich naar boven. Door de beschadiging bovenaan 't stuk is het niet goed te zien of de maansikkel aan den linkerkant van het kapsel daar zit als embleem of slechts een gedeelte is van den haardos zelf. Hoog $31^1/_2$, breed 14.

(Invent. 4567; Plaat 3, fig. 3.) Harihara, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, vierarmig. In de rechter benedenhand de kruik (gĕndi), in de rechter bovenhand, of beter daar bovenop het bidsnoer. In de linker benedenhand een ronde bol; boven de linker bovenhand een vierde embleem, dat gedeeltelijk afgebroken is; wat van dit embleem rest, is een samenstelling van eenige concentrische ruiten met twee ooren aan den kant, zoodat 't dus een verfatsoeneerde gevleugelde schelp zou kunnen zijn. De linker bovenhand heeft een ring aan de pink, de rechter bovenhand is juist afgebro- op de plek waar de ring zou moeten gevonden worden. Polsringen, bovenarmbanden, halssnoer, lendengordel en fraai versierde buikband met gerekt ruitvormig sluitstuk. 't Lendenkleed, dat daardoor wordt opgehouden, komt boven

dezen band een eind uit, stijf om den buik. Daaronder hangt het tot over de knieën af, in plooien neervallende, maar toch 't patroon vertoonende, dat op de eene helft een afbeelding is van een gedeelte van het voorgedeelte van de tijgerhuid, en op de andere helft een rijk bloemen- en rankenpatroon, vol en druk. De lange oorlellen met de oorsieraden hangen vóór de schouders af. Dikke lippen. Boven het derde oog een diadeem met een hoogoploopende voorplaat, die het kapsel aan den linkerkant van voren als een kroon bedekt moet hebben. Dat kapsel, waarvan maar weinig rest, liep hoog op en verbreedde zich van boven. Op den voorhoofdband van het diadeem zijn 3 sierstukken, één boven het voorhoofd, de beide anderen even boven vóór de ooren. De band zelf loopt achter de ooren uit in waaiervormige uiteinden. Daaronderdoor komen de haartressen te voorschijn, die op de schouders liggen. Rechts naast het beeld staat onderaan een menschefiguur met buffelkop, de handen voor de borst ophoudende in añjali (sĕmbah) houding. Deze figuur draagt een halssnoer, bovenarmbanden, polsringen en een pantalon of een benedenkleed, opgenomen als een Siameesche broek. Op dezelfde wijze schijnt ook 't kleed van het hoofdbeeld opgenomen te zijn, wat niet zoo in 't oogloopt, omdat die figuur rank en slank is. Links onderaan vindt men een tweede figuur, bijkans geheel menschelijk van gedaante. Dit figuurtje is en profil, houdt de handen evenzeer tot een sembah opgericht, en heeft de knieën gebogen naar omhoog. Over den rug draagt het een kleed dat niet wel thuis te brengen is, evenmin als men dat 't benedenkleed kan doen, dat loopt van de lendenen tot boven de knieën. Op 't hoofd heeft het een kap of kroeshaar. De neus is snebvormig spits. Dit laatste doet denken aan een garoeda in menschelijken vorm. Daarom zou de kleedij de vleugels en andere veeren kunnen voorstellen. Door deze laatste bijzonderheid komt men er toe te vragen, of dit beeld ons niet geeft een combinatie van Çiwa en Wisnoe in één lichaam, van Harihara (Hariharau). Onder de Garoeda ziet men nog

een klein gedeelte van bloemwerk, dat duidelijk in 't licht stelt, dat 't stuk oorspronkelijk grooter en breeder was, en de randen er afgeknipt zijn. Hoog 37, breed 13.

(Invent. 4568, Plaat 4, fig. 4.) WIṢṆOE, uitgeslagen in *goudblik*. Hoog drijfwerk. Staand beeld, vierarmig. De rechter benedenhand heeft tegen de palm geen rond, maar een vierkant stuk, waarvan de waarde onduidelijk is; in de opgeheven rechterhand de tjakra. In de neerhangende linker de knots, in de opgeheven linkerhand de çangkha (schelp), een links omloopende convolvulus [1]). Om alle pinken ringen; bovenarmbanden en polsringen. Halssnoer, drievoudig brahmanensnoer, breede, uit over en weer in elkander grijpende ringetjes bestaande buikband met slot, afhangend onderkleed met breeden versierden rand, die van boven neerloopend zichtbaar is en om de beenen verdwijnt. Om de heupen en over de dijen wordt dit kleed nog samengehouden door een losjes als een touw om en ineen gedraaide lange smalle doek, die op de heupen in losse strikken en lussen is samengeknoopt, terwijl de slippen ervan neerhangen. In de lange oorlellen zitten breede oorbellen. Het hoofd is getooid met diadeem en kroon. De breede, met sterpunten versierde uiteinden van de diadeem hangen achter de ooren neer. Het beeld staat op een lotuskussen, welks rand uit breede lotusbladen bestaat en dat bovenop de zaadhuisjes vertoont. In een geval als dit is het misschien beter te spreken van staat boven op een lotus. Rechts naast het beeld staat een menschenfiguur met breeden, wolligen, kroesigen haartooi. 't Gezicht is van volmaakt menschelijke vormen, maar de achter den rug afhangende vleugels en de slang, die het met beide handen ophoudt, kenmerken deze figuur ontegenzeggelijk als een garoeda. Het lendenkleed, dat tot op de knieën afhangt, is opgeschort tusschen de beide beenen. Ter weerszijden van het beeld zijn op de plekken, waar dat mogelijk was, verschillende bloemen of plan-

1) Vgl. hierbij de opmerkingen van den Heer E. F. JOCHIM, in Not. B. G. 1900, bl. 142.

tendeelen afgebeeld, vijf soorten. Deze plaat is nog zoo goed als compleet, zooals blijkt uit den rand. Bovenaan het stuk is een serie van guirlanden aangebracht. Hoog 33, breed 17.

(Invent. 4569, Plaat 6, fig. 6). Çiwa. *Goud.* Staand. Vierarmig. In de beide naar voren uitgestoken benedenhanden ontbreken de emblemen, zoo ze er geweest zijn, wat waarschijnlijk is, omdat in de beide naar boven opgeheven handen de steeltjes nog zichtbaar zijn van een drietand (?) en een tjĕmara (?). De polsringen zijn zwak aangegeven, de bovenarmbanden hebben een zwaar sierstuk. Het benedenkleed, dat niet verder reikt dan tot boven de knieën, vertoont een eenvoudig patroon, breede banden, ingevuld met rozetten, die bestaan uit vier met de punten tegen elkander aan geplaatste halve cirkeltjes. Achter om het lichaam is de tijgerhuid geslagen, zoodat de kop onder de rechterheup en het staartgedeelte onder de linkerheup afhangt. Deze tijgerhuid wordt aan een voorpoot en een achterpoot opgehouden onder den buikband. Een snoer hangt van de linkerheup over de rechterknie om het benedenlichaam, en is op de linkerheup in een strik gelegd, uit welke dan de slippen afhangen. Een smal brahmanen-snoer, dat begint op den linker schouder, loopt over den rug naar de rechter heup, en klimt van voren weer op over de linker borst, gaat dan van schouder tot schouder weer over den rug, om op den rechter schouder te eindigen in een vrij grooten slangekop, met uitpuilende oogen, blaaswangen en een verdwenen bezoar. De gouden zettandjes, die den steen ingevat hielden, zijn nog voorhanden. Collier, oorbellen, lange oorlellen. Derde oog, opgetrokken wenkbrauwen, diadeem en haarband, waarop vooraan de doodskop, en waarboven een halfhooge kroon (kalot), getooid met een sphaṭika en een rand van robijnen. De robijntjes zijn grootendeels verdwenen, de twee die er nog zijn, zijn van weinig beteekenis, de sphaṭika is een ronde glazen kraal. Links ligt bovenop het kapsel, naast de haarband, een halve maan. De glorie was een open rand, met een dwars-

balk en een halve staande balk, met het kruispunt en het ondereinde van den rand aan 't beeld bevestigd. Op den rug bevindt zich nog een ring, waaruit af te leiden is dat het beeld ook nog een pajoeng gehad heeft. Hoogst opmerkelijk is bij dit beeld het streven naar anatomische zuiverheid. Behalve de opgetrokken wenkbrauwen, de smalle wegloopende buiten-ooghoeken, vertoont het gelaat, dat tot een licht minzaam lachen is gezet, ook flauw de jukbeenderen, wangkuiltjes en 't geultje onder den neus. Aan 't lichaam zijn op te merken een duidelijk keelkuiltje, een goed verloopen van den romp, merkwaardig goedgetroffen oostersche knieën, onderbeenen en enkels. De bovenarmen zijn, bij 't plaatsen van de boven-benedenarmen, waarvan vooral de linker een merkwaardig goed beloop vertoont, opzettelijk verdikt geworden, waardoor hier de vormen beter uitkomen. 't Beeld staat op een plat gouden plaatje, dat eenmaal het bovengedeelte moet geweest zijn van een voetstuk. Voor op de borstkas zijn twee naast elkander liggende gebogen lijnen, waarvan de beteekenis niet duidelijk is. Hoog 24.

(Invent. 4570, Plaat 6, fig. 7.) OEMÂ of PÂRWATI. *Goud.* Staand. Tweearmig, zonder emblemen. Eenvoudige polsringen en enkelringen, maar zeer fraaie bovenarmbanden. Collier en vrouwesnoer, dat aan den voorkant loopt door een slot, lang, en in den vorm van een bloemeknots (koesoemeçoe) en op den rug door een ander, dat den vorm heeft van een dubbele wadjra. Het kleed, met een schitterend mooi patroon, dat denken doet aan ons moiré, hangt tot over de knieën af, en wordt opgehouden door een eenvoudig omgedraaid lint, waarvan de slippen weer opgenomen zijn en gedragen worden door een uit schakels bestaande lendenceintuur, met fraai slot aan de voorzijde. Zware schelpvormige oorbellen, rustende op de schouders. Voor aan de diadeem hangt op 't voorhoofd een rij lamfertjes. Hier loopt de diadeem duidelijk om 't achterhoofd heen. Het lange hoofdhaar hangt in krullen af op de schouders en tot ver

op den rug. Boven het hoofd een haarband met een bovenafdekking, soort van kalot, zoodat dit bovengedeelte als kroon zou zijn op te vatten. Een open van boven puntig uitloopende glorie met een kruis er in, in 't kruispunt en onderaan achter tegen het beeld bevestigd. 't Beeld staat op een rond zilveren voetstuk, dat piramidaal opklimt en met vier rijen lotusbladeren versierd is. Tusschen de twee onderste rijen bevindt zich een rand van slecht uitgevoerde swastika's (?). Hoog 25.

(Invent. 4571, Plaat 7, fig. 9.) OEMA of PÂRWATÎ. *Goud.* Staand. Vierarmig. De rechter benedenarm naar voren uitgestrekt met afhangende hand, pols naar voren, ledig; rechter bovenarm bidsnoer. Linker benedenhand bloemknop op steel; linkerbovenhand tjåmara. Polsarmbanden en bovenarmbanden. Collier, enkelvoudig plat snoer. Het kleed hangt af tot over de enkels, is versierd met sterren, die men zou kunnen beschrijven als vier met de punt naar buiten gerichte anunâsika's om een anuswara. Dubbele buikband. Daaronder nog een dubbele sjerp, waarvan de slippen hier vier in getal zijn. Zware oorknoppen, rijkversierde diadeem met lamfertjes. Deze diadeem loopt achter om 't hoofd heen, maar heeft ter hoogte van de ooren lange afhangende vleugels. Tegen de diadeem aan zijn boven de ooren nog bloemknoppen ingestoken. Het hooge kapsel is saamgehouden met den haarband en boven vastgestoken met een haarspeld. De tressen hangen in fraaie bochten neer. Ronde glorie met kruis en vlammenrand. Achter aan 't beeld bevindt zich een ring, die hier gebruikt is om de glorie vast te zetten. Het beeld staat op een zilveren voetstuk, een scherp hoog lotuskussen, op een vierkante basis. Bovenop zijn de zaadhuisjes in scherpe teekening aangegeven. Vóór op 't voetstuk leest men *rake hamboeloe djah saga* (d. i. Kyai Amboeloe mas Saga). Hoog 10.5, zonder het voetstuk, dat 4 cM. meet.

(Invent. 4572) Çiwa, *Goud.* Staand, vierarmig. Rechter voorarm afhangend naar beneden, met de palm naar voren, ledig; rechter bovenarm rozenkrans. Linker benedenarm omvat den steel van den drietand, die uit het voetstuk opkomt, linker bovenarm tjĕmara. Platte brahmanensnoer. Laag afhangend kleed, saamgehouden door een eenvoudigen platten band, die vóór op den buik gestrikt is. Derde oog, geen oorbellen. Diadeem, die achter om 't hoofd omloopt. Geen haarband. Hoog kapsel, waartegen bovenaan aan den rechterkant een maansikkeltje zit en iets lager een menschenschedel. Het beeld heeft een glorie gehad, die afgebroken is. Het staat op een zilver voetstukje, een dubbel lotuskussen op ronde basis. Hoog 10.5, met voetstuk.

(Invent. 4573) Çiwa (??) *Goud.* Staand beeld, tweearmig, zonder emblemen. Op de gewone wijze aangekleed, maar met plat brahmanensnoer, en 't gordellint vóór op den buik vastgestrikt, vgl. No. 4572. Glorie en voetstuk zijn verdwenen. Gevonden met andere beelden, zie No. 4565-4572, levert dit beeld het bewijs, dat men in de 8ste eeuw na Christus op Java ook minderwaardig werk maakte. Hoog 8½.

AANVULLING.

(Invent. 499, Plaat 7, fig. 8.) Çiwa. *Goud*, staand, op zilveren voetstuk. Vierarmig. Rechter voorhand restant van den steel van den drietand, rechter bovenhand rozenkrans. Linker voorhand de kruik, linker bovenhand de vliegenwaaier. Pols- en bovenarmbanden. Collier, een geschubde slang als brahmanensnoer, waarvan de kop zich bevindt even boven de linkerborst, en die als kroontje een knobbeltje vertoont. Lang afhangend benedenkleed, opgehouden door twee buikbanden, beide met slot van voren. De slippen van de bovenste zijn ingestopt in de tweede, om ze niet te laag te laten afhangen. Verder is om het midden het ceintuur van linten geslagen, dat saamgestrikt is op

de heupen en laagafhangende dubbele slippen vertoont. Om het benedenkleed en onder de drie banden bevindt zich ook nog de tijgerhuid, zóó aangebracht dat de twee afhangende pooten op de rugzijde te zien zijn, en op de voorzijde slechts de kop rechts en de staart links. Daar op de staart de haarteekening is aangegeven, zou men op het eerste gezicht zeggen, dat ook daar een slip te zien was. Zware oorknoppen (vgl. hier No. 4571). Rijkversierde diadeem met lamfertjes. Deze diadeem loopt achter om het hoofd heen, maar heeft ter hoogte van de ooren geen afhangende vleugels. Het hooge kapsel is samengehouden door de haarband, en vastgestoken met een haarspeld. Vóór 't kapsel zit op de haarband een halve maan met een doodskop. De haartressen hangen op de schouders af. Een ronde glorie met kruis en vlammenrand. Achter het beeld bevindt zich een ring, waarin de glorie vastgezet is, maar die eigenlijk bestemd was om den steel van een pajoeng in zich op te nemen. Die pajoeng ontbreekt hier niet, de gebogen steel er van is achter tegen de glorie door soldeering bevestigd. Het zilveren voetstuk bestaat uit een scherp hoog lotuskussen op een vierkante basis. Ook hier zijn de zaadhuisjes duidelijk te zien. Hoog 10.5, met glorie en pajoeng 12.5; het voetstuk meet 4. — Not. B. G. 1878, bl. 36 II*g*, en VERBEEK, Lijst van oudheden, bl. 119, No. 213.

BIJVOEGSEL.

Een paar maanden nadat het voorafgaande geschreven was, werd in het district Tjahjana van de residentie Banjoemas, in de desa Madjasari, almede zulk een gedreven gouden plaat opgedolven als boven besproken konden worden.

Deze plaat vertoont twee niet te definieeren personen, een man en een vrouw, naast elkander, met een groote lotus tusschen hen in. Ik vermoed dat het de afbeeldingen of quasi-afbeeldingen zijn van twee devoten, die op deze wijze

hun hulde hebben willen brengen aan de door hen bovenal vereerde godheid, welke deze ook moge geweest zijn.

Maar al verrijken zij onze kennis omtrent het pantheon niet, het stuk zelf is van hooge archeologische waarde, omdat het ons, zooals men uit de afbeelding zien kan, beter dan iets anders, licht geeft over de deftige landsdracht van de 8ste en 9de eeuw, en het ons tevens leert hoe zulke gouden platen opgesteld zijn geweest. De zilveren rand om dit nieuwe stuk maakt het in hooge mate waarschijnlijk, dat het, — vermoedelijk met een gips- of kalkvulling, — tegen een plankje bevestigd heeft gezeten, dat met zijn voet rustte op of in een blokje, hetwelk als voetstuk kon dienen. Zoo konden deze platen gemakkelijk op een tafel of een huisaltaar, ook in een tempel, opgesteld worden, en zijn zij dit zeker ook geweest. Bij het schrijven van het opstel over De verzameling gouden godenbeelden gevonden in het gehucht Gĕmoeroeh, enz. werd dit reeds vermoed, doch, omdat er geen duidelijke aanwijzing was om dit vast te stellen, is er over gezwegen.

Ook van deze plaat vindt men hier eene afbeelding.

Nader in te gaan op het patroon der kleedingstukken als bij het Pārvatibeeld, Inv. No. 4570, is onnoodig.

De beschrijving van het stuk, in een trant als bij die anderen geleverd is, volgt hieronder.

(Invent. 4661, Plaat 5, fig. 5). Twee onbekende figuren, hoog drijfwerk van zwaar *bladgoud*. Op de plaat ziet men links een man, rechts eene vrouw, beide met glorie achter het hoofd. De man draagt een tot boven de knieën opgeschort benedenkleed met rijk patroon. Over het naakte bovenlijf hangt een snoer met sluitstuk op de borst. Pols- en bovenarmbrnden. In de langgerekte oorlellen oorbellen, een kroon op het hoofd. De rechterhand is met gestrekte vingers voor de borst gehouden, met de palm naar boven, terwijl met den wijsvinger en den duim een kring geformeerd is door de toppen daarvan tot elkan-

der te brengen. In de linker naast den schouder opgeheven hand houdt hij een groote lotus omhoog met langen steel. De vrouwelijke figuur draagt een niet minder rijke saroeng, waarom twee banden zijn geslagen, één even boven de knieën, de andere om de heupen. Verder draagt ze polsbanden, bovenarmbanden, een collier, oorbellen, een kroon en een enkelvoudig snoer, waarvan het slot op de rechter heup ligt en dat, onder de gewelfde borst, door haar met de linkerhand wordt vastgehouden, terwijl ze het met de afhangende rechterhand gracelijk dragend van onderen steunt. Onderaan is de plaat omgebogen, zoodat de voeten naar voren uitsteken. Tusschen de twee figuren en aan weerskanten daarbuiten vindt men daar rosetten. Iets hooger zijn aan weerskanten van de mannelijke figuur nog twee bloemen op stengels aangebracht. Het geheel is, op 't onderste omgebogen einde na, omlijst met een zilveren rand, die, als in een gootje, de plaat zoowel van voren als van achteren invat. Deze zilveren rand zit vastgeklonken met pennetjes, maar biedt, aangesloten, aan den achterkant juist zooveel spatie, dat daar een houten plankje in bevestigd heeft kunnen zitten, dat op een voetstuk de gouden plaat staande heeft kunnen houden. Hoog 20, breed 12. — Not. Mei 1904. Gevonden bij 't graven van een kuil in de desa Madjasari, distr. Tjahjana, afd. Poerbalingga, Banjoemas.

J. Brandes.

Januari en Mei 1904.

LIJST DER AFBEELDINGEN.

(11 platen met 25 figuren.)

1

ÇIWA.
Gĕmoeroeh.

. Bat

2

ÇIWA.

Gĕmoeroeh.

Lith. Top. Bur. Bat.

3

ÇAMBHU-WIṢṆU = HARI-HARA.

Gĕmoeroeh.

4

WIṢṆU

Gĕmoeroeh.

Lith. Top. Bur. Bat.

5

MAN EN VROUW

Madjasari.

Lith. Top. Bur. Bat.

6

ÇIWA.

7

PÂRWATÎ.

Gĕmoeroeh.

lith. Top. Bur. Bat.

9

PÂRWATÎ.

Gĕmoeroeh.

8

ÇIWA.

Kalialang.

Lith. Top. Bur. Bat.

10

11

12

10. ÇIWA met NANDÎ. WIṢṆU met GARÛḌA. Dieng.

11. WIṢṆU met GARÛḌA Dieng.

12. GARÛḌA. Midden-Java.

Lith. Top. Bur. Bat.

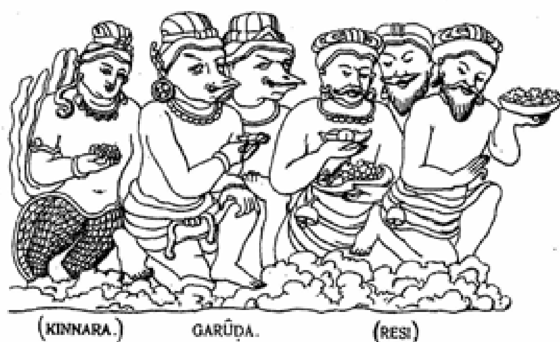
13.

GARŪḌA

Jogja.

14^{a} en ^{b}

(KINNARA.) GARŪḌA. (RESI)

RAKSASA NAGA

Baraboedoer.

16.

GARŪḌA

Sodjiwan

15.

GARŪḌA

Mendoet.

17.

GARŪḌA

Prambanan

Lith: Topogr. Bureau Batavia.

18

19

20

21

18, 19, 21. GARÛḌA, Kediri.

20. GARÛḌA, Oost-Java.

22.

GARŪḌA

Oost-Java.

23.

GARŪḌA

Kidal.

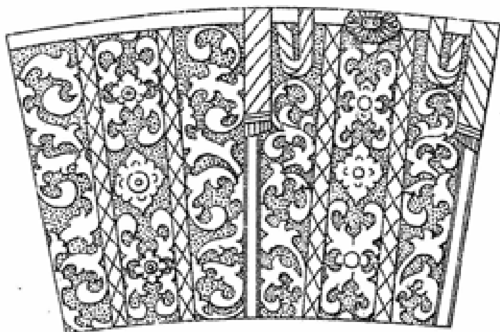
24.

GARŪḌA

Soekoeh.

25.

Sarong-patroon van 7.

Lith: Topogr. Bureau Batavia.